

УЧЕБНИК ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ

Добрин Канев, Лиляна Канева

Социалистически и социалдемократически идеи – от началото до съвременността

Школа по
Политически
Мениджмънт

ISBN 978-954-2979-01-2

Първо издание

Издател

Фондация Фридрих Еберт,

Бюро България

Ноември 2011 г.

Графично оформление, предпечат и печат: Графимакс 02 ООД

Отговорен редактор: Марк Майнардус

Дизайнът на книгата е разработен въз основа на поредицата „Христоматии по социална демокрация“, проект на Отдел „Политическа академия“ на Фондация Фридрих Еберт и графично оформление на DIE.PROJEKTOREN, Берлин.

Авторите носят отговорност за съдържанието на тази публикация.

Възможно е изразените мнения да не съвпадат навсякъде с това на Фондация Фридрих Еберт.

УЧЕБНИК ПО СОЦИАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ

Добрин Канев, Лиляна Канева

Социалистически и
социалдемократически идеи –
от началото до съвременността

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	4
1. СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ И СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКИ ИДЕИ – НАЧАЛОТО	9
1.1. Работническо движение и ранен социализъм	9
1.2. Марксизмът	16
1.3. Първи интернационал	27
1.4. Първи успехи	35
1.5. Втори интернационал и разногласията в социализма.	40
2. СОЦИАЛИЗМЪТ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ	73
2.1. Разделението на социализма	73
2.2. Комунистически интернационал	78
2.3. Социалистически работнически интернационал	81
2.4. Нови подходи и интерпретации на социализма	85
3. „ЗЛАТНИЯТ ВЕК“ НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА И НЕЙНИЯТ „КЛАСИЧЕСКИ МОДЕЛ“	95
3.1. Към програмно обновление	97
3.2. Нова обосновка на социализма: Основни ценности на социалдемократията.	101
3.3. Собственост и икономическа власт: Съществена промяна в икономическите възгледи	103
3.4. За държавата и демокрацията	118
3.5. „Класическият модел“ социалдемократия – постижения и граници	127
4. СЛЕД 1989: КАКВО ОСТАВА ОТ СОЦИАЛИЗМА? СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА ПО „ТРЕТИЯ ПЪТ“ И СЛЕД ТОВА	151
4.1. Нови реалности – нови идеи, нов програмен и политически облик	151
4.2. „Третият път“ на „новия лейбъриزم“	160
4.3. „Третият път“ и другите социалдемократически партии	169

4.4. Контурите на новия социалдемократически модел	179
4.5. Социалдемократическите идеи след „третия път“	195
4.6. Идейни проекти след световната криза	204
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	218
ИНДЕКС КРАТКИ БИОГРАФИИ	220
ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА	221

УВОД

Двадесети век ще остане в историята като век на големите идеологии. Неговото лице се формира от сблъсъка и противоборството на три политически течения – консерватизъм, либерализъм и социализъм. Но най-голяма роля за общественото развитие има социализмът. Не без основание един от водещите либерални изследователи, Ралф Дарандорф, нарича двадесети век социалдемократически.

Днес обаче, в началото на XXI век, не само изследователите, но и много редови социалисти си задават въпроса дали социализмът не е останал в миналото, дали не е изчерпал своите възможности и дали могат да се очертаят нови хоризонти за бъдещето и да се открие нов социалдемократически проект, около който предстои да се мобилизират нови политически мнозинства. Тези въпроси имат своите основания и те произтичат от съвременните реалности и предизвикателства, пред които се изправя човечеството.

Още от 60-те години на миналия век, когато много изследователи започват за говорят за „край на идеологиите“, а по-късно и за „край на историята“, въпросът за съдбата на социализма се поставя в центъра на политическите дискусии. Особено остри стават те след 1989 г. И това не е случайно. След края на „студената война“ и краха на „реалния социализъм“ от политическата карта на света изчезва цялата система, която олицетворява претенцията за практическа реализация на социалистическата идея. Претърпява поражение едно от магистралните направления в развитието на социализма, което в продължение на целия XX век се бори за доминация в социалистическото движение. След дългата стогодишна война между комунизъм и социалдемократия изглежда, че социалдемократията в Западна Европа е удържала победа. Само че нейният триумф е кратък. Много скоро става ясно, че крахът на социализма в Източна Европа хвърля своята сянка и върху западноевропейската социалдемократия. Неговото въздействие се предава като по скачени съдове и вър-

Има ли нови
хоризонти пред
социализма?

ху нейните позиции. Все по-често водещи теоретици започват да си задават въпроса „Какво остава от социализма?“ (Томас Майер), какви са параметрите на социализма на бъдещето. Днес глобализацията прави този въпрос още по-актуален. Тя променя почти всички гледни точки за социализма, които историята е формирала, в това число и самото ни разбиране за прогрес.

Социализмът възниква като идея в началото на XIX век в противоборство с доминиращите тогава идеологии на консерватизма и либерализма. Той утвърждава своята идентичност чрез борбата за задоволяване на човешките потребности на всички, за равна свобода на всички хора и за социален прогрес. В политиката той последователно отстоява позициите за реална гаранция на политическите права и на политическото равенство чрез предоставяне на допълнителни социални и икономически права на онеправданите. Оръжие в историческата му битка за справедливост е солидарността.

В съвременните реалности, когато глобализацията минира отвътре процеса на разбирателство на социалдемократията със самата себе си (Вили Брандт), много аспекти от историческия опит на социализма стават невалидни. Но историческата му мисия остава същата и тя трябва отново да се отстоява в сблъсък с други политически идеологии и течения.

Затова, ако днес търсим отговор на въпроса какво означава да си социалист, е важно да се върнем към началото и да проследим историческото развитие на социализма с неговите победи и поражения, да извлечем поуки от противоборството на идеи и политики и на тази основа да очертаем контурите на бъдещия социалистически проект. Това изисква преодоляване на доминиращия в българските изследвания едностранчив подход към историята на международния социализъм и открояване на характерните черти и особености на основните тенденции на всички етапи от историческото развитие на социализма.

Самото понятие „социализъм“ е едно от най-нееднозначно използваните и оспорваните понятия в исторически и в съвре-

Какво означава
да си социалист?

Понятието
„социализъм“

менен план. Като понятие то се налага през XX век, но съдържанието му се интерпретира по различен, често пъти и твърде противоречив начин и в науката, и в политическата практика. Доста са случаите, когато едни и същи политици в различни периоди от своя живот използват различни термини за характеризиране на съдържанието на социализма. Дори когато се използва единствено понятието „социализъм“, в зависимост от контекста на политическите послания и от позициите на техните изразители трябва да се внимава и да се търси точния смисъл.

В историческата интерпретация на това понятие обаче се откроява една дълбока разделителна линия в смисловото му тълкуване. Тя се формира още през 30-те години на XIX век, когато това понятие започва да навлиза в политическия език. До 1848 година то отразява идеята за разграничаване от индивидуалистичния подход на либерализма и от авторитаризма на консервативната традиция и за търсене на общи, солидарни и колективни решения на обществените проблеми. Първите социалисти налагат своята нова идентичност чрез искания за ограничаване или преодоляване на индивидуалните привилегии, свързани със собствеността върху средствата за производство, както и за икономическо и социално регулиране в общ интерес. Но и между тях има големи различия що се отнася до политическите им представи и програми за действие.

Карл Маркс прави съзнателно разграничение от доминиращите до средата на XIX век представи за социализма. Той смята, че те отразяват разбирането за обществена солидарност, която може да съществува и в рамките на господстващата буржоазна политическа теория. Затова той замества понятието „социализъм“ с понятието „комунизъм“ като подчертава, че комунистите имат различни теоретически и политически виждания „за развитието и общите резултати на пролетарското движение“. В *Манифест на Комунистическата партия* е включен специален раздел „Пролетарии и комунисти“, където се подчертава, че „комунистите навсякъде поддържат всяко революционно движение срещу съществуващия обществен и политически ред“.

Манифестът

Навсякъде те поставят въпроса за собствеността като основен въпрос на движението и не крият разбиранията си, че техните цели могат да бъдат постигнати чрез насилствено събаряне на съществуващия обществен строй.

Фридрих Енгелс предпочита да използва понятието „социализъм“. Но и той влага в него същото съдържание като Маркс, макар че в края на живота си акцентира върху някои различия за пътищата и характера на революционния процес.

Марксистката интерпретация на понятието става доминираща в социалистическото движение в началото на XX век. Дори и най-видният ревизионист, Едуард Бернщайн, не си позволява да атакува директно тази представа. Той говори за „нашите комунистически принципи“, но се разграничава от привържениците на революционния скок като се самоопределя като „демократичен“ социалист.

След Първата световна война разграничителната линия в използването на понятийния апарат в социалистическото движение се задълбочава и се превръща в пропаст. Партиите, членувачи в Комунистическия интернационал, предпочитат да използват понятието „комунизъм“, като влагат в него ново съдържание. Социалдемократическите партии се придържат към понятието „социализъм“ и остро критикуват комунистите. След Втората световна война тези партии налагат своята идентичност чрез нова политическа философия, основана на концепцията за „демократичния социализъм“.

Историческият сблъсък по съдържанието на понятието „социализъм“ не е преодолян и до днес. След края на „студената война“ понятието „комунизъм“ постепенно загуби своето позитивно звучене дори и в страните на „реалния социализъм“. В продължение на много години изследователите търсят нов понятиен апарат за описание на модела, утвърден в политическата система в страните от Централна и Източна Европа след Втората световна война. Все повече се налага понятието „държавен социализъм“ вместо „комунизъм“, „реален социализъм“, „развито социалистическо общество“ и други. Това разбиране започва да

си пробива път и на програмно равнище в партиите, членове на ПЕС и на СИ.

В теоретичните и програмни дискусии на съвременната социалдемократия от Западна Европа също липсва единно разбиране за понятието „социализъм“. Макар че на програмно равнище доминира понятието „демократичен социализъм“, в някои партии като например ГСДП, се водят сериозни дискусии за неговата подмяна с понятието „социална демокрация“. Кризата от последните години отново връща в политическия дискурс на социалдемократията понятието „социализъм“.

Много специфична ситуация в боравенето с понятиения апарат съществува в Българската социалистическа партия. Като партия, наследник на Българската комунистическа партия, тя извървя път на двойна трансформация по време на прехода. От комунистически тип партия БСП се превърна в социалдемократическа партия и стана пълноправен член на ПЕС и на СИ. Същевременно тя трябваше да догони в развитието си съвременните социалдемократически партии и да утвърди новата си идентичност, разграничавайки се от „традиционната социалдемократия“. Този сложен процес на модернизация все още не е завършил, особено сред по-възрастните членове на партията, за които „демократичния социализъм“ продължава да се свързва с комунистически представи и интерпретации. Това създава сериозни проблеми не само на идейно и програмно равнище, но и при изработването, отстояването и реализацията на определени политики.

Всичко това показва, че историческият сблъсък по смисъла на понятието „социализъм“ има важно значение не просто от познавателна гледна точка, но и в непосредствен политически план. Днес не можем да си дадем отговор на въпроса какво означава да сме социалисти през XXI век, ако не сме наясно какво съдържание влагаме в самото понятие за социализъм и към каква нова идентичност се стремим.

1. СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ И СОЦИАЛДЕМОКРАТИЧЕСКИ ИДЕИ – НАЧАЛОТО

1.1. Работническо движение и ранен социализъм

Формирането на социализма като идеология, организация и политика е свързано със съзряването на определени предпоставки. Първите практически и теоретични импулси за зараждането на социалистически идеи водят началото си от индустриалната революция и промишления капитализъм. През последната четвърт на XVIII век и началото на XIX век в най-напредналите страни на Западна Европа се развива бурен процес на разширяване на манифактурното производство и превръщането му във фабрично. Новите фабрики и индустриални центрове стават притегателен фокус за бързо обедняващите долни слоеве на обществото. Свободните, непритежаващи никаква собственост и формално независими наемни работници се превръщат с пролетарии и се струпват на големи маси около модерните производства. Там те са обречени на жестока експлоатация – ниско заплащане, непоносимо дълъг работен ден и мизерия. Тежкото положение на хората на наемния труд е и причината за зараждането и развитието на различни форми на протест. Първите протестиращи насочват своя гняв срещу машините (лудисткото движение), но от 1820 година се появяват и стачките. В хода на тази борба пролетариите трупат колективен опит, развиват самосъзнанието си и откриват солидарното действие като ефективно оръжие за защита на общите им интереси. Създават се работнически асоциации и сдружения, културни дружества и съюзи. Към средата на XIX век се формират и първите организации с по-траен характер и се издигат и политически искания. Така например в Англия в различните етапи на развитието на чартисткото движение участват и работнически сдружения. Те се включват активно в борбата за премахване на изборителния ценз и за общо изборително право, но наред с това издигат и самостоятелни искания, свързани с подобряване на условията на труд и живот. След буржоазно-де-

Предпоставки
на социализма

Работнически
протести

мократичната революция през 1848 година и в Германия започва формирането на профсъюзи като самостоятелни организации на хората на наемния труд за защита на непосредствените им интереси. В страните на Южна Европа този процес върви с по-бавни темпове, но и там се наблюдават същите тенденции през втората половина на XIX век.

Развитието на промишления капитализъм извежда на преден план едно ново основно противоречие – това между труда и капитала. То формира новата доминираща разделителна линия в обществото. Работническото движение в своите четири основни формата – асоциации, профсъюзи, културни дружества и съюзи и партии – става социалната основа, върху която може да стъпят различни социалистически идеи и представи, които се разпространяват в развитите страни на Западна Европа. В този смисъл социализмът като нововъзникваща идеология се явява съединение на идеите за социална справедливост и на натрупващия се опит от самостоятелните действия на работническото движение. По-нисшите слоеве и новите социални групи виждат в това съединение отражение на своите специфични интереси и търсят в него мотивация за своята борба.

Водещите идеи, които обединяват техните действия са:

- *премахване на привилегиите на старото общество; равенство;*
- *подобряване на условията на труд и живот; икономическо освобождение на труда;*
- *справедливо разпределение;*
- *развитие на самобитна работническа култура.*

Друга важна предпоставка за зараждането на социализма като идеология е утвърждаването на либерализма и развитието на либералната държава. Като идеология на възходящата буржоазия политическият либерализъм се налага в по-развитите страни

на Западна Европа след Великата френска революция. Той отстоява принципите за универсалните човешки права, за народния суверенитет, за представителната демокрация и за политически и културен плурализъм. На тази основа до средата на XIX век като цяло се формира политическата рамка, в която се развива общественият живот. Започват да действат основните политически норми и институции, които де юре гарантират свободното развитие на гражданите. Същевременно обаче става все по-ясно, че либерализмът не е в състояние да осъществи на практика свободата, равенството и братството, а създава нови привилегии и неравенства. Носителите на социалистически идеи и представи търсят възможности за разрешаване на това противоречие и за създаване на условия за реализация на лозунга на Френската революция. В този смисъл още ранният социализъм може да се смята както за приемник на либерализма, така и за негово отрицание. Той се опира на върховите постижения на науката и цивилизацията и затова има претенцията, че е в крак с духа на времето и трябва да формира дневния ред на обществото.

Разбиранията на представителите на ранния социализъм са твърде разнородни. Но при цялото им различие могат да се открият няколко общи положения.

Ранен социализъм

- *публично обосноваване на равенството и на солидарността на базата на политически и морални норми;*
- *очертване на различни социалистически модели на организация на икономическия и обществен живот;*
- *опити за реализация на тези модели в реалния живот.*

Няколко са големите имена, които имат фундаментално значение за развитието на социализма като идеология.

Сен Симон (1760 – 1825)

Сен Симон, заедно с Оуен и Фурие, се смята за един от тримата първооснователи на социалистическата идея.

Аристократ по рождение, Сен Симон е близък до якобинците през Френската революция и участва във войната

за независимост на Съединените щати.

Последовател на водещите материалистки идеи на Просвещението, той същевременно критикува остро либерализма за неспособността му да решава проблемите на огромното мнозинство от хората – на трудовата и на индустриалната класи.

Един от първите, търсеци закономерности в цялото обществено развитие с цел предвиждане на бъдещето. Неговото основно виждане за обществения прогрес е свързано с отстояването на свободното развитие на промишления капитализъм и ролята на науката. По този начин е възможно да се премахнат съществуващите феодални привилегии и ограничения и да се гарантира участието на всички в разпределението на общественото богатство и в социалния живот.

Сен Симон дава силен импулс не само за развитието на френския социализъм, но и на много идейни търсения в цяла Европа.

Шарл Фурие (1772 -1837)

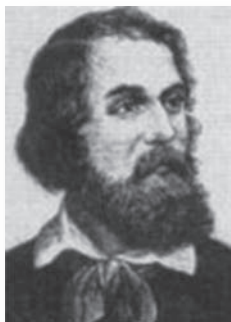
Шарл Фурие е другият голям френски мислител, оставил трайна следа в развитието на социализма. Самият той е бил самоук, но също силно повлиян от идеите на Просвещението. Критикува остро буржоазното общество, като подчертава противоречието между реториката на „свобода, братство, равенство“ и реалността на капитализма. Той се обявява за радикални преобразования в капиталистическия начин на производство. Индивидуалистичната частна собственост върху средствата за производство и свободната конкуренция между производителите трябва да се заместят от нови производствени форми. Според него е възможно създаването на кооперации и фаланги на базата на обща собственост върху средствата за производство, които да работят по приет с участието на всички план и да гарантират справедливото разпределение на резултатите от общия труд.

Роберт Оуен (1771 – 1858)

Роберт Оуен не е считал самия себе си за виден мислител. В много отношения той се е самообразовал. Но практическият му опит и социалната чувствителност, готовността му за смели социални експерименти водят и до раждането на нови идеи.

Оуен също търси начини за достъп на всички до общественото богатство и предлага създаването на производителни кооперации като инструмент за постигане на равенство. За разлика от Фурие обаче той не се занимава с проблема за преодоляване на частната собственост върху средствата за производство. В много по-голяма степен той се интересува от равните права на достъп на всички до разпределението на плодовете на труда. Чрез производствените кооперации трябва да се ограничи социалната мизерия и да се предотврати изключването на най-бедните от обществения и културен живот. На основата на това разбиране Оуен създава и редица производствени кооперации и дори цели селища.

Вилхелм Вайтлинг (1808 – 1871)

Вилхелм Вайтлинг, по професия шивач, е създател на програмните документи на «Съюза на справедливите» - организацията предшественик на «Съюза на комунистите». Той търси аргументи за обосновката на социалистическите идеи за равенство в християнското учение и морал. В реалния живот той вижда осъществяването на социално и икономическо равенство чрез единно планиране на процеса на производство и разпределение. След революцията през 1848 г. емигрира в САЩ и скъсва с работническото движение.

Тези водещи теоретици на ранния социализъм открояват ядрото на формиращата се социалистическа идеология. В своите разсъждения и в практическата си дейност те извеждат няколко характерни черти на социализма, които неизменно и трайно присъстват в по-нататъшното развитие на движението. На първо място това е идеята за ролята на промишления капитализъм за премахване на привилегиите на старото общество. Второ, търсят се начини и пътища за замяна на частната собственост върху средствата за производство с нови форми на обществена собственост. И трето, обосновава се необходимостта от преодоляване на унищожителната конкурентна борба чрез обществено планиране.

Налага се изводът, че развитието на работническото движение в епохата на промишления капитализъм и в политическата рамка на либералната държава, както и теоретичните дирения на редица социални мислители създават благоприятната среда за зараждането на социалистическите идеи. Като приемник и същевременно отрицател на либерализма социализмът в началото на своето формиране като идеология се характеризира с един много широк подход при обосновката на своите принципи. Централно място в интерпретацията се отрежда на човека, на индивида. Това разбиране се възприема и в ранните произведения на К. Маркс и Фр. Енгелс. Те споделят идеите, че социализмът стои над класовата вражда и че той се стреми към «свободното развитие на всеки като гаранция за свободното развитие на всички». Възприемат се и се развиват ценностите на Френската революция «свобода, братство, равенство», но в тяхното разбиране се влага друг смисъл – реалното право на всеки човек да се ползва от тях. Освен това тези ценности се третират не като нещо закостеняло, веднъж завинаги дадено, а в развитие. Те са исторически обусловени и тяхната реализация представлява процес на борба. В този смисъл се обосновава и социалният прогрес като процес на развитие на обществото, при които става приближаване на реалностите до заложения в ценностите смисъл.

1.2. Марксизмът

Най-голяма роля за утвърждаването на социализма като идеология и програма за политическо действие в Европа имат Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Техните теоретични дирения и практическата им работа в организациите на работническото движение преобръщат всички гледни точки за социализма. Концепцията за социализма след тях получава и ново съдържание, изразено в понятието марксизъм. Ядро на марксистката интерпретация на социализма е идеята, че социализмът от средата на XIX век, за разлика от дотогавашните теоретични представи, е научен социализъм. Той е нещо, което не зависи от волята на човека, а се явява историческа необходимост.

Карл Маркс (1818 -1883)

Роден е в Трир, Германия, в семейство на заможни образовани родители. Баща му е адвокат с либерални възгледи. В най-младата си възраст Маркс изпитва идейното влияние на просвещенските възгледи на баща си и на романтизма и утопичния соци-

ализъм на барон фон Вестфален, за чиято дъщеря Жени по-късно се оженва.

Карл Маркс завършва право и философия в Бон и в Берлин. На 24 години прави докторат по философия в Йена. През 40-те години на XIX век влиза в кръга на младохегелианците. Възгледите на Маркс му затварят пътя за академична кариера в реакционна Прусия и той се насочва към журналистиката. Редактор е на либерално-опозиционния вестник „Рейнски вестник“, който се издава в Кьолн. След неговата забрана емигрира в Париж, а по-късно и в Брюксел. В Париж Маркс се среща в Фридрих Енгелс, който

става негов приятел и съратник до края на живота му. Включва се в борбите на формиращото се работническо движение. След връщането си в Германия в края на 40-те години издава „Нов рейнски вестник“ и работи като председател на работническия съюз в Кьолн. Следва отново емиграция в Лондон, където остава до края на живота си. Там се посвещава изцяло на изследователска дейност. Същевременно той се утвърждава и като ръководител на международното социалистическо движение. Заедно с Фр. Енгелс той работи за превръщането на „Съюз на справедливите“ в социалистическа организация от нов тип, а по-късно и за създаването на Първия интернационал. Умира през 1883 година и е погребан в гробището Хайгейт в Лондон.

Той е най-видният теоретик и ръководител на работническото движение от средата на XIX век в Европа. Цялостната му дейност според собствената му преценка е свързана с „безмилостната критика на всичко съществуващо“. Изследователите на неговото теоретично наследство открояват три етапа в идейното му развитие. Първият етап е свързан с формирането на материалистично разбиране за историческия процес. Той е доминиран от хуманизма и утвърждава идеята, че борбата срещу отчуждението и подтисничеството на човека има най-висш смисъл. Философите само различно са интерпретирали света, твърди Маркс. Задачата обаче е той да бъде променен. Тази философия извежда на преден план практическата реализация на концепцията чрез борба. Вторият етап завършва с написването на „Манифест на комунистическата партия“ като обобщение на теоретичната му представа за революция и програма за политическо действие за нейното осъществяване. И третият етап изцяло е посветен на изследователска дейност и работа върху „Капитала“. До края

на живота си Маркс се занимава със системния анализ и критика на капиталистическия начин на производство и разработва методология, която не е загубила своето значение и до наши дни. В сътрудничество с Фр. Енгелс той формира цялостно нова представа за социализма, която се базира върху идеята, че социализмът е резултат на закономерното историческо развитие.

Независимо от характера на оценката на неговото наследство, Маркс продължава да бъде считан за най-влиятелния политически мислител през XX век.

Фридрих Енгелс (1820 – 1895)

Роден е в Бармен, Германия, в семейство на религиозни родители. Баща му е текстилен фабрикант. По настояване на родителите си напуска училище на 16-годишна възраст и започва работа в семейната фирма, където изучава и търговско право.

Още съвсем млад публикува социалистически текстове в пресата. По-късно работи в представителството на фирмата в Манчестър, като по-голямата част от живота си прекарва в Англия.

Среща се с Карл Маркс в средата на 40-те години в Париж и от този момент става негов съратник. През 1846–48 г. живее в Брюксел и Париж. Заедно с Маркс участва в работата на Съюза на комунистите, като представлява парижките общини на два от конгресите му в Лондон през 1847 г., а с Маркс става съавтор на Манифеста, публикуван непосредствено преди февруарската революция през 1848 г. След кратък престой в Германия, през 1850

г. емигрира в Англия. През 1869 г. се оттегля от бизнеса в Манчестър и се премества в Лондон. Помага на Маркс в основаването и дейността на Първия интернационал. Енгелс е секретар в Генералния съвет за Италия, Испания и Португалия на Първия и Втория интернационал.

Подпомага финансово семейството на Карл Маркс. След смъртта на Маркс играе важна роля за утвърждаване на новото разбиране за социализма в работническото движение. Той издава втория и третия том на „Капитала“, както и други непубликувани негови произведения, пише множество предговори към трудовете на Маркс, става първият негов биограф.

Наред с това Енгелс има собствен теоретичен принос с изследванията си върху положението на пролетариата, с критиката си срещу утвърдени философски представи и отстояване на принципите на диалектическия и историческия материализъм. Самият той се занимава с изследователска дейност. Най-известни негови произведения са „Положението на работническата класа в Англия“, „Анти Дюринг“, „Лудвиг Фойербах и краят на немската класическа философия“. Той споделя разбирането на Маркс за научния социализъм и работи активно за неговото налагане в организациите на работническото движение.

Към средата на XIX век в Европа вече започват да се формират предпоставки за съединяване на социалистическата идеология с нейните организационни носители. На европейско равнище действат разнородни организации, в които членуват главно занаятчии и интелектуалци, свързани от различни социалистически идеи и представи. Една от най-значителните организации е *Съюзът на справедливите*, в който са се развили и по-трайни форми на организационен живот. През 1846 година негови представители се обръщат към Карл Маркс и Фридрих Енгелс с молба да напишат програма на съюза. През 1848 г.

Първи социалистически организации

Маркс написва *«Манифест на Комунистическата партия»* и го представя на конгреса на съюза. Същевременно той поставя условия за промяна на името на съюза в *Съюз на комунистите* и за някои организационни промени в неговата работа.

Устав на „Съюз на комунистите“

Цел на Съюза е: събаряне на буржоазията, господство на пролетариата, унищожаване на старото, основано на антагонизма на класите буржоазно общество и създаване на ново общество, без класи и без частна собственост.

Първа
политическа
програма

Така *«Комунистическият манифест»* (другото име, с което този документ става популярен в историята) става първият програмен документ на марксизма. Той е издигнат в най-висок ранг на програма за политическо действие на първата по рода си социалистическа организация от нов тип. Тя е твърде разнородна по своя членски състав – в нея членуват хора с различни виждания и идейна ориентация. Тях ги свързва обаче стремежът за разрешаване на социалния въпрос и осъзнаването на необходимостта от интернационална солидарност в борбата. Новата програма има за цел да сближи техните позиции и да ги обедини около общо разбиране за революционния процес на базата на научния социализъм.

Наука за
социализма

Основополагащите идеи на марксизма, залегнали в този документ, за дълъг период от време формират магистралното направление в развитието на социалистическото движение.

Исходен пункт в новата интерпретация за социализма е разбирането, че социализмът не е само искане на милиони хора, обединени от обща борба. Той е **необходим и закономерен резултат на историческото развитие**. Маркс и Енгелс открояват два основни фактора, от които се извежда доказателството на това твърдение. Първият разглежда икономическите отношения като основа за общественото развитие. А вторият тър-

си движещата сила на това развитие в противоречията между производителните сили и производствените отношения. На един етап от историческото развитие те са в синхрон и тогава обществото се намира в подем. На следващ етап обаче производителните сили като по-динамичен елемент започват да изпреварват развитието на производствените отношения. Разрешаването на това противоречие в историята на човечеството винаги е ставало чрез революции на потиснатите класи, които са възстановявали синхрона и са създавали условия за нов подем. В този смисъл историята на човечеството се явява история на класова борба и революции.

Буржоазията е играла важна революционна роля за премахване на феодалните ограничения и за утвърждаване на капиталистическия начин на производство. Този начин на производство се ръководи от принципа за все по-висока и по-висока печалба. Затова капитализмът не може да съществува, ако не развива производителните сили. Но в този процес той създава и предпоставки за задълбочаване на противоречието с производствените отношения, основани върху частната собственост на средствата за производство. Икономическите кризи са доказателството за изостряне на това противоречие. От тази гладна точка капиталистическият начин на производство създава не само оръжията, които ще го взривят, но и силата, която ще носи тези оръжия в лицето на пролетариата. На пролетариата се приписва ролята на «гробокопач на капитализма.»

Идеята за «историческата мисия» на работническата класа е другата важна основополагаща идея в марксизма. Когато Маркс и Енгелс предлагат тази идея, пролетариатът дори и в най-развитите страни е твърде малоброен. Класиците смятат обаче, че с бурното развитие на промишления капитализъм работническата класа бързо ще расте в количествено отношение и ще се превърне в доминиращ социален слой. Тя е формално свободна, «няма отечество» и освен оковите си няма какво да губи, а може да спечели целия свят. Като най-тясно свързана с развитието на производителните сили, тя се явява и

Катитализъм
и социализъм

Мисия на
работническата
класа

най-заинтересованата от разрешаването на противоречието с производствените отношения. Икономическото освобождение на пролетариата може да стане само чрез революция. Но «историческата мисия» на работническата класа не се изчерпва само с нейното собствено освобождение от експлоатацията, а с освобождението и на останалите потиснати и онеправдани слоеве и социални групи. В този смисъл ролята на работническата класа за развитието на историческия процес и на социалния прогрес се разглежда в много широк контекст, отвъд «класовата борба» между труда и капитала.

За да изпълни тази си историческа роля пролетариатът трябва да се подготви политически и организационно и да извърви пътя от класа „в себе си“ в класа „за себе си“. Необходима е много работа, за да могат работниците да осъзнаят своите интереси, да създадат организации за тяхното отстояване и за осъзната борба срещу капиталистическия начин на производство. Затова непосредствената задача на работническото движение е дефинирана като издигане на класовото съзнание на пролетариата, съединяване на работническите организации с научния социализъм и подготовката им под ръководството на комунистите за революция и изпълнение на историческата им мисия.

Икономическото освобождение на пролетариата не може да стане без завземане на политическата власт и промяна на обществената надстройка. Още в Манифеста на Комунистическата партия се подчертава, че държавната власт се е превърнала в институция за защита на интересите на буржоазията. В по-късните си произведения Маркс още по-ясно формулира извода, че държавната власт все повече изпълнява функцията на потискане на работническата класа, тя става «машина на класовото господство». Затова преходът от капиталистическо към комунистическо общество трябва да мине през един период на революционни преобразования. През този период «държавата не може да бъде нищо друго, освен *диктатура на пролетариата*». Задачите на «органи-

Класа „в себе си“
и „класа
за себе си“

зирания като класа пролетариат» през този период произтича от необходимостта за радикална промяна на отношенията на собственост и на създаване на условия за разпореждане със собствеността в обществен интерес. Истинската победа на социализма обаче ще настъпи с отмирането на държавата и установяването на безкласово общество.

Основополагащи идеи в марксизма

- *Развитието на производителните сили изпреварва развитието на производствените отношения – на базата на това противоречие социализмът е обективно неизбежен;*
- *Икономическите кризи са доказателство за изостряне и задълбочаване на това противоречие;*
- *Пролетариатът има историческата мисия да стане гробокопач на капитализма;*
- *Превръщането на пролетариата от „класа в себе си“ в „класа за себе си“, издигането на неговото съзнание и обединяването му в самостоятелни организация – това са условия, без които той не може да изпълни историческата си мисия;*
- *Широките маси трябва да се убедят на основата на собствения си опит, че научният социализъм отразява и техните интереси и че пролетариатът ще освободи целия човешки род от експлоатацията;*
- *В борбата за освобождение пролетариатът под ръководството на комунистите трябва да играе ръководна роля; след завземане на политическата власт той трябва да се организира като господстваща класа, т.е. трябва да се установи диктатура на пролетариата;*
- *Революцията ще доведе до постепенното отмиране на държавата и до изчезване на класите; тя има интернационален характер.*

**К. Маркс, Фр. Енгелс, „Манифест
на комунистическата партия“**

Историята на всички досегашни общества е история на класови борби...

Но нашата епоха, епохата на буржоазията, се отличава с това, че тя опрости класовите противоречия. Цялото общество се разпада все повече и повече на два големи враждебни лагери, на две големи, изправени една срещу друга класи – буржоазия и пролетариат...

...Буржоазията, най-сетне, след създаването на едрата индустрия и на световния пазар, си извоюва изключително политическо господство в съвременната представителна държава. Съвременната държавна власт е само комитет, който управлява общите работи на цялата буржоазна класа.

Буржоазията изигра в историята извънредно революционна роля...

Буржоазията не може да съществува, ако не революционизира постоянно производствените оръдия, значи и производствените отношения, значи и всички обществени отношения...Постоянни преврати в производството, непрекъснато разтърсване на всички обществени отношения, вечна несигурност и движение отличават буржоазната епоха от всички предишни епохи...

Пред нашите очи се извършва подобно движение. Съвременното буржоазно общество със своите буржоазни отношения на производство и размяна, с буржоазните отношения на собственост, което като с магия е създало такива огромни средства за производство и размяна, прилича на оня магьосник, който не може вече да се справи с извиканите чрез неговите заклинания подземни сили. От десетилетия насам историята на индустрията и на търговията е само история на бунта на съвременните производителни сили против съвременните производствени отношения, против отношенията на собствеността, които са жизнени условия за буржоазията и нейното господство...

Но буржоазията не само изковава оръжието, което ѝ носи смърт, тя създаде и хората, които ще носят срещу нея това оръжие – съвременните работници, пролетариите...

От всички класи, които днес противостоят на буржоазията, само пролетариатът е действително революционна класа. Останалите класи се разкапват и загиват с развитието на едрата индустрия, а пролетариатът е неин собствен продукт...

Пролетариите могат да завладеят обществените производителни сили само като унищожат своя собствен сегашен начин на присвояване, а с това и целия досегашен начин на присвояване. Пролетариите нямат нищо свое, което би трябвало да охраняват; те трябва да разрушат всичко, което досега е охранявало и осигурявало частната собственост...

Така с развитието на едрата индустрия изпод краката на буржоазията се изплъзва самата основа, върху която тя произвежда и присвоява продуктите. Тя произвежда преди всичко своите собствени гробокопачи. Нейната гибел и победата на пролетариата са еднакво неизбежни...

Най-близката цел на комунистите е същата като на всички други пролетарски партии: обособяване на пролетариата в класа, събаряне на господството на буржоазията, завладяване на политическата власт от пролетариата...

В този смисъл комунистите могат да резюмират своята теория в един израз: премахване на частната собственост...

Първата крачка в работническата революция е превръщането на пролетариата в господстваща класа, извоюването на демокрацията.

Пролетариатът ще използва своето политическо господство, за да изтръгне постепенно от буржоазията целия капитал, да централизира всички средства за производство в ръцете на държавата, т.е. на организирания като господстваща класа пролетариат, и колкото може по-бързо да увеличи масата на производителните сили...

Политическата власт в същинския смисъл на думата

е организираното насилие на една класа за потискане на друга. Когато пролетариатът...чрез революция превърне себе си в господстваща класа и като господстваща класа премахне старите производствени отношения, той заедно с тези производствени отношения унищожава условията за съществуване на класовата противоположност, унищожава класите въобще, а с това и своето собствено господство като класа.

На мястото на старото буржоазно общество с неговите класи и класови противоположности идва една асоциация, в която свободното развитие на всекиго е условие за свободното развитие на всички...

Комунистите смятат за недостойно да крият своите възгледи и намерения. Те открито заявяват, че техните цели могат да бъдат постигнати само чрез насилствено събаряне на целия досегашен обществен строй. Нека господстващите класи треперят пред комунистическата революция. В нея пролетариите няма какво да изгубят освен своите окови. А ще спечелят цял свят.

ПРОЛЕТАРИИ ОТ ВСИЧКИ СТРАНИ, СЪЕДИНЯВАЙТЕ СЕ!

Неизяснени
пътища към
социализма

Още в първите програмни документи обаче остава неизяснен докрай въпросът за пътищата към социализма. Даже и в цялостното творчество на Маркс този проблем не се интерпретира еднозначно. На различни места по различни поводи той говори за два възможни пътища на преход към социализма. Единият е свързан с революционния скок като бърз и еднократен акт, който включва революционното събаряне на капитализма, завземането на политическата власт от пролетариата и изграждането на социализма. Другото разбиране разглежда революционния акт като процес на дълбоко преобразуване на обществото, което по мирен начин в условията на демокрация създава предпоставки за осъществяване на социалистическа политика. Това вътрешно противоречие при Маркс се обяснява с факта, че главен предмет на неговите изследвания е анализът на капиталистическия начин на производство. Проблемите за пътищата

на преодоляване на капитализма и за характеристиките на новия строй заемат по-второстепенно място в неговите трудове и много от изводите се правят на базата на отделни събития, а не на цялостен анализ на тенденциите на общественото развитие.

С превръщането на марксизма в програма за политическо действие на първите социалистически организации настъпва процес на стесняване на подхода в интерпретацията на социализма. И на това трябва да се гледа като на нещо естествено и разбираемо. В една политическа програма се извеждат приоритети, акцентира се върху най-непосредствените задачи на организациите. Ежедневната работа за подготовка на пролетариата за изпълнение на историческата му мисия извежда на преден план тясно класовия подход и измества широтата в разбирането на социализма като идеология.

1.3. Първи Интернационал

Програмните постановки от Манифеста стават ориентир в работата не само на Съюза на комунистите. След буржоазно-демократичните революции от 1848/49 година в Европа членовете на социалистическите организации са жестоко преследвани и някои организации като Съюзът на комунистите преустановяват дейността си. Но през 60-те години на XIX век отново се създават условия за разширяване на социалистическото движение. През 1864 г. в Лондон с формира нова международна организация на социалистите в Европа – **Първи интернационал**, който функционира до 1876 година. Той е доста по-представителен като организация от Съюза на комунистите. Подобно на своя предшественик обаче и Първият интернационал обединява различни типове социалистически работнически организации и представители на интелигенцията с твърде разнородни представи. Но всички те участват в тази европейска организация, ръководени от стремежа за общи действия за решаване на социалния въпрос.

Първият интернационал идейно и програмно е доминиран от марксизма. Маркс и Енгелс не само са инициатори на формирането на тази организация, но направляват директно и нейната дейност. Те са авторите и на програмния документ, приет на уч-

редителния конгрес, който се разглежда като естествено продължение и доразвитие на идеите от Комунистическия манифест.

**К. Маркс, Фр. Енгелс, Учредителен манифест
на Международното дружество на работниците (1864)**

„Един от елементите на успеха – численост – работниците вече имат; но числеността решава въпроса само когато масата е обхваната от организация и се ръководи от знанието. Опитът на миналото показва, че пренебрежителното отношение към братския съюз, който трябва да съществува между работниците от разните страни и да ги въодушеви здраво да се защитават един друг в борбата за своето освобождение, се наказва с общо поражение на техните разпокъсани усилия. Тази мисъл накара работниците от разни страни, събрани на 28 септември 1864 година на публично събрание в Сент-Мартин-хол, да основат Международното дружество.“

Макар че марксизмът се налага като доминираща програма за политическо действие и в тази организация продължават споровете за интерпретацията на социализма. Те се водят по всички точки на дневния ред на конгресите. Най-остри са сблъсъците с привържениците на теоретичните постановки на Фердинанд Ласал и Пиер-Жозеф Прудон по въпроса за ролята на държавата и за начините на превръщане на средствата за производство в обществена собственост.

Пиер-Жозеф Прудон (1809 – 1865)

Прудон е френски теоретик и публицист, последовател на Фурие, но определян най-общо като анархист, който оставя дълбока диря в идейните спорове за интерпретацията на социализма в Европа до края на XIX век.

Роден в бедно семейство, е принуден да се откаже от гимназиалната си стипендия и започва работа като печатар. Продължава сам образованието си, четейки и от печатарските плаки, в т.ч. и един от трудовете на Фурие.

Придобива известност като активист на революцията от 1848 г., автор на някои от нейните прокламации. Избран е в Учредителното събрание, където се прочува с това, че гласува против Конституцията, „просто защото е конституция“.

Голямото си влияние дължи преди всичко на публицистичните си качества като остро полемичен журналист. В няколко свои статии той критикува остро новия президент на републиката Луи-Наполеон Бонапарт, поради което е осъден и лежи три години в затвора. Докато е в затвора написва три книги, жени се и му се ражда син.

Прудон умира през 1863 г., точно в момент, когато смекчаваш своя анархизъм, търси съюз с работническото движение и признава необходимостта от минимална държава.

Позициите на Прудон често са предизвиквали противоречиви реакции поради непоследователността му, враждебността му към някои от лидерите на френските социалисти, крайно полемичния му тон. Маркс и Енгелс определят неговия социализъм като дребнобуржоазен. Въпреки всичко неговите идеи добиват голяма популярност, която може да се проследи и до днес, по-специално във Франция.

Най-голямо влияние в социалистическото движение обаче оказва неговото виждане за собствеността. Широко разпространена и до днес е фразата, че собствеността е кражба. Прудон разделя собствеността на два типа – частна собственост, базирана върху безделието (именно тя се обявява за кражба) и частна собственост, която съществува на базата на труда, която той толерира. Премахването на първия тип собственост е в състояние да даде тласък на разрешаването на социалния въпрос. В теоретичните си разработки от средата на XIX век той предлага обобществяване на собстве-

Прудон:
„Собствеността
е кражба“

ността при условие, че се даде възможност на всеки да притежава дребна собственост. Това би отворило пътя на един справедлив икономически ред, при условие, че на дребните собственици се гарантира достъпа до безлихвени кредити. За целта е необходимо да се създадат нов тип банки, които да предоставят такива кредити. Самият Прудон прави опит през 1849 година да създаде такава банка, но този експеримент бързо се проваля. Това обаче не разколебава Прудон и той и неговите последователи продължават да отстояват този път за разрешаване на социалния въпрос. Първоначално те смятат, че ролята на държавата в този процес е напълно излишна. По-късно обаче те преразглеждат тези си позиции и предлагат ограничаване на функциите на държавата до регулатор на мира и на правовия ред. Това разбиране намира благоприятна почва и в Първия интернационал и влиза в остър конфликт с идеите на Маркс и Енгелс за държавата и за нейната роля като институция, защитаваща интересите на господстващата класа.

Друг теоретик, с когото се сблъскват Маркс и Енгелс в процеса на съединяване на марксизма с работническото движение, е Фердинанд Ласал.

Фердинанд Ласал (1825 -1864)

Фердинанд Ласал е син на проспериращ бизнесмен. Изучава Хегеловата философия в Берлин и участва активно в революцията през 1848 г. През следващото десетилетие той се отдава на писане на книги по философия и право. След това се връща в политиката.

Ласал е убит в дуел с граф фон Раковица преди да навърши 40 години.

Благодарение на огромната си енергия и убедителността си Ласал има голям авторитет и в германското, и в европейското социалистическо движение чак до края

на века. В историята на световния социализъм той ще остане като създател на първата партия на работническата класа. Това е Общият германски работнически съюз, който се формира през 1863 г. След смъртта на Ласал тази организация през 1875 г. се обединява в единна партия със Социалдемократическата работническа партия, създадена през 1869 г. от Август Бебел.

Работнически
асоциации
като път към
социализма

Ласал е човекът, който дава тон за траен сблъсък на две противоположни тенденции в интерпретацията на социализма не само в Германия, а и в европейски мащаб. Този сблъсък започва като спор с идеите на марксизма за пътищата за преодоляване на капитализма и прераства по-късно във война между два коренно противоположни типа социалистически организации.

В своя най-известен труд «Система на придобитите права», както и в другите си изследвания Ласал излага различно от марксизма разбиране. Две са опорните точки, върху които стъпва неговата концепция за пътищата към социализма. Първата разглежда развитието на производствените асоциации, функциониращи с държавна подкрепа, като реална възможност за постепенното изтласкване на капиталистическите предприятия от икономическия живот. В продължение на 100 – 200 години по този начин би било възможно превръщането на работниците в икономически субекти и отмирането на частната собственост. Втората се противопоставя на марксизма по въпроса за революционното събаряне на държавната машина. Общото избирателно право може да гарантира защитата на интересите на мнозинството в рамките на съществуващата държава. Така демократизацията на държавата, в синхрон с икономическата трансформация на основата на дейността на работническите асоциации постепенно ще доведат до преодоляване на капитализма по мирен път. Затова като непосредствена задача на социалистическото движение Ласал вижда организирането на работниците за борба за общо избирателно право и за създаване на работнически асоциации. Издигането на образователното равнище на работниците и натрупването на повече опит от управлението на асоциациите могат да ускорят решаването на социалния въпрос.

**Ф. Ласал, „За особеното взаимоотношение
на съвременния исторически период с идеята
за работническото съсловие“**

Това четвърто съсловие, в чието сърце няма и следа от претенции за нови привилегии, точно поради тази причина е равнопоставено с целия човешки род. Неговото дело в действителност е делото на цялото човечество, неговата свобода е свободата на самото човечество, неговото господство е господството на всички.

Който провъзгласява идеята за работническото съсловие в смисъла, в който аз я развивам, той ще издигне глас не за разделяне и противопоставяне на класите в обществото, а за тяхното разбирателство, глас, който обхваща цялото общество, глас за смекчаване на всички противоречия в обществените кръгове, глас за обединение, който ще подкрепят всички, нежелаещи привилегиите и потисничество на народа от привилигировани съсловия...

Съсловната идея на работническото съсловие е тази, според която неограничаваното и свободно действие на индивидуалните сили чрез индивида не е достатъчно, а към нея трябва да се пристъпи чрез съсловна организираната общност, чрез солидарността на интересите, чрез общността и взаимопомощта за развитието...

Целта на държавата е да тласне човешките същества към позитивно разгръщане на техните сили и към прогресивно развитие, с други думи към човешко самоопределение, т.е. създаване на истинска стойност на културата, достойна за човешкия род; целта е възпитанието и подготовката на човешкия род за свободата.

Това разбиране влиза в остро противоречие с марксистката програма за политически действия, разпространявана в европейското социалистическо движение чрез Първия интернационал. Тя акцентира върху подготовката на пролетариата за изпълнение на историческата му мисия чрез революционен скок. Голямата за-

слуга на тази програма е в утвърждаването на разбирането, че социалното освобождение на работниците е неразривно свързано с политическото им освобождение. Трябва обаче да се подчертае, че тя не отделя достатъчно внимание на проблема за пътищата на коренните социалистически преобразования в икономиката. На програмно равнище съществува общност в кардиналното разбиране, че средствата за производство трябва да преминат в обществена собственост и че в икономиката трябва да се направят социалистически преобразования. Но конкретните начини на неговата реализация като цяло не се обсъждат сериозно. Самият Маркс подчертава важността на демократичния начин на вземане на решения за използване на капитала, но не предлага конкретни мерки и форми за неговото приложение.

В Първия интернационал марксизмът води остра борба и с анархизма в лицето на най-важния му представител за това време – Михаил Бакунин.

Михаил Бакунин (1814 – 1876)

Един от най-известните представители на анархизма. Още в младежките си години се включва в политиката. Най-напред става известен с превода си на руски на произведения на Хегел. По време на пребиваването

си в Германия през 1839-1841 г. възприема по-радикалните възгледи на младохегелианците. В статията си от 1842 г. „Реакцията в Германия“, добила голяма популярност сред младежта и групите в нелегалност, формулира една от прословутите си фрази „Желанието за разрушение същевременно е и съзидателно желание“.

Среща се с Маркс и Прудон в Париж през 1844 г.

Бакунин е човек на революционното действие и на тайните конспирации. От средата на XIX век този руски офицер пребивава на различни места в Европа и навсякъде се

включва активно в революционните борби, за което многократно е осъждан. Получава смъртни присъди в Саксония и в Австрия, които са заменени с доживотен затвор. През 1850 г. е екстрадиран в Русия и прекарва следващите 11 години в различни затвори и в сибирско заточение. През 1861 г. успява да избяга от Сибир и пътува през Япония и Северна Америка до Лондон. Няколко години по-късно създава в Италия Международен алианс за социалистическа демокрация като контрапункт на Първия интернационал. Той написва и програмните документи, чрез които се разграничава от марксистката концепция.

Анархисти и социалисти

Според него политическата и икономическа организация трябва да бъде свободна от всякаква принуда. Затова обществото трябва да се структурира въз основа на принципите на асоциациите от долу нагоре. Той пледира за премахване на централистичната държава и на всички привилегии, произтичащи от нея. Собствеността върху средствата за производство според него трябва да се предостави на общините, които да се разпореждат свободно с нея. Бакунин не приема и марксисткото разбиране за революция, тъй като смята, че народните маси сами, без специална подготовка от страна на каквито и да било организации, трябва да я осъществят. Задачата на революционерите обаче той вижда в създаването на тайни общества, които да слязат сред народа и да го подбуждат за революционни действия. За анархистите са разрешени всички средства за борба, без да се съобразяват с нормите на морала и правото.

Марксизмът с неговата доминираща роля на програмно равнище от средата почти до края на XIX век дава мощен тласък на първите работнически организации и на цялото социалистическо движение в Европа. Той е обединителният център на стремежите към равна свобода на всички хора и към справедливо разпределение на общественото богатство чрез солидарност и нова обществена организация. Наред с това още в началото

на неговото съединяване с нов тип организационни структури се появяват и различни виждания за пътищата за практическа реализация на провъзгласените цели и идеи и за характера на революционното преодоляване на капитализма.

1.4. Първи успехи

На прелома между XIX и XX век в най-развитите страни в Европа се извършва фундаментален поврат в икономиката и в обществото. Настъпва нов етап, в който промишленият капитализъм се променя и който много изследователи наричат монополистически или империалистически.

Този етап се характеризира с бурното развитие на процеса на концентрация и централизация на производството и на капитала. След 1880 г. масово се създават картели, започва и процес на сливане на производствения с банковия капитал. Производителните сили са в подем на базата на усвояването на нови енергийни източници, на нови технологии и на прилагането на нова организация на труда. Това създава условия за бърз икономически растеж, за извличане на свръхпечалби от страна на капитала. На тази база възникват непознати дотогава възможности за решаване на социални проблеми, за подобряване на условията на труд и живот на работниците. Така например в Германия брутният вътрешен продукт от 9,4 милиарда марки достига 33,2 милиарда марки в годините 1850-1900. А индексът на реалните доходи на работниците нараства от 64 на 87. Именно тогава започва постепенно да се изгражда и системата за социално осигуряване. През 1900 г. над 4 милиона души са обхванати от системата на здравно осигуряване. Влиза в сила ново работническо законодателство. Утвърждава се небезизвестната политика на Бисмарк на „тоягата и моркова“. Това показва, че на практика в новите реалности не се оправдават очакванията за бързо обедняване на пролетариата с развитието на капитализма и за свързаното с това революционизиране на работническото движение.

Нови тенденции
в новия век

Не се оправда-
ват очаквания
и прогнози на
марксизма

Не се оправдават и очакванията за рязка икономическа и социална поляризация. Наред с концентрацията на производството и капитала става ясно, че се развива и друг процес – на разширяване на дребната собственост и на дребното производство. Той води до усложняване на социалната диференциация. Появяват се нови социални групи със специфични интереси. Рязко се увеличава броят на служещите и чиновниците. Самата работническа класа се променя. Наред с хората на физическия труд се появява и една нова прослойка – на квалифицираните работници в едрите производства, особено в тези, свързани с военната промишленост. Там най-бързо навлизат постиженията на научно-техническия прогрес и необходимостта от квалифицирана работна ръка е много голяма. Тази нова социална група, макар и по-малобройна от останалите работници (около 3,5% от състава на работническата класа), започва да играе важна роля в работническото движение. От нейните редове се рекрутира ръководният състав на профсъюзите, а и на много партийни структури. Някои изследвания показват, че близо 90% от членовете на ГСДП например през 1906 г. са свързани с профсъюзното движение или представляват интересите на дребната буржоазия и интелигенцията. Повечето от тях не са заинтересовани от революционен взрив, а търсят други пътища и възможности за решаване на социалния въпрос.

Работническото
движение -
рязка
масовизация

На прехода между XIX и XX век работническото движение в Европа се развива в ширина. Профсъюзите се масовизират. Например в Германия от 50 000 членове през 70-те години на XIX век те обхващат 680 000 души през 1900 г. и над 2 милиона души през 1910 г. Във Великобритания и в много от скандинавските страни профсъюзите стават основатели на работническите партии. Лейбъристката партия дълго време се възприема като политически представител на профсъюзното движение в Англия. Профсъюзното движение се оформя като мощен фактор в общественния живот на Западна Европа. Под негов натиск в редица страни са извоювани значителни социални придобивки, които подобряват положението на хората на наемния труд. Тази ситу-

ация оказва съществено влияние върху класовото съзнание на пролетариата. На мястото на философията „колкото по-зле става положението, толкова по-добре за революцията“ идва разбирането, че социалните противоречия могат да бъдат разрешени и по мирен начин.

Числен състав на профсъюзите, влизащи в секретариата на Втория интернационал (в хиляди)

Години	Германия	Англия	САЩ	Франция	Италия	Австрия
1903	887,7	432				177,6
1905	1344,8	501,3				306,6
1907	1865,5	689,7			190,4	463,7
1909	1832,7	703,1	1710,4	357,8	359,4	415,3
1910	2017,3	709,6	1562,1	400,0	359,4	400,6
1911	2339,8	861,5	1761,9	450,0	384,4	421,9

Годишите след разпускането на Първия интернационал са години на формиране и на социалистически партии в почти всички европейски страни.

Партии на работническата класа до Първата световна война

- 1863 – Общ германски работнически съюз
- 1869 – Социалдемократическа работническа партия на Германия
- 1875 – Португалска социалистическа партия
- 1876 – Социалдемократическа партия на Дания
- 1877 – Работническа партия на САЩ (по-късно Социалистическа работническа партия)
- 1878 – Чехословашка социалдемократическа партия
- 1879 – Социалистическа партия в Мексико
- 1879 – Работническа партия на Франция
- 1879 – Социалистическа партия на Испания
- 1882 – Италианска работническа партия
- 1883 – Група „Освобождение на труда“ в Русия
- 1884 – Социалдемократическа федерация на Англия

Първите
социалистичес-
ки партии

- 1885 – Белгийска работническа партия
- 1887 – Норвежка работническа партия
- 1888 – Социалдемократическа партия на Австрия
- 1889 – Социалдемократическа партия на Швейцария
- 1889 – Социалдемократическа партия на Швеция
- 1890 – Социалдемократическа партия на Унгария
- 1890 – Социалистическа лига на Австралия
- 1891 – Българска социалдемократическа партия
- 1892 – Италианска социалистическа партия
- 1893 – Социалдемократи на кралство Полша и Литва
- 1893 – Социалдемократическа партия на Румъния
- 1894 – Социалдемократическа работническа партия на Нидерландия
- 1894 – Социалдемократическа партия на Хърватско и Словения
- 1896 – Социалдемократическа партия на Аржентина
- 1896 – Социалистически групи в Уругвай и в Бразилия
- 1897 – Социалистическа партия на Чили
- 1899 – Социалдемократическа партия на Финландия
- 1901 – Социалдемократическа партия на Япония
- 1903 – Руска социалдемократическа работническа партия
- 1903 – Сръбска социалдемократическа партия
- 1904 – Кубинска работническа партия
- 1911 – Уругвайска социалистическа партия
- 1911 – Британска социалистическа партия

Партиите бързо набират нови членове и за кратък период от време редица партии се превръщат в масови. В Германия дори по време на действието на закона за забрана на партията, тя продължава да приема нови членове. От 24 000 члена през 1875 г. тя нараства 16 пъти като членска маса до 1906 г. Това разширява полето на политическите действия на партията. Ако през 1867 г. в Райхстага има само двама представители на социалистите (Вилхелм Либкнехт и Аугуст Бебел), то през 1881 г. партията успява да получи 6% от гласовете на избирателите. А

на изборите след свалянето на забраната през 1890 г. тя постига зашеметяващ изборен резултат. За социалистите гласуват 1,5 милиона германци или 20% от гласовете. Това превръща ГСДП в най-голямата парламентарна сила в страната. Нарастването на политическото влияние на партията обаче не спира до тук.

**Социалдемократически депутати в изборите
1884 – 1906 год.**

Година	Германия	Дания	Холандия	Франция	Италия	Швейцария
1884	24					
1885		2		2		
1886					2	
1887	11		1			
1888				9		
1889						
1900	35				3	1
1892		4			7	
1893	44			49		
1894						
1895		8			15	
1896						
1897			3		16	
1898	57	12		50		
1899						4
1900					33	
1901		14	7			
1902				48		6
1903	81	16			32	
1904						
1905						
1906		24		53		

Процес на масовизиране на социалистическите партии се наблюдава и в други страни на Западна Европа. Той разкрива нови възможности за политически действия. Вече е възможно да

се използва парламентарната трибуна не само за пропаганда. От гласовете на социалистите – депутати започва да зависи решаването на редица проблеми с национално значение. Участието на партиите в парламентите променя дневния ред на социалистическото движение. Започват да губят своето приоритетно значение проблемите, свързани с непосредствената подготовка за революционен скок. На преден план излизат въпроси, породени от ежедневната политическа практика като проблема как да се работи в кооперативното движение, в профсъюзите и в други масови организации. Някои партии, като Френската социалистическа партия например през 1900 година, се изправят пред въпроса дали в перспектива не е възможно и участие на социалисти в правителства. Това е така нареченият случай Милеран - по името на френския социалист Александър Милеран, който влиза в буржоазно правителство. Този случай не случайно се обсъжда сериозно на конгрес на Интернационала в Париж през същата година.

1.5. Втори интернационал и разногласията в социализма

Създаването на **Втория интернационал** през 1889 г. дава допълнителен импулс за разгръщането на социалистическото движение. Този интернационал се разглежда като наследник и продължител на делото на Първия интернационал. За разлика от своя предшественик обаче новата международна социалистическа организация вече обединява национални партии. Тя бързо става най-голямата международна формация – в края на съществуването на Втория интернационал през 1914 г. в нея членуват 17 милиона души. Тя не е само европейска организация, тъй като в работата ѝ участват и представители на социалистическото движение от САЩ и Аржентина.

Макар че продължава делото на Първия интернационал, Вторият интернационал се различава в организационно отношение. Най-висш ръководен орган е конгресът, а между конгресите дейността се ръководи от Международно социалистическо бюро. Решенията на конгресите обаче нямат задължителен ха-

рактер за партиите, а трябва да се възприемат като препоръки за политическите им действия. Самото бюро в историята е получило сполучливото име „пощенска кутия“, тъй като реално не ръководи дейността на партиите, а само служи като място за размяна на информация помежду им. Тази организационна структура дава голяма свобода на националните партии, която им е жизнено необходима в годините на тяхното политическо прохождение. Същевременно обаче тя не благоприятства в достатъчна степен тяхното единодействие на европейско и на международно равнище по ред важни проблеми като например борбата срещу подготовката на Първата световна война.

Новите реалности изправят социалистите пред необходимостта да намерят нови отговори на старите проблеми като подложат на преоценка и преосмисляне основополагащи в идейно и програмно отношение марксистки постановки.

Тон в процеса на преосмисляне на новите реалности за дава Фридрих Енгелс, който в последните години от живота си започва да се съмнява във възможността от бърз революционен пробив. Той изказва мисълта, че борбата за социализъм вече не може да се води само на барикадите. В едно от своите писма той се връща към идеята, че „демократичната република е единствената политическа форма, в която ще бъде окончателно завършена борбата между работническата класа и класата на капиталистите и в която ще се стигне до решителната победа на пролетариата.“ Наред с това Енгелс е против тактиката на изчакване на революцията до момента, в който партиите се масовизират. Той обявява изборната победа на ГСДП през 1890 година за „начало на германската революция“. Но за разлика от привържениците на чисто парламентарните форми на борба, Енгелс си дава сметка, че „вероятността е десет към едно“ управляващите да отстъпят политическата власт по мирен път. Много по-вероятно е те да приложат сила и да ударят социалистическите партии със силно политическо представителство. Опитът на Германия по време на закона за забрана на партията доказва на практика това твърдение.

Енгелс: „Борбата за социализъм вече не се води само на барикадите.“

Идейни спорове
след смъртта на
Енгелс

Споровете по стратегията и тактиката на социалистическото движение продължават с нова сила и след смъртта на Фридрих Енгелс. По същество това са спорове за интерпретацията на социализма на теоретично и програмно равнище в новите реалности. Първоначално се открояват три водещи фигури, които олицетворяват сблъсъка между двата противоположни подхода по ключовия за марксизма проблем за пътищата към революцията и за самото разбиране на революционния процес и на социалния прогрес.

Вилхелм Либкнехт (1826 -1890)

Един от лидерите на германската социалдемокрация в периода на нейното формиране. След участието си в революцията през 1848 г. е принуден да емигрира в Швейцария и Англия. Под влиянието на Маркс и Енгелс възприема социалистическите идеи. След завръщането си в Германия през 1862 г. е кореспондент на вестници и списания. Участва в организирането на германската секция в Първия интернационал. Либкнехт и Бебел стават първите избрани депутати от лява партия. През 1869 г. в Айзенах той и Бебел основават Социалдемократическата работническа партия, а през 1891 г. са съоснователи на Социалдемократическата партия. Редактор е в продължение на години на централния партиен орган в. «Форвертс». Остава един от ръководителите на партията и по време на нейната нелегалност. Той е един от основателите и лидерите на Втория интернационал. Вилхелм Либкнехт е депутат в Райхстага от 1874 г. до смъртта си през 1900 г.

“Ортодоксалният
марксизъм”

През 90-те години на XIX век в Германия и в Европа с много голям авторитет в социалистическото движение се ползва Август Бебел.

Август Бебел (1840 – 1913)

Роден в Кьолн, работник по професия, Бебел се присъединява на 20-годишна възраст към Работническото просветно дружество. През 1864 г. се запознава с Вилхелм Либкнехт, който спечелва за социализма самоукия Бебел. Заедно с Вилхелм Либкнехт е съосновател на Социалдемократическата работническа партия в Германия през 1869 г. След обединителния конгрес в град Гота той е неменяем председател на партията до смъртта си.

Бебел е депутат в Райхстага в продължение на дълги години (1867-1912) и е известен с ефектните си и пламенни речи. През 1872 г. е осъден заедно с Либкнехт на две години затвор за „подготовка за държавна измяна“ поради антивоенната му позиция по време на френско-германския конфликт. По време на „закона срещу социализма“ (1878-1890) ръководи преминаването на партийната дейност в нелегалност и е душата на социалдемократическата съпротива.

Макар че е повече практик отколкото теоретик на социализма, той има съществена заслуга за изработването на Ерфуртската програма и на борбата срещу ревизионизма за ортодоксалния марксизъм. Важна част от идеите на социализма можем да открием в написаните от него книги, най-вече „Жената и социализмът“ и автобиографичната „От моя живот“. В политическата си дейност се стреми да обедини реформисти и радикали, за да пази единството на партията.

Август Бебел до голяма степен е авторът на Ерфуртската програма на партията, приета на конгреса на ГСДП през 1891 г. Фридрих Енгелс оценява тази програма като трудна победа на марксизма в германското социалдемократическо движение.

По нейните постановки се равняват много от новосъздадените социалистически партии в редица европейски страни. (И в Бузлуджанската програма на БСДП също се откриват препратки към Ерфуртската програма). По този начин идеите на Бебел дават началото на цяло теоретично направление в социализма на прехода между две епохи.

Бебел и неговите привърженици с гордост се наричат „ортодоксални марксисти“. Те се обявяват за най-верни последователи на Маркс и се стремят да приложат на практика неговите идеи. Ерфуртската програма стъпва върху марксисткия метод за анализ на капитализма и на тази основа утвърждава разбирането за „естествената“ необходимост от революционен скок. Борбата на работническата класа срещу капиталистическата експлоатация има силата на естествените природни закони и не може да бъде нищо друго освен политическа борба. Крайната цел на тази борба е „премахването на класовото господство и на класите като такива“. Като непосредствени цели на социалистическата партия се открояват борбата за общо избирателно право, за свобода на словото и свобода на мирно сдружаване, за разширяване на работническото законодателство, за равнопоставеност на жените, за развитие на светско образование и други.

Ортодоксалните марксисти разглеждат развитието на социалния прогрес на базата на икономическите критерии и на индустриалното общество. Те смятат, че противоречията между производителни сили и производствени отношения са достигнали такава степен, че капитализмът е готов да рухне. Този революционен оптимизъм е отличителна черта на всички последователи на това течение в марксизма. В речта си на Ерфуртския конгрес на партията Бебел предрича скорошната гибел на капитализма. Той казва, че малко от делегатите на конгреса няма да доживеят и да видят как капитализмът „рухва като картонена кула“.

Бебел: Капитализмът скоро ще
рухне като
картонена кула

А. Бебел, „Жената и социализмът“

Превръщането на средствата на труда в обществена собственост създава нова основа на обществото. Из основата се променят условията на живот и труд за двата пола в промишлеността, в селското стопанство, в транспорта, във възпитанието, в семейството, в научния, културния и духовния живот. Човешкото съществуване придобива нов смисъл. Постепенно и държавната организация губи почва, държавата изчезва, тя се самоунищожава в известен смисъл“.

**А. Бебел, Изказване на конгреса на ГСДП в Манхайм
по повод дискусията за политическата
масова стачка (1906)**

Нашето разбиране е, че масовата стачка е необходима, но няма да позволим да бъдем въвлечени против нашето убеждение в масова стачка, без значение от коя страна ще стане това. Разглеждам масовата стачка като последното мирно средство на нашата партия, като средство за борба, което трябва да прилагаме с всички сили, дисциплина и самообладание, за да можем да го използваме така, както смятаме за необходимо в интерес на партията и на народа. Със сегашната ни организация не можем да рискуваме и да си позволим това средство. Погрешно е, смятам, да бъдем оптимисти в това отношение.

Ерфуртска програма на ГСДП (1891)

Икономическото развитие на буржоазното общество води с естествена необходимост до залез на дребните предприятия, чиято база е частната собственост на работника върху средствата за производство. То отделя работника от средствата за производство и го превръща в лишен от собственост пролетарий, а средствата за производство стават монопол на относително малък брой капиталисти и едри земевладелци.

Пропастта между притежаващите собственост и лишените от собственост още повече се разширява от породените от същността на капиталистическия начин на производство кризи, които ...са доказателство, че производителните сили на съвременното общество са надраснали рамките и че частната собственост върху средствата за производство не съответства на начина на тяхното използване и развитие...

Частната собственост върху средствата за производство ... днес става средство за експлоатацията на селяните, занаятчиите и дребните търговци и за присвояването на продукта на труда от страна на неработещите – капиталисти и едри земевладелци. Само превръщането на капиталистическата частна собственост в обществена собственост и на стоковото производство в социалистическо може да превърне и едрите предприятия от ...източник на мизерия и потисничество в източник на най-високо благоденствие и на всестранно хармонично усъвършенстване.

Този обществен поврат означава не само освобождение на пролетариата, а и на целия човешки род, който страда в днешните реалности...

Борбата на работническата класа срещу капиталистическата експлоатация по принуда е политическа борба...

Задачата на социалистическата партия е да внесе повече съзнание и единство в тази борба на работническата класа и да я насочи към нейната естествено присъща цел...

В началото на XX век в европейското социалистическо движение започва да намалява влиянието на ортодоксалния марксизъм. Дори и най-последователните марксисти виждат, че условията са коренно променени и осъзнават необходимостта от преосмисляне на подходите и пътищата към социализма. Анализът на новите реалности задълбочава различията в интерпретацията на социализма и на национално, и на международно равнище. В много страни започват разцепления на партиите. Все по-ясно се открояват като самостоятелни две тенденции и във Втория интернационал.

От едната страна са привържениците на революционния скок, които смятат, че новите условия ускоряват съзряването на предпоставките за социализъм. Техен идеолог е Владимир Ульянов – Ленин.

Социализъм в
периферията
на капитализма:
Ленин

Владимир Ульянов-Ленин (1870 -1924)

Той е роден в град Симбирск. Израснал е и е възпитан в семейство на служещи. Още от най-ранна възраст той е въввлечен в революционната борба. Неговият по-голям брат Александър е разстрелян за участие в покушение

срещу царя. Завършва гимназиалното си образование с пълно отличие и постъпва в юридическия факултет на Казанския университет. За участие в революционни студентски движения е изключен от университета и интер-

ниран. Отива в Самара, където организира марксистки кръжок. През 90-те години на XIX век Ленин се докосва до марксистките идеи и се включва в революционната борба в Русия. През 1893 г. се премества в Петербург и две години по-късно създава „Съюз за борба за освобождение на работническата класа“. Арестуван е за революционна дейност и през 1897 г. е осъден. Прекарва тригодишно заточение в Сибир, а от началото на XX век работи дълго време в Европа, пише редица теоретични трудове и участва активно в дейността на Втория интернационал. От 1900 г. той организира издаването на в. „Искра“. А през 1903 г. става ръководител на болшевишката партия и работи за утвърждаването на революционния марксизъм на руска почва.

След победата на Февруарската революция в Русия през 1917 г. Ленин идва в Петроград и застава начело на борбата на болшевиките за победа на социалистическата революция. В нощта на 7 ноември 1917 г. в Смолни той поема и непосредственото ръководство на въстанието. След провъзгласяването на съветската власт е избран за председател на Съвета на народните комисари (първото съветско правителство). На този пост Ленин остава до смъртта си през януари 1924 г. Под негово ръководство се създават органите на съветската държава и се осъществяват революционните мероприятия в икономиката и в политическия живот на страната.

В своето произведение „Развитието на капитализма в Русия“(1899) Ленин прилага марксисткия метод на анализ на капиталистическото развитие в една слабо развита страна, каквато е Русия на прехода към новата епоха. Той стига до извода, че и в Русия развитието на промишлеността коренно променя социалната структура и отношения и създава предпоставки за революция. Движещата сила на тази революция е съюзът между

пролетариата и трудовото селячество. Русия според него е най-слабата брънка от веригата на световния капитализъм. Затова, за разлика от Маркс, той смята, че е възможно революцията да започне именно от там. „Осъществяването на тази задача, пише Ленин, разрушаването на най-могъщата опора не само на европейската, но също и на азиатската реакция, би направило от руския пролетариат *авангард на международния революционен пролетариат*“.

Другата кардинална идея на Ленин е свързана с ролята на работническата класа като гробокопач на капитализма, с нейната историческа мисия. Работническата класа, според него, разбира своите специфични интереси и осъзнава противоречието им с интересите на капитала. Тя обаче не е в състояние сама да развие класовото си съзнание, макар че в борбата за защита на непосредствените си интереси формира профсъюзни организации. Осмислянето на научния социализъм и привнасянето му в работническото движение може да стане само „отвън“, чрез целенасочените усилия на интелектуалци. Именно те трябва да станат ядро на революционните партии и да превърнат революцията в своя професия. Участвайки в демократичните борби на своите народи, те в нито един момент не трябва да забравят и да скриват истинските си убеждения и цели. Създаването на революционни партии – *авангард на работническата класа*, според Ленин, е главната задача на социалистическото движение. „Партията е съзнателен, челен отряд на класата, неин авангард. Силата на този авангард е 10,100 и повече пъти по-голяма от неговата численост“. Това е и отговорът на въпроса „Какво да се прави“, който Ленин поставя в началото на XX век. Той превръща тази си идея в ръководство за политическо действие на болшевиките след 1903 г.

След революцията в Русия през 1905 г. Ленин доразвива възгледите си за социалистическата революция и ги представя като цялостна теория пред международното социалистическо движение. Няколко са неговите теоретични трудове, които оставят трайна следа в процеса на формиране на стратегията в новите условия.

Това са „*Материализъм и емпириокритицизъм*“ (1909) и „*Империализмът – висш и последен стадий в развитието на капитализма*“ (1917), и „*Държавата и революцията*“ (1917). Той тръгва от идеята, че развитието на социалния прогрес в историята става по същите закони като това в природата, при което натрупването на количествени изменения води до качествен скок. В историята на човечеството този естествен процес е свързан с революции. Развитието на капитализма в новите реалности е достигнало до нов стадии, който Ленин нарича империалистически. На този етап в световен мащаб господстват монополите и финансовият капитал, които се стремят към ново разпределение на териториите. Те извличат допълнителни печалби от колониалните владения на най-развитите страни и са в състояние да заделят част от тях за подкупване на работническата аристокрация в своите страни и превръщането ѝ в съюзник на буржоазията, в „работнически лейтенанти на буржоазията“.

Ленин смята, че империализмът е най-висш и последен стадий в развитието на капитализма. Това е етапът на „политическа реакция по всички линии“, на навечерие на пролетарските революции. Затова подготовката на тези революции е непосредствената задача на социалистическите партии. Революциите трябва да доведат до разрушаване на старата държавна машина, до установяване на диктатура на пролетариата под формата на власт на съветите. Ленин характеризира диктатурата на пролетариата като власт, извоювана с насилие от буржоазията. Той категорично отрича възможностите за борба за социализъм при запазване на парламентарната демокрация. По този въпрос той влиза в остър теоретичен сблъсък с Карл Кауцки, когото критикува в произведението си „*Пролетарската революция и ренегатът Кауцки*“.

Ленин: „Държавата и революцията“

Учението за класовата борба, приложено от Маркс към въпроса за държавата и за социалистическата революция, неизбежно води към признаване политическото господство на пролетариата, неговата диктатура.... На

Ленин:
Последен етап
на капитализма,
навечерие на
революцията

пролетариата е необходима държавна власт, централизирана организация на силата, организация на насилието и за смазване на съпротивата на експлоататорите, и за ръководене на грамадната маса от населението...

А диктатурата на пролетариата, т.е. организацията на авангарда на потиснатите като господстваща класа за смазване на потисниците, не може да даде просто само разширение на демокрацията. Заедно с грамадното разширение на демократизма, който за пръв път става демократизъм на бедните, на народа, а не демократизъм на богатичките, диктатурата на пролетариата прави ред ограничения на свободата по отношение на потисниците, експлоататорите, капиталистите. Тях ние трябва да смажем... тяхната съпротива трябва да бъде сломена със сила – а ясно е, че там, където има сломяване, има насилие, няма свобода, няма демокрация."

**Ленин: „Пролетарската революция
и ренегатът Кауцки“**

„Ние, революционните марксисти, не сме се обръщали към народа с такива речи, с каквито обичат да се обръщат кауцкианците от всички нации, като лакейничат пред буржоазията, застават в позата на буржоазни парламентаристи, премълчават буржоазния характер на съвременната демокрация и искат само нейното разширение, нейното довеждане докрай.“

„...Това, което отличава действителния социализъм от неговата буржоазна карикатура, а именно: изясняване на задачите на революцията за разлика от задачите на реформата, изясняване на революционната тактика за разлика от реформистката, изясняване ролята на пролетариата в унищожаването на системата или режима,

Диктатура на
пролетариата
срещу парла-
ментарна де-
мокрация

строя на наемното робство, за разлика от ролята на пролетариата във „великите“ държави, който дели с буржоазията частичка от нейната империалистическа свръхпечалба и свръхпечалка“.

Ленин и привържениците на неговата теория се стремят да утвърдят революционния подход като програма за действие на Втория интернационал. На всички конгреси на тази организация те обединяват усилията си и в редица резолюции успяват да наложат своите позиции. Например на конгреса в Щутгарт през 1907 г., който обсъжда колониалния въпрос и отношението на партията към профсъюзите, се приемат решения в този дух.

Коренно противоположни позиции по стратегията на партията от Втория интернационал имат привържениците на друго течение, което не споделя възгледите на Ленин. Те се придържат към идеите на другия голям теоретик във Втория интернационал и в германската социалдемократия – Едуард Бернщайн.

Едуард Бернщайн (1850 -1932)

Едуард Бернщайн е роден в Берлин. За разлика от други социалистически водачи като Маркс и Ласал, Бернщайн израства в бедност. Бащата е локомотивен машинист, а в семейството са 16 деца. На 16-годишна

възраст завършва гимназия и започва обучение за банков чиновник. Като мнозина други се самообразова.

Включва се в партията на Август Бебел и участва като делегат на обединителния конгрес на ГСДП в Гота през 1875 г. Три години по-късно започва работа като секретар на Карл Хьохберг, един от големите теоретици на етичния социализъм по това време.

Бернцайн е един от активните пропагандатори на марксизма. Постепенно заедно с приятеля си Карл Кауцки завоюват признание в полето на марксистката теория.

Поради социалистическата си дейност Бернцайн е принуден да напусне Германия. Първоначално емигрира в Швейцария, но след като е изгонен и оттам, от 1888 г. до 1901 г. се установява в Лондон. Там се свързва с Фридрих Енгелс, който оценява неговата надеждност и усърдие и му възлага управлението на архива си, съдържащ и обширната му кореспонденция с Маркс.

Дългогодишната работа на Бернцайн в теоретичните органи на партията – списанията „Социалдемократ“ и „Ново време“ и най-вече фактът, че Енгелс му завещава своя архив, допринасят за това, че след смъртта на Енгелс той се възприема като продължител на неговото дело, както и като авторитетен теоретик в социалистическото движение.

Докато е в Англия възгледите на Бернцайн претърпяват еволюция и той започва да се отнася критично към някои от изводите на Маркс, като оповестява позициите си след смъртта на Енгелс.

През 1896 г. Бернцайн публикува в списание „Ново време“ поредица от статии под общото заглавие „Проблеми на социализма“. В тях той развива своята основна идея, формулирана три години по-рано. Тя стъпва върху разбирането, че „условията се променят, а променената ситуация изисква съответно и промяна на мерките“. Първоначално никой не обръща внимание на тези публикации. Но след искането на Роза Люксембург за по-голяма аргументация Бернцайн се ангажира да разгърне теоретичните си обосновки и през 1898 г. публикува труда си **„Предпоставките на социализма и задачите на социалдемократията“**. На конгреса на партията в Щутгарт през същата година той прави и специално изложение

на основните идеи от това произведение. Самият той обозначава теорията си като ревизия на идеите от „Комунистическия манифест“. С това фактически се слага и началото на новото течение в социалистическото движение, което през следващите години се утвърждава под името ревизионизъм.

През 1901 г. Бернщайн се завръща в Германия след двадесетгодишна емиграция. Очакванията той да се превърне в истински лидер на преориентация на партията не се сбъдват. Бернщайн е по-скоро кабинетен учен. Той попада в изолация в партията и поради факта, че не се вписва в нито една група. Например той е сред социалдемократическите депутати, които отказват да подкрепят военните кредити през 1914 г. и попада в една линия с най-острите си предишни критици – Роза Люксембург и Карл Либкнехт. През 1919 г. се изправя срещу мнозинството в партията като пледира за признаване на вината за войната и на разпоредбите на Версайския договор.

Бернщайн почива на 82-годишна възраст в Берлин в края на 1932 г., шест седмици преди нацистите да дойдат на власт.

Днес той е считан за баща на модерната реформистка социалдемокрация, за човека, чиито възгледи са се потвърдили от историята.

Бернщайн тръгва към обосновката на своите позиции с убеждението, че е призван да доразвие идеите на Фридрих Енгелс от последните години на живота му. Той не отрича марксизма като метод на анализ на капиталистическото развитие. Той приема по принцип и изводите от „Комунистическия манифест“ за развитието на модерните общества. За него те са правилни дотолкова, доколкото визират общите тенденции на развитие. За половин век след написването на тази първа социалистическа програма обаче об-

ществените отношения не са се развили по начина, който Маркс е прогнозирайл. Съвременното общество е станало още по-сложно като икономически и политически организъм. Капитализмът е доказал своята жизненост и изключителната си способност за приспособяване. В новата ситуация не може да се очаква катастрофалното му рухване. Това обаче не означава, че той е вечен. Бернщайн е дълбоко убеден, че капитализмът ще бъде заменен от социализма и прогнозира, че „обществото ще врасне в социализма“.

Воден от това разбиране, Бернщайн търси отговор на кардиналния въпрос за обосновката на социализма. Оттук започва същинската ревизия на традиционните марксистки постановки и практически на цялата дотогавашна стратегия на социалистическото движение. Той поставя под съмнение разбирането, че социализмът е естествена необходимост, обусловена от действието на обективни исторически закони и реализирана чрез историческата мисия на работническата класа. За Бернщайн той не е такъв обществен и икономически модел, който се характеризира с ясни структуроопределящи белези от рода на „обществена собственост“ или „икономическо планиране“. Социализмът е **принцип, той е идеалната представа за обществен ред и същевременно движението към нея**. Той не трябва да се определя и като научен социализъм, защото по този начин се превръща в чисто научна теория, която е ограничена във времето. В този смисъл социализмът не би трябвало да има крайна цел, той е движение към приближаване на реалностите до принципа. Тази етична обосновка на социализма води Бернщайн до извода, че „движението е всичко, а крайната цел – нищо“. „Завладяването на политическата власт от работническата класа, експроприацията на капитала, пише Бернщайн, това не са крайни цели, а средства за постигане на определени цели. Но като програмни искания на социалдемократията те не се оспорват от никого. Начините за тяхната реализация обаче не могат да бъдат предвидени“.

Дали искането за завладяване на политическата власт от страна на работническата класа означава, че това трябва да стане чрез политическа катастрофа. Това е големият въпрос, от който

Бернщайн:
Капитализмът се
променя
и усложнява

Социализмът е
принцип

За целта и
средствата на
социализма

отговор зависят политическите действия на социалдемократията. Бернщайн е убеден, че „времето на големите политически катастрофи вече е отминало“ и че отговорът на този въпрос трябва да се търси в друга посока. Тя е свързана с борбата за разширяване на демокрацията стъпка по стъпка във всички сфери на обществения живот. Той разбира „демократията като средство и цел. Средство за извоюване на социализма и форма на неговото осъществяване“. Политиката на малките стъпки, на реформите, която Бернщайн извежда като непосредствена задача на партиите в новите условия дава и другото име на това течение в социалистическото движение – реформизъм. На теоретично и програмно равнище това течение дискутира по проблема за връзката между революция и реформа и за начините за „извоюване на демокрацията за работническата класа“.

Борбата за демокрация, според Бернщайн, трябва да се води с всички възможни средства, в това число и чрез масови политически стачки. В тази борба работническата класа трябва да се организира и да се подготвя за своята „икономическа еманципация“. Непосредствена задача на партиите от тази гледна точка е да предлагат конкретни алтернативи за политика на базата на разбирането на социализма като принцип и на отчитането на реалната ситуация, на интересите на работническата класа и на степента на тяхното осъзнаване. По този път постепенно може да се стигне до промяна и на обществените отношения в рамките на демокрацията. Затова революцията не може да се третира като еднократен акт или като революционен скок. Тя трябва да се разбира като еволюционен процес, който изисква дългогодишни усилия от страна на социалдемократията.

Ревизията на марксизма от страна на Бернщайн отначало се посреща много критично във Втория интернационал и дори в ГСДП. Макар че конгресът на партията през 1903 г. в Дрезден излиза със специална резолюция, която осъжда ревизионизма, привържениците на новото разбиране на социализма се множат и това в последна сметка довежда до реално разцепление в социалистическото движение.

**Е. Бернщайн, „Предпоставките на социализма
и задачите на социалдемократията“**

Прогнозата, която дава „Комунистическият манифест“ за развитието на модерните общества, бе правилна до толкова, доколкото очертаваше общите тенденции на развитието. Тя заблуждава обаче по отношение на различните специфични последици, преди всичко в подценяването на времето, което е нужно за развитието... Ясно е, че след като за икономическото развитие бе нужно доста повече време, отколкото се предполагаше, то и формите, необходими за промените, не бяха предвидени и не биха могли да бъдат предвидени от „Комунистическия манифест“.

Изострянето на обществените противоречия не се разви по начина, изложен в Манифеста. Не е само безсмислено, но е и огромна глупост това да се скрива...

Колкото повече се демократизират политическите институции на модерните нации, толкова повече се ограничават необходимостта и възможностите за големи политически катастрофи... Означава ли, че завземането на политическата власт от пролетариата трябва да стане чрез политическа катастрофа? Означава ли, че ...използването на държавната власт от пролетариата трябва да стане срещу целия непролетарски свят?...

Никой не поставя под въпрос необходимостта от извоюването на демокрацията за работническата класа. Това, по което се спореше, е теорията за рухването и въпросът, дали при сегашното икономическо развитие на Германия и зрелостта на нейната работническа класа в града и в селото социалдемократията може да заложи на спонтанната катастрофа...

И понеже съм твърдо убеден, че не е възможно да се прескачат важни епохи в развитието на народите, затова придам най-голямо значение на непосредствените задачи на

социалдемокрацията, на борбата за политически права на работниците, на политическата дейност на работниците в градовете и общините за интересите на тяхната класа, както и на работата на икономическите организации на работниците. В този смисъл употребих навремето и изречението, че за мен движението е всичко, а това, което наричам крайна цел на социализма, е нищо...

Завладяването на политическата власт от работническата класа, експроприацията на капиталистите сами по себе си не са крайни цели, а само средства за постигане на определени цели и стремежи. Като такива те не се оспорват от никого като програмни искания на социалдемокрацията. Но начините за тяхното осъществяване не могат да се предскажат, заслужава си само да се води борба за тяхното осъществяване. За овладяването на политическата власт обаче са нужни политически права и най-важният въпрос на тактиката, който германската социалдемократия трябва да реши сега, на мен ми се струва, че е този за най-добрите пътища за разширяване на политическите и съсловни права на германските работници. Без да се намери задоволителен отговор на този въпрос, акцентирането върху други въпроси в последна сметка ще си остане само декларация.

Е. Бернщайн, „За теорията и историята на социализма“

Движението без цел би било едно хаотично течение, защото то би било същевременно и движение без посока. Социалистическото движение без цел и без посока ще се носи насам натам като без компас. Затова то, разбира се, трябва да има цел, към която съзнателно да се стреми. Тази цел обаче не е осъществяването на един обществен

план, а налагането на един обществен принцип. Доколкото задачите на социалдемокрацията не произтичат от веднъж завинаги зададените нужди на борбата на работниците за тяхната политическа и икономическа еманципация, то в действителност целта на социалистическото движение, ако не искаме да изпаднем в утопия, може да се формулира само като принцип, нещо като всестранно осъществяване на общността. Не мога да намеря друга дума, която като тази да обхване по еднакъв начин общността на социалистическите стремежи без разлика на това, дали те се отнасят до политическите или до икономическите искания...Ако обаче това понятие визира и целта, то нищо не казва за пътищата и за средствата. Те могат да бъдат открити само на базата на дадените условия и трябва да бъдат в съответствие със сегашното състояние на движението. Затова, когато общата цел е зададена, самото движение и прогресът в посока на тази цел е основното, а доста по-маловажно е как се описва крайната цел на това развитие.

Най-острата критика срещу възгледите на Бернщайн на теоретично и програмно равнище идва от страна на Август Бебел, Роза Люксембург и Карл Кауцки.

Роза Люксембург (1870 -1919)

Роза Люксембург е една от най-влиятелните фигури в полската и германската социалдемократия и в международното социалистическо движение в началото на XX век.

Родена е в гр. Замощ, Полша като най-малката от пет деца. Още като гимназистка се включва в социалните борби във Варшава. На 18-годишна

Целта на социализма не е осъществяването на един обществен план, а налагането на един обществен принцип

възраст е принудена да се премести в Цюрих, Швейцария, за да избегне затвора поради революционната си агитация. Там продължава революционната си дейност, като същевременно следва икономика и право и защитава докторат (1898). Среца се с водещи руски социалдемократи като Плеханов, но има разногласия по националния въпрос както с руските, така и с полските социалдемократи.

Съучредителка е на социалдемократическата партия в Кралство Полша и Литва. По това време се среща със своя спътник в живота Лео Йогихес, който е ръководител на Полската социалистическа партия.

През 1898 г. чрез фиктивен брак получава германско гражданство. От 1899 г. живее и работи в Берлин и се включва в дейността на ГСДП. Там е част от лявото крило, остро критикува ревизионизма (най-вече в труда си „Социална реформа или революция“, 1900) и подкрепя масовата стачка като най-силно оръжие на пролетариата. Макар че първоначално подкрепя болшевиките и се връща във Варшава, за да участва в революцията от 1905 г., тя се обявява срещу централистката концепция на Ленин за партията.

Преди Първата световна война пише труда си „Натрупването на капитала“ (1913), в който анализира промените в съвременния капитализъм и развива собствена теория за империализма. През февруари 1914 г. е осъдена на една година затвор поради антивоенните си изявления. След избухването на войната се бори срещу милитаристичната политика на социалдемократията и заедно с Карл Либкнехт създава съюза „Спартак“. През 1916-1918 г. отново е в затвора. Докато е в затвора пише под псевдоним книгата си „Кризата на социалдемократията“, както и книгата си „Руската революция“ (1918), в която критикува остро диктаторската практика на болшевиките След Ноемврийската революция, когато се обявява за съветска власт, участва в учредяването на комунистическата

партия. След неуспешното въстание в Берлин през 1919 г., което самата тя не одобрява, е арестувана и жестоко убита заедно с Карл Либкнехт.

Роза Люксембург е и най-големият критик на Бернщайн от самото зараждане на неговите идеи. Тя критикува отхвърлянето на научната обосновка на социализма от страна на Бернщайн и не приема неговата постановка за реформистки път към социализма. „Производствените отношения в капиталистическото общество се доближават все повече до социалистическите, но политическите и правните отношения издигат ... между капиталистическото и социалистическото общество все по-високи стени.“, пише Люксембург. Според нея единственият начин тези стени да бъдат съборени е „ударът с чук на революцията, т.е. завладяването на политическата власт от пролетариата.“ Люксембург не приема противопоставянето на реформата на революцията. „За социалдемократията, пише тя през 1899 г., между социалната реформа и социалната революция съществува неразривна връзка, в която борбата ѝ за социална реформа е средството, а социалната революция – целта“. От тази гледна точка тя критикува остро тезата на Бернщайн за ролята на демокрацията като средство за постепенно утвърждаване на социализма. За нея борбата за мнозинство в парламента отчита само формалната страна на демокрацията, но не и реалното ѝ съдържание като „специфично капиталистическо средство“. Модерната демокрация трябва да дава израз на интересите на цялото общество в организацията на държавата. Това разбиране на демокрацията лежи в основата на критиката на Люксембург и към постановките на Ленин. Тя отхвърля деспотизма, върху който се гради болшевишката партия и се обявява против идеята за революционна партия от подобен тип като политически авангард на пролетариата. Според нея демократическият централизъм и желязната дисциплина в болшевишката партия са в противо-

Люксембург
срещу Берн-
щайн: Реформа
и революция

Социализмът и
свободата:
Свободата вина-
ги е свобода на
инакомислещия

речие с един от основните принципи на социализма – свободата. В своето произведение „Руската революция“, писано в затвора през 1918 г., тя се обявява за общо изборително право, за свобода на печата и за право на сдружаване. „Свободата винаги е свобода на инакомислещия... Свободата само за привържениците на правителството, само за членовете на една партия, колкото и голяма да е тя, не е свобода“, твърди тя и се стреми към утвърждаване на този принцип в социалистическото движение.

**Р. Люксембург,
„Социална реформа или революция“**

*Научната обосновка на социализма се опира всъщност, както е известно, на три резултата на капиталистическото развитие: преди всичко върху растящата **анархия** на капиталистическата икономика, която има като неизбежен краен резултат нейния залез; второ, върху нарастващото **обобществяване** на процеса на производство, при което се създават позитивните кълнове на бъдещия социалистически ред; и трето върху растящата **сила и класово съзнание** на пролетариата, които създават активния фактор на предстоящото преобразование...*

Производствените отношения на капиталистическото общество се приближават все повече и повече до социалистическите, но политическите и правните отношения издигат все по-висока и по-висока стена между капиталистическото и социалистическото общество. Тази стена не може да се пробие чрез развитието на социалните реформи и на демокрацията, напротив, тя става все по-здрава и по-висока. Това, чрез което тя може да бъде съборена, е ударът с чук на революцията, това значи заземане на политическата власт от пролетариата.

Карл Кауцки (1854 -1938)

Карл Кауцки е един от най-известните теоретици на Втория интернационал и до 1914 г. е считан от много социалисти за истински „папа на марсизма“.

Роден е в Прага. Баща му е художник, а майка му – писателка и актриса. Когато е на 7 години семейството се премества във Виена, където Кауцки учи в елитната Виенска гимназия, а след това се записва във Виенския университет. Присъединява се към австрийските социалдемократи през 1875 г., а по-късно под влияние на Бернщайн се запознава с марксизма, като през 1881 г. посещава Маркс и Енгелс в Англия.

През 1883 г. основава месечното списание „Ново време“ и е негов редактор до 1917 г. Между 1885 и 1890 г. работи заедно с Енгелс в Лондон като публикува някои трудове на Маркс.

През 1890 г. се връща във Виена, където се жени за втория път (жена му по-късно загива в Освиенцим през 1944 г.), и по-късно се местят в Щутгарт. Изработва проекта на Ерфуртската програма, който е одобрен от Енгелс, и още повече издига авторитета на Кауцки като марксистки теоретик и интелектуален лидер.

През 1897 г. се премества в Берлин. Противопоставя се остро на ревизионизма на Бернщайн в книгата си „Бернщайн и социалдемократическата програма“ (1899). През 1909 г. написва книгата „Пътят към властта“, в която се обявява за комбинирани парламентарни и масови действия за извоюване на демократични реформи в имперска Германия.

При избухване на Първата световна война Кауцки се опитва да реализира утопичната си идея германското

правителство да заяви, че няма да завладява чужди територии и така да получи одобрението на социалдемократите. По-късно заедно с Бернщайн и Хаазе се обявява против войната, което ги принуждава да напуснат ГСДП и да влязат в Независимата ГСДП. През 1917 г. го отстраняват от позицията му в „Ново време“. Крахът на Германия във войната и Ноемврийската революция го заварват неподготвен, доколкото в своите трудове той не предвижда подобно развитие.

Скоро след большевишката революция публикува книгата си „Диктатурата на пролетариата“, в която отхвърля опита да се въведе насилствено социализма в неразвити общества като Русия. След отговора на Ленин пише нова книга „Тероризъм и комунизъм“ (1919).

На 70-годишна възраст се връща във Виена, където остава до 1938 г. По време на „аншлуса“ бяга в Чехословакия и оттам в Амстердам, където почива през същата година.

Кауцки в спор с Бернщайн и Ленин

Той е другият представител на „класическия марксизъм“, който се противопоставя на идеите на Бернщайн. Неговият авторитет се подсилва от факта, че дълги години той изпълнява функцията на главен редактор на теоретичния орган на ГСДП – списание „Ново време“. Той смята, че Бернщайн внася объркване сред редовете на социалдемократията. Затова се опитва да изясни основните програмни постановки с цел да примири двете различните крила в партията. Той тръгва от интерпретацията на крайната цел. Според него тя не може да бъде формулирана по друг начин освен като „преодоляване на този начин на производство, върху който се базира днешният обществен ред“. Това предполага премахване на частния характер на големите капиталистически монополи, отстраняване на безработицата и премахване на „индустриалната резервна армия“. За Кауцки е пределно ясно, че капиталистическото производство и политическото господство на пролетариата са несъвместими. Той не

изключва възможността да се стигне до социализма и по мирен път. Според него никой не може да знае дали революцията ще победи чрез един голям взрив, чрез няколко катастрофи или чрез постепенно осъществяване. Не е задължително обаче революцията да се разглежда само като въоръжено въстание, ако съществуват други по-малко рисковани, но сигурни пътища. Оттук задачата на пролетариата е да се организира в самостоятелна политическа партия. Тази партия в никакъв случай не трябва да бъде партията на „демократично-социалистическите реформи, тя трябва да стане партия на социалната революция“. При нейното организационно изграждане следва да се спазват демократичните принципи и най-вече принципа за зачитане на опозиция и закрила на политическите малцинства.

К. Кауцки, „Бернщайн и социалдемократическата програма. Антикритика“

Когато пролетариатът се организира в самостоятелна политическа партия, която съзнателно води класова борба, тогава нейна цел трябва да стане премахването на частната собственост върху капиталистическите средства за производство и премахването на частното капиталистическо производство, тя трябва да издигне като свое знаме социализма, но не като завършек, а като преодоляване на либерализма, тя не може да бъде партия, която се ограничава до демократично-социалистически реформи, тя трябва да стане партия на социалната революция.

Тук, разбира се, не става дума за понятието революция в полицейския смисъл, в смисъла на въоръжено въстание. Безумна би била такава партия, която по принцип избира пътя на въстанието, ако има на разположение други по-малко рисковани и сигурни пътища за своите действия. В този смисъл социалдемократията никога не е била принципно революционна, а само в смисъл, че съз-

нава, че когато завземе политическата власт, тя не може да я използва по друг начин, освен за преодоляване на този начин на производство, върху който почива днешният обществен ред.

Кауцки влиза в непримирим теоретичен спор и с Ленин по проблема за диктатурата на пролетариата като непосредствена задача на партиите от Втория интернационал. В излязлата през 1918 година брошура „Диктатурата на пролетариата“ той прави извод, че между двете течения в социализма „съществува противоречие, което по същество е противоречие между два коренно различни метода – демократичен и диктаторски“. Той, като представител на демократичния метод, отхвърля разбирането, че революционната диктатура на пролетариата е власт, извоювана с насилие от страна на пролетариата по отношение на буржоазията и като такава не се опира на никакви закони. За него ключово значение има въпросът за взаимовръзката между социализма и демокрацията. „Под модерен социализъм, пише той през 1918 година, ние разбираме не само обществена организация на производството, а също така и демократична организация на обществото. Няма социализъм без демокрация.“

Кауцки:
Демократичният
и диктаторският
подходи са два
коренно различ-
ни принципа.

К. Кауцки, „Диктатурата на пролетариата“

*„Противоречието между двете социалистически направления не се базира на дребни личностни съперничества, това е противоречие между два коренно противоположни метода: **демократичния и диктаторския**. Двете направления искат едно и също – да освободят пролетариата и с това и цялото човечество чрез социализма. Но пътя, по който едните вървят, другите смятат за погрешен път, който ни води до самоунищожение....*

Със самото си искане за възможно най-свободни дискусии ние вече заставаме върху почвата на демокрацията.

Диктатурата не означава оборване на противниковото мнение, а силово потисничество на самото му изразяване. Така двата метода – този на демокрацията и този на диктатурата – вече се изправят непреодолимо един срещу друг...

За нас социализмът без демокрация е немислим. Под модерен социализъм ние разбираме не само обществената организация на производството, но и демократичната организация на обществото. Затова социализмът за нас е неразривно свързан с демокрацията. Няма социализъм без демокрация. Това изречение може безпроблемно да бъде и преобърнато. Демокрацията е възможна и без социализъм. Дори чистата демокрация е мислима без социализъм, например в дребнобуржоазната общност, в която съществува равенство на икономическите условия за всеки на базата на частната собственост върху средствата за производство.

При всички случаи може да се каже, че демокрацията е възможна и без социализма и преди нас."

В идейните дискусии и сблъсъци между различните подходи и интерпретации на социализма в началото на XX век постепенно се включват още видни теоретици и интелектуалци от различни страни. Голямо влияние върху социалистическото движение оказва **австромарксизмът**. Негови най-изявени представители са **Макс Адлер (1873 – 1937), Рудолф Хилфердинг (1877 - 1941), Карл Ренер (1870 - 1950) и Ото Бауер (1882 - 1938)**. Макар че главният принос на тази школа в теорията се отнася към периода след Първата световна война, трябва да се подчертае, че и в рамките на Втория интернационал тяхната изследователска работа не бива да се пренебрегва. От 1904 г. повечето от тях са свързани с теоретичното издание „Марксистки студии“, в което се публикуват дискуссионни материали и анализи на развитието на капитализма след Маркс. През 1910 г. Хилфер-

Социализмът
без демокрация
е немислим

Начало на авс-
тромарксизма

динг издава най-значителното си произведение „Финансовият капитал“, което получава широко разпространение в европейската социалдемокрация. На него се гледа като на четвърти том на „Капитала“. Това произведение се занимава с процеса на разширяване на акционерния капитал, със създаването на картели и тръстове и с концентрацията на банковия капитал. Сливането на промишления и банков капитал във финансов капитал означава нов етап в развитието на капитализма в Европа. На този етап финансовият капитал се нуждае от силна държава, за да може да интервенира в други страни и континенти. Това променя условията на борбата за преодоляване на капитализма. „В силовия сблъсък на враждебните интереси диктатурата на капиталовите магнати накрая ще се превърне в диктатура на пролетариата“ – тази заключителна фраза от „Финансовият капитал“ откроява главното направление на борбата за социализъм в новите условия. Според тази школа обаче диктатурата на пролетариата представлява смяна на буржоазната от пролетарска диктатура под формата на политическа демокрация. Пълната демокрация, която Макс Адлер нарича социална демокрация, е възможна само в безкласовото общество. Така теоретичните дирения на австромарксизма отново водят към главния въпрос за връзката между социализъм и демокрация, от отговора на който зависи стратегията на партиите от Втория интернационал. И тук възникват се наклонят в полза на привържениците на еволюционната теория, срещу разбирането на Ленин за диктатурата на пролетариата.

Подобни позиции заемат и представителите на френското социалистическо движение. Там сблъсъкът между революционното и реформисткото крило в партията отначало върви като противопоставяне на гедисти и посибилисти. Последните смятат, че социалистите трябва да си поставят цели, които са в рамките на възможното и са реално достижими. Такива са разширяване на политическото представителство в местните органи на власт и на национално равнище. Техните идеи се подемят по-късно от **Александър Милеран**, който през 1896 г. ги формулира като

цялостна реформистка програма. Целта на социалистите, според тази програма е смяна на капитализма от обществената собственост с помощта на общото изборително право и парламентарната борба. След 1902 г. тя става програма и на новосъздадената от **Жан Жорес** социалистическа партия. Под негово ръководство партията успява да разшири политическото си влияние и през 1906 г. получава около 1 милион гласа на изборите като изпраща в парламента 53 депутати.

В Англия реформистското разбиране за стратегията на социалистическото движение също се радва на широка подкрепа. Главната роля в утвърждаването на тези идеи има **Фабианското общество**. Това е организация предимно на интелектуалци, създадена през 1884 г. В нея членуват такива личности като **Бернард Шоу, Джордж Уелс, Синди и Бетрис Уеб** и други. Тя оказва значително влияние при формиране на Лейбъристката партия в Англия. Много европейски социалисти обаче също са се докосвали до нейните идеи и са ги пренасяли в своите страни и партии. По този начин фабианството за дълго време оказва въздействие върху теоретичните дирения и във Втория интернационал. Фабианците смятат, че социалистическата държава е неизбежното бъдеще, но тя ще се установи постепенно по еволюционен път. Подобно на френските социалисти, те гледат на общините като възможност за разширяване на представителството. Специфични са техните виждания за икономическите реформи. Те се обявяват за национализация на земята и на ключовите предприятия в икономиката. Но начинът, по който трябва да стане това, те виждат в изкупуването им от страна на държавата по пазарни цени. За тях социализмът до голяма степен се третира като икономическата страна на демокрацията.

Развитието на теоретическата мисъл в социалистическите и социалдемократическите партии на прехода между две епохи дава мощен тласък на политическите им действия. Идейното противоборство обаче не позволява разработването и прилагането на единна стратегия във Втория интернационал. В политиката на партиите в Западна Европа все повече започва да се

Фабианството
в Англия

Социализъм на
Запад и
социализъм на
Изток

налага реформистското разбиране докато партиите от Източна Европа като цяло се придържат към идеите на Ленин като ръководство за политическа борба. В последна сметка в първото десетилетие на XX век във всички партии – членове на Втория интернационал протича процес на формиране на две коренно противоположни течения в социализма. Въпрос на време е и тяхното самостоятелно организационно развитие. В отделни национални партии разцеплението става реалност. Разделителна линия има и във Втория интернационал, но тя не довежда до организационен разпад.

Работническите
партии между
национализъм и
интернациона-
лизъм

Крахът на Втория интернационал идва на базата на друга разделителна линия, която постепенно се заражда в началото на XX век, развива се в годините на подготовка на Първата световна война и се превръща в доминираща в навечерието на войната. Това е разделителната линия национално – интернационално.

Годините в навечерието на Първата световна война са белязани с бум на национализма. Той заразява и социалистическите и социалдемократическите партии. Идеите, които те ревностно са отстоявали на основа на разбирането, че „пролетариите нямат отечество“, остават на заден план при определяне на тактиката. Става ясно, че понятията нация и отечество са ценности, за които си заслужава да се воюва. Проблемът за мира и войната и отношението на Втория интернационал към него се превръща в основен на конгресите. Той поставя пред изпитание всички партии, особено тези, които имат силно представителство в парламенти. На тях им предстои да вземат конкретни решения за или срещу подкрепата на своите правителства в подготовката на предстоящата война. Партиите в Германия, Австрия, Франция, Белгия, Англия поемат курс на подкрепа и гласуват военните кредити в парламенти на своите страни. В Англия, Белгия и Франция тази подкрепа стига дори до там, че социалисти влизат в правителствата. Малко са изключенията във Втория интернационал, които застават на други позиции. Това са социалистическите партии в Италия, Сърбия и болшевиките в Русия.

Реалната политика на партиите – членки на Втория интер-

национал блокира възможностите за единни действия срещу войната. Става ясно, че интернационализмът, с който социалистическото движение с право се гордее дотогава, отстъпва място на идеите за защита на отечеството и на национализма. Вторият интернационал постепенно се превръща от единна международна организация във формация от воюващи помежду си лагери.

На този фон се обезсмислят опитите чрез решенията на последните конгреси на интернационала да се противодейства на тази тенденция. Така например на конгреса в Базел през 1912 г. като централен въпрос се обсъжда отношението на социалистите към войната. Представени са проекти за 13 резолюции и след остри дискусии накрая се приема Манифест. Той осъжда войната и определя като престъпление ситуацията, при която пролетариите от различни страни са принудени да стрелят едни срещу други в интерес на печалбите на капиталистите. Документът призовава на тази политика да се противопостави чрез интернационалната солидарност на пролетариата и да се защитава с всички възможни средства мира.

С избухването на Първата световна война тези призови се оказват безсилни да спрат тази световна касапница. На практика войната слага край и на съществуването на Втория интернационал.

Вторият интернационал не успява да изпълни основната си мисия и да спре войната. Този крах обаче не бива да омаловажава цялостното му значение за социалистическото движение. То се развива в ширина, печели привърженици и постига реални успехи в политическите си действия. Натискът на профсъюзите и партиите дава резултати както в борбата за защита на непосредствените интереси на хората на наемния труд, така и за разширяване на тяхното политическо представителство.

На идейно и програмно равнище обаче различията в подходите и интерпретацията на социализма се задълбочават. В центъра на теоретичния сблъсък се откроява проблемът за пътищата към социализма и за отношението революция-реформа, диктатура на пролетариата-демокрация. Острите дискусии

Краят на Втория
интернационал

по тези въпроси от една страна показват, че социалистическите идеи са жизнени и на всеки нов етап на развитието на капитализма те трябва да се осмислят поновому и да се доказват с реални политики. От друга страна обаче трябва да се има предвид и изводът, че непреодолимите противоречия на идейно равнище рано или късно водят и до организационни разграничения и разцепления.

2. СОЦИАЛИЗМЪТ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

2.1. Разделението на социализма

Годините непосредствено след Първата световна война са години на задълбочаване на противоречията в европейското социалистическо движение и на формиране на самостоятелни организации на двете течения. Този процес се ускорява в условията на следвоенен упадък и на революционен подем. Жертвите и мизерията по време на войната рязко влошават положението на хората на наемния труд дори в най-развитите страни на Европа. Трудещите се започват да осъзнават факта, че на техния гръб се стоварва най-тежкото бреме на войната и именно те трябва да плащат високата цена за военните авантюри на своите правителства. Антивоенните настроения завладяват и армиите на воюващите страни. Недоволството и броженията се засилват особено след победата на Октомврийската революция в Русия. Расте убеждението, че това, което е възможно в една изостанала страна като Русия, може да стане реалност и в други европейски страни. Възможно е под ръководството на революционни партии от нов тип буржоазнодемократичните революции да прераснат в социалистически. Възможно е и събарянето на старата държавна машина и заменянето ѝ с нов тип държава – държавата на диктатурата на пролетариата под формата на съветска власт.

Революционната вълна залива цяла Европа. Въстания и революции избухват в България, Полша, Унгария, Германия. В Австро-Унгария революционният взрив помита монархията на Хабсбургите. Върху нейните развалини възникват австрийската, унгарската и чехословашката държава. В Източна Европа се образува самостоятелна полска държава. В страните от Западна Европа – Франция, Италия, Англия, Холандия, Дания и други преминава вълна от стачки и антиправителствени демонстрации. През март 1919 г. се създава Унгарска съветска република. През ноември 1918 г. избухва Ноемврийската революция в Германия. Много

Революционна
вълна след
Първата
световна война

социалисти в тази ситуация смятат, че това е начало на световна революция. В своите страни те се опитват да приложат опита на болшевиките като установят диктатура на пролетариата под формата на съветска власт. Това изглежда единственият възможен път, още повече, че в хода на революционните действия навсякъде спонтанно се създават войнишки и работнически съвети.

Революционният взрив в Европа извежда на преден план въпроса за парламентарната демокрация и диктатурата на пролетариата. От теоретичен спор в социалистическите и социалдемократическите партии той прераства в спор по непосредствените политически действия тук и сега. Особено важно е как германската социалдемократия ще реши този проблем. Няколко са причините, които превръщат Германия в център на вниманието и опора на надеждите на международното социалистическо движение. Първо, Ноемврийската революция има реална възможност да прерасне в социалистическа по подобие на руската. Второ, победата на революция от рода на Октомврийската в центъра на Европа, в една от най-развитите страни, може да доведе до коренна промяна на съотношението на силите в света и да открие пътя на социализма в световен мащаб. Трето, в хода на развитието на революцията се създава възможност да се докажат на практика предимствата на различните теоретични подходи и идеи за социализъм и пътищата към него (още повече, че в ГСДП са водещите теоретици на световната социалдемократия).

В последните години на Първата световна война положението в германската социалдемократия е доста сложно. От партията се отцепва едно крило, което през 1917 г. се обединява организационно в Независима социалдемократическа партия на Германия. В нея участва със статут на относителна организационна самостоятелност и Съюзът Спартак, ръководен от Роза Люксембург и Карл Либкнехт. С това процесът на разцепление се задълбочава и започва да придобива нови организационни форми. Влиянието на новата партия се засилва особено след масовите протестни стачки срещу войната през 1917 година.

Карл Либкнехт (1871 -1919)

Карл Либкнехт е син на изтъкнатия политик на германската социалдемокрация – Вилхелм Либкнехт. Следва право и прави докторат в Лайпциг и Берлин. Като адвокат е защитник в ред политически процеси. През 1900

г. става член на ГСДП, а от 1908 до 1916 г. е депутат.

Принадлежи към лявото крило на ГСДП, обявява се в подкрепа на политическата масова стачка и е изявен противник на войната и милитаризма. През 1907 г. е осъден на година и половина затвор заради книгата си „Милитаризъм и антимиитаризъм“. През същата година е съосновател и първи председател на Социалистическия младежки интернационал.

През 1914 г. е единственият депутат, който гласува срещу военните кредити. Противопоставя се на политиката на социалдемократическото ръководство и става един от създателите на Съюза Спартак. След една антивоенна демонстрация през 1916 г. е арестуван и осъден за държавна измяна на 4 години затвор.

По време на Ноемврийската революция в Германия се обявява за съветска република. Съосновател е на комунистическата партия. Убит заедно с Роза Люксембург от офицери на Доброволческия корпус през януари 1919 г. в Берлин.

През октомври 1918 г. в Германия се формира последното монархическо правителство под ръководството на принц Макс фон Баден. В него влиза и Фридрих Еберт като представител на германската социалдемокрация.

Фридрих Еберт (1871 -1925)

Фридрих Еберт е роден и израства в Хайделберг в осемчленно семейство на шивач. Семейството е бедно и няма възможност да изучава децата си, така че Еберт завършва само основно училище и после учи занаят.

Подобно на други видни социалдемократи се образова сам до степен да може да защитава успешно работници при трудови дела в съда.

През 90-те години на XIX век се установява в Бремен, където работи като редактор на социалдемократическия вестник и председател на бременската организация на партията. От 1905 г. влиза в ръководството на ГСДП, от 1913 г. е депутат в Райхстага, а след смъртта на Бебел през същата година става и един от съпредседателите на партията. През 1916 г. е избран за ръководител на парламентарната група на социалдемократите.

След Първата световна война е първият демократично избран президент на Райха (1919), като преди това е райхсканцлер. По-късно го наричат „Линкълн на германската демокрация“, а основното му послание е „Демокрацията се нуждае от демократи“. Приживе обаче е остро нападан поради политиката си като лидер на социалдемократите на мнозинството в годините след Първата световна война.

Умира на 54 години през февруари 1925 г. След идването на Хитлер на власт паметниците на Еберт са разрушени, а улиците с негово име преименувани.

В речта си пред Райхстага по повод влизането в кабинета на Макс фон Баден Фридрих Еберт обяснява и мотивите за това действие от страна на партията. Чрез участието си в правител-

ството ГСДП се стреми да ускори края на войната, да подготви приемливи условия за примирие и да работи за „отстраняване на всички военни институции“.

Въстанието на военните моряци от Кил в началото на ноември 1918 г. слага край на тези намерения, а и на самото правителство. Макс фон Баден обявява абдикацията на кайзера и предава властта на Фридрих Еберт като председател на ГСДП. Той съставя ново правителство с участието на равноправни началници на представители на Независимата социалдемократическа партия. Новото правителство получава подкрепата и на войнските и работнически съвети, които за кратко време създават свои структури в цялата страна. Неговите цели са отстраняване на монархията, подписване на примирие, въвеждане на общо избиращо право за мъжете и за жените, приемане на 8 часов работен ден.

Споровете за датата на предстоящите избори отварят дълбока пропаст между представителите на социалдемократията, независимите и спартакистите. На митингите, организирани от двете партии, звучат взаимоизключващи се послания и лозунги. На единия площад Карл Либкнехт и Роза Люксембург се обявяват за република, за диктатура на пролетариата под формата на съветска власт. На другия площад Фридрих Еберт издига искане за развитие на парламентарната демокрация чрез свободни избори, формиране на Учредително събрание и участие на социалдемократията в процеса на изработване на нова конституция. Така пътищата на германската социалдемократия окончателно се разделят. ГСДП, начело с Фридрих Еберт, влиза в коалиционното правителство с Партията на Центъра и Демократическата партия. Самият Еберт е избран за президент на Германия. На този пост той умира през 1925 година.

Независимите излизат от правителството и след формирането на Ваймарската коалиция се включват в уличните акции срещу терора. Протестното движение се превръща в масово и се революционизира след убийството на Карл Либкнехт и Роза Люксембург през януари 1919 година от офицери на Добровол-

ческия корпус. Този революционен взрив е смазан от „силния мъж“ в кабинета, социалдемократ Густав Носке. Под претекст, че трябва да се установи ред в държавата, съставените предимно от реакционни офицери военни формирования под негово ръководство жестоко потушават съпротивата на представителите на съветите. Затова Носке е получил зловещото прозвище „кървавото куче“.

Осмислянето на опита от Октомврийската революция в Русия и особено на Ноемврийската революция в Германия е много болезнен процес за международното социалистическо движение. Противоречията между двете течения в социализма и между техните противоположни разбирания за подходите и пътищата към революцията напускат теоретичния и програмния терен и прерастват в открит сблъсък по въпроса какви политически действия са необходими тук и сега. От този сблъсък социалистическото движение и на международно, и на национално равнище излиза дълбоко разединено на два враждуващи помежду си лагера, които в началото на 20-те години се обединяват в самостоятелни световни организации.

2.2. Комунистически интернационал (1919 – 1943)

Комунистическият интернационал се създава през март 1919 г. в Москва по инициатива на Ленин с претенцията да се продължи делото на Първия и Втория интернационал. За да се подчертае тази приемственост, се забавя дори откриването на Първия учредителен конгрес, защото се изчаква пристигането на Кръстьо Раковски, който като член на Бюрото на Втория интернационал представлява социалистическото движение на Балканите. Програмното и организационно формиране на тази организация продължава и на Втория ѝ конгрес през 1920 г., който приема устава и обсъжда създаването на младежки и женски структури, както и отношението на партиите с профсъюзите и други масови организации.

В организационно отношение Комунистическият интернационал като международна организация представлява ка-

чествено ново явление в социалистическото движение. За да се подчертае това и да се акцентира върху борбата за крайната цел, се променя и името. Социализмът като понятие се изхвърля от употреба и се заменя с понятието комунизъм. В този смисъл новата световна организация се утвърждава като обединение на комунистически партии. Това са партии от различен тип в сравнение с доминиращите във Втория интернационал социалистически и социалдемократически партии. Те възникват в началото на 20-те години на базата на отцепления на революционните крила на единните дотогава националните партии в почти всички европейски страни. Тяхната сила и влияние са различни в различните страни. В някои страни на Европа като например Франция и Италия по-силни позиции имат новосъздадените партии. В други страни като Германия, Англия, Австрия, Швеция и други силите са изравнени или пък доминират социалдемократическите партии. Новите партии са формирани по примера на болшевишката партия и имат претенцията да играят ролята на политически авангард на работническата класа в борбата ѝ за комунизъм. Основен ръководен принцип в техния организационен живот е принципът на демократичния централизъм и на желязната дисциплина. Така е изграден организационно и Комунистическият интернационал. Той се формира като единна световна партия, в която националните партии членуват като секции. Решенията на конгресите са абсолютно задължителни за националните партии. Практиката показва, че редица решения са продиктувани от нуждите на външната политика на Москва и в много случаи срещат съпротива в ръководствата на партиите на национално равнище. По времето на Сталин тези противоречия са изглаждани по особено брутален начин.

Организацията на Комунистическия интернационал е близка до военната организация. Това до голяма степен е естествено, тъй като той се възприема като щаб на световната революция. Структурите и ръководните му органи са изградени в строга йерархия. А на Червената армия се гледа като на ударен юмрук на световната революция. Специални усилия, в това число и фи-

Към световна
комунистическа
партия

Износ
на революция

нансови, се полагат за създаване на формирания по подобие на военната организация в Червената армия в редица страни, когато се смята, че е възможно възникването на революционна ситуация. В този смисъл в рамките на Комунистическия интернационал се осъществява политика на износ на революция, на потикване на световния революционен процес.

В идейно и програмно отношение Комунистическият интернационал изцяло възприема теоретичните постановки на Ленин, които след смъртта му са силно опростени и схематизирани. Основополагащо значение за идейната ориентация на комунистите има въпросът за диктатура на пролетариата и демокрацията. Още на Първия си конгрес Коминтернът приема тезиси върху буржоазната демокрация и диктатурата на пролетариата, а на Втория конгрес се обсъжда резолюция за отношението на партиите към парламентаризма. В тези програмни документи се отхвърля парламентарната демокрация като допустим начин на борба за социализъм. Утвърждава се разбирането, че диктатурата на пролетариата под формата на съветска власт е висша форма на демокрацията и че борбата за нея е непосредствена задача на партиите. На тази основа се изграждат и взаимоотношенията със социалдемократията. До смъртта на Ленин се търсят опити за сближаване и съвместна борба в защита на непосредствените интереси на трудещите се, но след това постепенно се налага сталинската линия „класа против класа“. Принципът „който не е с нас, е против нас“ става доминиращ в отношението към социалдемократията. Тя се обявява за „социалфашизъм“, за „близък на фашизма“ и за главен враг на комунистите. Едва на Седмия конгрес с неимоверни усилия Георги Димитров, Палмиро Толиати, Морис Торез и други ръководни дейци успяват да променят този курс. Политиката на „народен фронт“ срещу фашизма поставя на преоценка отношението към парламентарната демокрация и открива възможности за взаимодействие със социалдемократически и дори с буржоазни партии в защита на демократичните ценности. Това е повратен момент с важно историческо значение. Промяната на линията създава условия за сплотяване на ан-

Под знака на
сталинизма

Преоценка на
курса: Народен
фронт срещу
фашизма

тифашистките сили в национален и в международен мащаб и за разгръщане на широка антифашистка съпротива в годините на Втората световна война.

***Георги Димитров пред Седмия конгрес
на Коминтерна (1935)***

... Като привърженици на съветската демокрация ние ще отстояваме всяка педя от демократичните завоевания, които работническата класа е изтъргнала с многогодишна упорита борба, и решително ще се борим за тяхното разширяване.

...Нашето отношение към буржоазната демокрация не е еднакво при всички условия... Сега фашистката контрареволуция атакува буржоазната демокрация, като се стреми да установи над трудещите се режим на най-варварска експлоатация и потисничество. Сега трудещите се маси в редица капиталистически страни са принудени да избират конкретно днес не между пролетарската диктатура и буржоазната демокрация, а между буржоазната демокрация и фашизма.

... Но за да успеем да свързваме борбата за демократични права с борбата на работническата класа за социализъм, нужно е преди всичко да се откажем от схематичния подход към въпроса за защитата на буржоазната демокрация...

2.3. Социалистически работнически интернационал (1923 -1940)

Тази международна организация се създава доста по-късно от Комунистическия интернационал, но тя също има претенцията, че е наследник на Втория интернационал. Поканата за учредителния конгрес в Хамбург през май 1923 година е изпратена от името на Бюрото на Втория интернационал до социалисти-

ческите и социалдемократическите партии, които не са се присъединили към Коминтерна. С това се подчертава стремежът за организационно обединяване на всички, които са свързани с еволюционната интерпретация на социализма и не приемат програмните постановки на комунистите. Затова на конгреса присъстват и представители на такива партии като Френската социалистическа партия, Австрийската социалистическа партия и Германската социалдемократическа партия, в които левите крила имат силни позиции, но се разграничават от ленинизма. Освен тях в работата на учредителния форум вземат участие и чисто реформистки партии от типа на социалдемократическите партии в Холандия, Белгия, Скандинавските страни и Англия. Така учредители на Социалистическия работнически интернационал стават 43 партии предимно от страните на Западна Европа. В програмния документ на конгреса се подчертава, че новата организация е „обединение на партиите, които приемат за своя цел принципа за икономическото освобождение на работниците от капиталистическото господство и на изграждането на социалистическо общество и които гледат на класовата борба, която се изразява в независимите политически и икономически акции на работническата класа, като на път за постигане на тези цели.“ По примера на Втория интернационал партиите – членки се ползват с голяма свобода за политическите си действия. Те се ръководят от разбирането, че „в последна сметка работническата класа във всяка отделна страна трябва да води своята самостоятелна борба за политическо и социално освобождение“. Като изключение от това общо правило се приема изработването на единна позиция по въпроси на международната политика.

Централно място в работата на първия конгрес, а и на следващите, заема проблемът за отношението към Съветския съюз. Принципните позиции на приетата на този конгрес резолюция остават валидни до края на дейността на СРИ. Те ясно разграничават два аспекта. Първият е свързан с осъждането на „терористичните методи, които руското правителство използва за оръзване на основните демократични права“. Вторият аспект

е доста по-важен - документът твърдо се противопоставя на военната интервенция и призовава за пълно международно признаване на руското правителство.

На следващите конгреси на СРИ като приоритетен въпрос на международната политика се извежда настъплението на фашизма в Европа и борбата на социалдемокрацията. В този контекст се третира обстойно отношението към демокрацията и възможността тя да се защитава чрез насилствени средства. Макар че партиите – членки по принцип не приемат ролята на насилието в политическата борба, те се обединяват около идеята на Ото Бауер, че когато насилието е единственото средство за спасяване на свободата, то трябва да бъде приложено. Те признават „необходимостта демокрацията да бъде защитавана с всички средства, когато е застрашена и да бъде възстановена, там, където е разрушена. Тя трябва да бъде инструмент за освобождението на работническата класа“.

За защита на
демокрацията

Резолюция на конференцията на СРИ в Париж (1933)

Нарастващата масова мизерия, предизвикана от световната криза на капитализма и причинените от световната икономическа криза трусове не трябва да демотивират работническата класа. Тя трябва да разбере, че това са последиците от развитието на капитализма, които ще доведат човечеството по необходимост до победата на социализма, ако не искаме да залезе човешката култура. Водена от това убеждение, работническата класа трябва да засили своята борба срещу разпадащия се капитализъм, срещу фашизма и войната.

В страните, където е победил фашизмът, фашистката диктатура може да бъде съборена само чрез революционното надигане на народните маси. ..

В страните, в които все още съществува демокрация, работническата класа трябва с всички сили да защитава свободите и правата на отделната личност и на народа,

господството на общото избирано право и свободата на профсъюзите...

В страните, където фашизмът непосредствено заплашва демокрацията, работническата класа трябва да бъде решена на борба с всички средства, трябва да е готова на всякакви жертви, за да спре настъплението на фашизма.

Настъплението на фашизма в Германия и Австрия през 30-те години изправя социалдемократията пред сериозно изпитание. Партиите не успяват на практика да приложат решенията на СРИ и не организират навреме съпротива срещу надигания се фашизъм. Затова на извънредния конгрес на интернационала в Париж през 1933 г. германската социалдемократия е подложена на остра критика. През следващата година, когато фашизмът настъпва и в Австрия, става ясно, че и там социалистите не са готови да защитят демокрацията чрез насилие дори и в „червената Виена“. Опитът от изграждането на народен фронт във Франция, както и единодействието между социалисти и комунисти в Испания водят до известно преосмисляне на стратегията. Като цяло обаче и СРИ, и отделните партии се оказват неподготвени за отпор срещу фашистката опасност и срещу войната. Дори и когато войната избухва, СРИ реагира през 1940 г. само с публикуването на един манифест, в който най-общо се осъжда потисничеството и завладяването на чужди територии. Това на практика слага край и на съществуването на тази организация. Отделни нейни функционери продължават да се събират в Лондон, където се намират ръководствата на някои от партиите в нелегалност. Но и те разбират към края на войната, че съживяването на СРИ е невъзможно и вземат решение през 1945 г. за създаване на нова международна организация.

В последна сметка в периода между двете световни войни социалдемократията не успява да създаде силна международна организация. Тя остава затворена предимно в рамките на Западна Европа и не може да се наложи като фактор в световната политика.

Това обаче в никакъв случай не означава подценяване на приноса на социалдемократията в борбата за социален прогрес. Именно на този етап в партиите се разгръщат теоретични дискусии, които открояват нови измерения на тяхната идейната и програмна идентичност. Трупа се важен опит в политическите действия за укрепване и разширяване на парламентарната демокрация и за отстояване на икономическите и социални права и придобивки на трудещите се.

2.4. Нови подходи и интерпретации на социализма

Двадесетте години на XX век са години на сериозно идейно и програмно обновление на социалдемократическите партии в Западна Европа. То е отражение на новата вълна в теоретичната мисъл, която се занимава с изследвания на основополагащите идеи в социализма в реалностите на следвоенното развитие. Дирекциите на няколко водещи теоретици оставят трайна следа в преосмислянето на много гледни точки за социализма и бележат похват в ориентацията на социалдемократията.

Рудолф Хилфердинг (1877 – 1941)

Рудолф Хилфердинг е роден и израснал във Виена в семейство на търговци. Завършва медицина и от 1901 година практикува за кратко време като детски лекар. От 1904 година обаче се посвещава изцяло на политическа и публицистична дейност.

Започва изследователска и аналитична работа и през 1910 г. публикува първото си значително произведение – „Финансовият капитал“. Обявява се против гласуването на военните кредити в навечерието на Първата световна война. По време на войната служи като военен лекар, а след нея се преселва в Германия и се включва в

германското социалистическо движение. От 1919 година получава и германско гражданство. Два пъти е бил финансов министър. След идването на фашизма на власт емигрира отначало в Швейцария, а после във Франция където продължава изследванията си и издава „Списание за социализма“. По време на окупацията е арестуван и предаден на Гестапо. При неизвестни обстоятелства загива през 1941 г. в затвора в Париж, като се твърди, че това е станало след опит за самоубийство.

Хилфердинг е една от най-влиятелните фигури в западно-европейската социалдемократическа мисъл. Неговите идеи стават основополагащи в програмното развитие на социалдемократическите партии в редица страни. Самият той в съавторство с Карл Кауцки написва първия вариант на Хайделбергската програма на ГСДП.

Името на Хилфердинг обаче остава трайно в историята с теорията за „организирания капитализъм“. Тази теория се ражда през 1924 г., а през 1928 г. заляга в основата на програмата за действие на германските профсъюзи.

Хилфердинг прилага марксисткия метод на анализ на модерния капитализъм и изследва процеса на концентрация на капитала. Той доказва, че в новите условия се формират и нови форми за саморегулиране на капитала, които стабилизират неговите позиции. Тази самоорганизация при капитализма не се извършва в обществен интерес, а в интерес на капиталистите. Тя обаче трябва да се има предвид в политиката на социалдемократията. Според него именно тя създава нови възможности и подходи към социалистическата трансформация на обществото. Новите структури на капиталистическата саморегулация могат да станат изходна точка за демократизиране и регулиране в интерес на цялото общество. В този смисъл теорията за „организирания капитализъм“ разширява виждането за демокрация и хвърля мост от политическата към икономическата сфера.

Има нов капитализъм, нужен е нов поглед към социализма

Карл Ренер (1870 – 1950)

Роден и израснал в бедно многодетно семейство в Унтертановиц. Той е осемнадесетото дете. Завършва право и прави докторат във Виена. От началото на века се посвещава на политиката. През 1907 г. се включва в кооперативното движение и три години по-късно издава и теоретичен труд по този проблем. Ръководи Съюза на австрийските потребителски кооперации и е създател на съюза за кредитиране на работническите сдружения, който по-късно се преобразува в работническа банка. До Първата световна война е бил депутат, а след войната участва в изработването на новото изборно законодателство в Австрия. След 1919 година е един от най-големите австрийски държавници – бил е министър в няколко кабинета, канцлер. През 1934 година е арестуван за кратко време и се оттегля от активната политика до края на Втората световна война. След войната до края на живота си е федерален президент на Австрия.

В своето произведение „Социалната функция на правовите институти“ Ренер развива идеята, че в условията на политическата демокрация е възможно регулиране на икономическите процеси. По този начин би било възможно и без обобществяване на средствата за производство реално да се направлява икономиката в интерес на цялото общество. Това „проникване на държавата в икономиката“ може да се разширява и постепенно да доведе до постигане на социалистическите цели.

Социализъм
чрез “проникване на държавата в икономиката”

Ото Бауер (1881 -1938)

Той е син на текстилен фабрикант, който счита себе си за либерал. Бауер завършва право и прави докторат във Виена. Още като студент се включва в политическата дейност.

Сближава се с Макс Адлер, Рудолф Хилфердинг и Карл Ренер и заедно с тях създава съюза „Бъдеще“ за политическо образование на виенските работници. От 1907 г. е редактор на списание „Борба“, а по-късно и на „Работнически вестник“ и започва активно да се занимава с политика. Същата година е избран да първи път за депутат и по предложение на Виктор Адлер става секретар на клуба на социалдемократическите депутати. Участва в Първата световна война, попада в плен и до 1917 година пребивава в Русия. След завръщането си отново се включва в политическия живот – от 1920 до 1934 г. е депутат. След кончината на Виктор Адлер става фактически ръководител на лявото крило на социалдемократията в Австрия. Издигнат е за министър на външните работи в първия кабинет на Карл Ренер, а през 1919 г. става и инициатор на закона за работническите съвети. Той е и един от авторите на Линцката програма на Австрийската социалдемократическа работническа партия. През 1934 г. е един от ръководителите на антифашистката съпротива във Виена. Същата година емигрира и става съосновател на бюрото на Австрийската социалистическа партия в емиграция. Издава вестник „Социалистическа борба“. Умира от инфаркт в Париж и е погребан в гробището Пиер Лашес.

В теоретичните си разработки Ото Бауер търси „трети път“ между традиционната социалдемократия и болшеvizма. Той изследва възможността в рамките на парламентарната демокрация

да се създадат условия за социалистически преобразования в икономиката. Той смята, че профсъюзите и кооперациите могат да играят важна роля в спечелването на работническата класа за социалистическата идея. Така тя стъпка по стъпка ще започне да подкрепя преобразованията, които ще доведат до преодоляване на капитализма. Той развива концепцията за „интегралния социализъм“, която става и теоретична основа на приетата през 1927 година Линцка програма на партията. Тази концепция има за цел да обедини в средносрочна перспектива болшевиките и реформистки ориентиранияте социалдемократи в рамките на една международна организация.

Идейните търсения на западноевропейската социалдемократия през 20-те и 30-те години извеждат като приоритет проблема за демокрацията в най-широк смисъл – като политическа и като икономическа. Те конкретизират общите представи на реформизма отпреди войната. Свързващото звено в теоретичните изследвания е категоричното отхвърляне на идеите и практиката на болшевизма. Акцентира се върху развитието на политическата демокрация, която според тях формира политическата рамка за преодоляване на капитализма. Тя гарантира стабилността и необратимостта на всички по-дълбоки икономически мерки, които постепенно могат да доведат до качествени преобразования на капиталистическия начин на производство.

Тези идеи постепенно се утвърждават и на програмно равнище в западноевропейските социалистически и социалдемократически партии. Водещите теоретици стават и автори на новите партийни програми, които се приемат през 20-те години. В тях още по-ясно се откроява идейният поврат на социалдемократията. Макар че в програмно отношение партиите не напускат лоното на марксизма, тяхното виждане за пътищата на борба за социализма се разширява и обогатява.

Много показателен пример за утвърждаването на новия програман облик на социалдемократията между двете световни войни са програмните дискусии в ГСДП. През 20-те години партията приема две програми, които трасират промените не само в

германската социалдемокрация, но дават посока и на програмното развитие на други партии в Европа. Причините за това се коренят в традиционното водещата роля на ГСДП в идейното развитие на социалдемократията от една страна. От друга страна обаче трябва да се има предвид и фактът, че работата по новите програми на практика се ръководи от Хилфердинг и Кауцки, един тандем, който свързва традиции и съвременност и има безспорен авторитет в идейно отношение във всички партии на СРИ.

Първата програма на ГСДП е известна като Гьорлицка програма и е приета през 1921 година. С нея партията на практика се сбогува с валидната дотогава Ерфуртска програма. Програмата съдържа няколко формулировки, които задават нов тон в идейната ѝ ориентация. Първата се отнася до характеристиката на ГСДП като „партия на трудовия народ от града и селото“. Втората определя целта като „борба за демокрация и социализъм“. От тук „всяко нападение срещу демократичната република“ се определя като „атентат срещу жизнените права на народа“. Смекчава се и доминиращата до този момент програмна постановка за обобществяване на частната собственост върху средствата за производство. Тя е заменена с искането за „преустройство на едните концентрирани предприятия в полза на общността“.

Втората програма е приета след обединението с независимите социалдемократи през 1925 г. Тя възприема като основна концепцията за „организирания капитализъм“. Подобно на Гьорлицката програма, тя отхвърля идеята, че освободението на работническата класа е дело на самата работническа класа. По този начин се обяснява отварянето на партията към сътрудничество с буржоазни партии. Специално внимание в документа се отделя на отношението към републиката. „В демократичната република, се казва в програмата, работническата класа придобива тази форма на държавата, чието запазване и развитие е неотменима необходимост за освободителната ѝ борба“. В сферата на икономиката се предлагат конкретни мерки от рода на предаване на едрата земеделска собственост, природните богатства и естествените енергийни източници в полза на общността, конт-

рол над капиталистическите картели и тръстове, насърчаване на производството в промишлеността и в селското стопанство, насърчаване на жилищното строителство, борба срещу бюрокрацията и други. Този подход поставя в центъра на икономическата политика контролът и регулирането от страна на държавата.

Програмният поврат на социалдемократията дава нова посока и на политическите действия на партиите. Ръководени от идеята за защита и разширяване на парламентарната демокрация, редица партии след Първата световна война поемат правителствената отговорност и работят за утвърждаване на демократичната република. Голям е приносът на ГСДП за изработването на Ваймарската конституция, в която залягат основни демократични права като общото и равно изборително право за мъжете и жените, правото на осем часов работен ден и други. В Австрия социалдемократите също играят важна роля при създаване на нормативните основи в държавата след Първата световна война. Когато настъплението на фашизма през 30-те години застрашава тези завоевания, в страни като Франция социалистите в съюз с комунистите успяват да защитят демокрацията. Но като цяло европейската социалдемократия се оказва неподготвена за борбата срещу надигания се фашизъм. Дори партиите, които имат силни позиции в своите страни, не успяват да наложат политика на дълбоки преобразования в държавата, в обществото, в икономиката и в политическата култура, чрез които да гарантират стабилността на политическата демокрация.

Не трябва обаче да се подценява ролята на социалистическите и социалдемократическите партии за разширяване на социалните придобивки в страните, където тези партии поемат част от правителствената отговорност. Така например в Германия през 20-те години се приема пакет от закони, които уреждат трудовите съдилища, майчинството, участието на работническите съвети при вземане на решения в някои предприятия, тарифните договори, помощта при безработица, извънредния труд, социалното осигуряване и други. В областта на икономиката също има важни преобразования, които разширяват достъпа на трудещите се до важни

Реалната политика на социалдемократията - защита на демокрацията и разширяване на трудови права и социални придобивки

икономическите решения. Чрез закони се урежда регулирането от страна на държавата в такива клонове на икономиката като въгледобива и електропроизводството. Създава се икономически съвет с равно представителство на работници и предприемачи, който да служи на интересите на цялото общество. Приемат се разпоредби за борба срещу злоупотребата с икономическата власт. Национализират се железниците. Тази политика слага начало на борбата за икономическа демокрация. Тя в този смисъл се явява предвестник на политиката, която след Втората световна война довежда до социалната държава в страните от Западна Европа.

Родословно дърво на социализма

Ако се опитаме да обобщим в ограничен брой акценти тенденциите на развитие на социализма от времето на неговото възникване до края на Втората световна война, може да се открият следните характерни моменти:

- Развитието на социализма отразява развитието на обществото, на науката и на социалната организация. От възникването си досега социализмът като идеология отстоява своята идентичност в противоборство с консерватизма и либерализма.
- Социализмът се отличава от другите идеологии и политически течения по това, че си поставя за цел приближаване чрез реална политика до основните ценности свобода, справедливост, солидарност. Той третира социалния прогрес в контекста на степента на разрешаване на социалния въпрос. Негово предимство в тази борба е интернационализмът.
- В своето развитие той има претенцията да формира дневния ред на обществото, да е носител на „духа на своето време“. Затова той не може да се разглежда в застинал вид, като нещо закостеняло - нито като идеология, нито като програма, нито като организация и най-малкото като политика.
- На полето на идеите няма и не може да има „истина от последна инстанция“. Предимствата и недостатъците на всяка теория се доказват от практиката. Опитът показва, че между теория и практика на социализма до Втората световна война са налице големи несъответствия.
- Идейното, програмно и организационно развитие на партията предполага съзнателни и целенасочени усилия за поддържане на демократичен климат на вътрешноорганизационен живот, за развитие на свободни теоретични дискусии и за насърчаване на дейността по анализ и осмисляне на новите реалности.
- Историческата еволюция на социализма като идеология е процес, при който първоначално се тръгва с един много широк общочовешки подход в интерпретацията. Впослед-

твие този подход се стеснява и в него започва да доминира класовото.

- Сблъсъкът между двата подхода в интерпретацията на социализма на различните етапи на практика е сблъсък между две течения – на революционния скок и на еволюционното развитие по пътя на реформите. В периода между двете световни войни тези течения се обособяват и като самостоятелни организации на национално и на международно равнище.
- Опитът и на двете течения в развитието на социализма до Втората световна война показва, че те са постигали най-големите си успехи, когато са обединявали своите действия в борбата за демокрация. Ценен ще остане техният принос в антифашистката съпротива.
- Развитието на социализма оставя трайна следа в цялостното развитие на XX век. Това е признато дори от един от най-големите либерални мислители на нашето време, Ралф Дарендорф, който нарича XX век „социалдемократически век“.
- На основата на социалистическите идеи и виждания се налагат нови политически идеи в обществения живот, създават се нови практики в управлението, осъществява се политическото представителство на „долните класи“. Натискът на социалистическото движение на различните етапи на неговото развитие води до промяна на важни характеристики на капитализма.

3. „ЗЛАТНИЯТ ВЕК“ НА СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА И НЕЙНИЯТ „КЛАСИЧЕСКИ МОДЕЛ“

След края на Втората световна война социалистическите идеи, издигнати от тесен кръг мислители и политически дейци преди по-малко от век, се оказват най-разпространеното идейно течение в света, намерило място сред всички раси и култури. В историческото развитие на човечеството няма подобен прецедент на формиране на такова всеобхватно идейно и социално движение.

На европейския континент, люлката на социализма, непосредствено след войната и краха на фашизма, социализмът се чувства исторически победител. Много силни са и очакванията, че след тази ужасяваща трагедия ще бъде преодолян конфликтът между европейския социализъм и комунизма, че разделеното социалистическо движение ще се обедини и върху руините на стара Европа ще изникне нова, социалистическа Европа. Победите на Съветската армия, саморазпускането на Комунистическия интернационал, дискредитацията на старите буржоазни партии засилват тази надежда.

Тези очаквания в последна сметка се оказват илюзорни. Те биха могли да станат реалност само при положение, че се запази постигнатото по време на войната единство на интересите на Съветския съюз и на западните сили. Това обаче не се случва. Напротив, само две години след края на войната този съюз се разпада и отстъпва място на дълбокото недоверие и враждебност между силите на Запада и Изтока.

В последна сметка обединението на европейския социализъм пада жертва на налагането на «съветския модел» в източноевропейските страни, на «студената война», на «желязната завеса» и на доктрината «Труман».

След краткотрайния епизод на единство или единодействие, свършил със завземането на властта от комунистите в Чехословакия, западноевропейските социалисти в резолюция на

Надеждите за единство в социализма след войната се оказват илюзорни

Социализмът
като световно
движение

**Социалистическите идеи след войната:
Юлиус Браунтал, История на Интернационала**

«След края на Втората световна война социалистическата идея доби огромна власт и влияние. Социалисти управляваха световната британска империя, скандинавските страни и в коалиционни правителства почти всички западноевропейски страни. За пръв път в своята история идеята на социализма – идея в западноевропейската традиция – която дотогава е завладявала само маси на бялата раса, се разпространи и сред маси от другите раси на човешкото общество. Но точно защото социалистическото движение – както в демократичната, така и в комунистическата му форма на проява – се превърна във фактор на властта и по необходимост трябваше да се идентифицира с държавни интереси, идеята за единство на международното работническо движение трябваше да остане неосъществена в един свят, който е разделен от дълбоки противоречия в интересите на държавите.»

проведената в Лондон среща на Международната социалистическа конференция (1948) твърдо се разграничават от недемократичните режими в Източна Европа.

Три години след това през юни 1951 г. последва във Франкфурт на Майн и **възстановяването на Социалистическия интернационал (СИ)** като «обединение на партиите, които се стремят към осъществяване на демократичния социализъм, така както е формулиран в Декларацията за целите и задачите на Социалистическия интернационал».

Създаването на СИ и приемането на принципен програмен документ очертава коренно различния път на социалдемократията в сравнение с комунизма – двете конфронтиращи се течения на социализма, които вече са разделени и като части на две противостоящи си световни системи.

Интернационалът се
възстановява

По-нататък се разглежда развитието само на идеите и програмите на социалдемократията – социалистическото течение, останало в рамките на демократичната традиция.

3.1. Към програмно обновление

В годините непосредствено след края на войната социалдемократията трябва да направи своите изводи и поуки от победата на фашизма и от неговия крах, от следвоенните промени в Източна Европа, от новите тенденции в развитието на индустриалното общество и на неговата социална структура, от опита на останалите стабилни и по време на възхода на фашизма демокрации, от натрупания нееднозначен опит от социалдемократическо управление в ред европейски страни.

В резултат на комплексното осмисляне на всички тези събития и тенденции, в социалдемократическите партии се налагат (в програмно и политическо отношение) много от целите, принципите и тяхната теоретична обосновка на днешната социалдемократия, които придават особеното на социалдемократията в сравнение с другите политически течения, формират нейната политическа идентичност, поддържат приемствеността в социалдемократията от нейното възникване до днешния ден.

Декларацията за целите и задачите на Социалистическия интернационал или, както е наречена, Франкфуртската декларация, има особено значение за формулиране и развитие на социалистическите идеи. Вторият интернационал и Социалистическият работнически интернационал, въпреки многото приети документи, не са излагали изрично в програмен документ фундаменталните идеи, върху които се основават, и целите, към които се стремят. А точно това е стремежът на представителите на 34-те социалдемократически партии, които приемат този програмен документ. Той е изграден върху основната идея, че „няма социализъм без свобода“ и критикува остро капитализма, от една страна, и комунизма, от друга.

Изводът от първия век: Няма социализъм без свобода

Социалисти и комунисти: Декларация за целите и задачите на СИ (1953)

... Социалистите се стремят с демократични средства към общество на свободата. Няма социализъм без свобода. Социализмът може да бъде осъществен само чрез демокрация, а демокрацията може да бъде завършена само чрез социализма...

... Докато социалистите се стремят чрез преодоляване на капиталистическото класово общество да осъществят свобода и социална справедливост, комунистите се мъчат да засилят класовата разпокъсаност на обществото, и то само, за да изградят диктатурата на една единствена партия... ... Демокрацията изисква правото на съществуване на повече от една партия и правото на опозиция. Демокрацията има задължението да се пази от тези, които злоупотребяват с нея, за да я разрушат. Защитата на политическата демокрация е жизнен интерес за народа, а нейното запазване е условие за осъществяване на икономическата и социална демокрация.

Всяка диктатура, където и да съществува тя, представлява опасност за свободата на всички народи и за световния мир. Всяка експлоатация на човека, независимо дали чрез принудителен труд, или чрез нарушаване на елементарните човешки права, в полза на частнокапиталистическата печалба, или в името на една политическа диктатура заплашва материалното и морално жизнено равнище на всички народи... ... Социализмът иска да преодолее капиталистическата система чрез един икономически ред, при който интересите на общността стоят над интересите на печалбата. Непосредствените икономически цели на социалистическата политика са пълна заетост, ръст на производството, непрекъснато повишаване на благосъстоянието, социална сигурност и справедливо разпределение на доходите и богатствата...

Срещу диктатурата и експлоатацията

С Франкфуртската декларация се поставя началото на значителна идейна и програмна промяна, която изкрystalизира в пълен вид в програмите, приети от повечето главни социалдемократически партии (с изключение на италианските и японските социалисти) в края на 50-те и началото на 60-те години на XX век. Между 1957 и 1961 г. Лейбъристката партия, АСП, ГСДП, ШСДРП, ХПТ, СФИО (предшественицата на ФСП) дискутират и одобряват нови програмни документи, които поставят нова идейна база под социалдемократическата политика.

Новият програмен облик на социалдемократията, възприел самохарактеристиката „демократичен социализъм“, проличава най-ярко в Годесбергската програма на ГСДП. Този документ впоследствие получава и характер на нарицателно, когато става дума за поврат в програмното развитие на дадена партия.

**Програмната промяна:
Годесбергската програма
на ГСДП (1959)**

*Извънреден конгрес на ГСДП в
Бад Годесберг 1959*

От 13 до 15 ноември 1959 г. в бонското предградие Бад Годесберг заседава извънреден конгрес на ГСДП. Целта на 340-те делегати е да приемат нова Принципна програма на своята партия. Представеният проект след дискусии е гласуван почти единодушно (само 16 гласа против). С това стана факт и един повратен момент в пътя на идейното развитие на ГСДП, а и на световната социалдемократия. Приета е програма, която по своите положения значително се различава от господстващите в социалдемократията идеи в периода между двете световни войни.

Начало на програмна промяна: Франкфуртската декларация на социалистическия интернационал

Годесбергският програмен поврат

Ерих Оленхауер (1901-1963)

Ерих Оленхауер, председател на ГСДП по време на приемане на Годесбергската програма, е роден на 27 март 1901 г. Син на зидар от Магдебург, още 17-годишен той застава начело на Работническата младеж в Магдебург. Само след три години вече е в Берлин

като секретар на цялата организация и секретар на Младешкия интернационал. Като председател на Социалистическата работническа младеж той спечелва особеното доверие на председателя на партията Ото Велс. През 1933 г. и двамата са сред онези шестима, които председателството на ГСДП праща зад граница, за да го представляват. Емиграцията е тежка: пет години в Прага, бягство в Париж, две години във Франция, интерниране, отново бягство. Минава пеша през Пиринеите, за да стигне до Лисабон. Оттам се прехвърля в Лондон, където се установява през последните пет години от войната. След края на войната Ерих Оленхауер се оказва единственият оцелял от Председателството в емиграция и става заместник на Шумахер. Той е живата връзка между тези, които бяха останали в Германия и тези, които се бориха срещу нацизма в емиграция. След смъртта на Шумахер през 1952 г. той почти единодушно е избран за председател на ГСДП и я ръководи в един твърде сложен и същевременно в последна сметка плодотворен за нея период.

Както писа по-късно Вили Брандт, „Годесбергската програма, която не бе нито измислена, нито създадена от Оленхауер, все пак не може да бъде мислена извън него“. Оленхауер като председател на партията направи много за да бъде изработен последният проект и да бъде приета новата Принципна програма.

Ерих Оленхауер почива през 1963 г.

3.2. Нова обосновка на социализма:

Основни ценности на социалдемократията

Социалдемократическото движение се ражда преди повече от век и половина с решимостта за коренно преустройство на съществуващото общество. За разлика от политическите течения, които по един или друг начин искат да запазят общественото статукво, насочеността на социалдемократията към съществени социални промени предполага и сериозна теоретична обосновка на нейните цели. Тази традиция на задълбочена теоретическа обосновка на цели и принципи на социалдемократията продължава и до нашата съвременност.

Според председателя на програмната комисия за новата програма на ГСДП Вили Айхлер целта на социализма винаги е била една и съща - премахване на насилието над човека, над неговата свобода и над несправедливостта в отношенията между хората, т. е. създаване на такъв обществен ред, който ще предостави на всеки индивид възможността за свободно определение на собствения му живот и достойнство. Практически същата формулировка на социалдемократическите цели можем да срещнем във всички нейни програмни документи.

Същевременно извън всяко съмнение е, че тази цел в нейния най-общ характер е била обосновавана по различни начини и е добивала различно конкретно съдържание. Това, което характеризира тогавашната обосновка на социалдемократическите цели за разлика от XIX век и първите десетилетия на XX век, е **отказът от идеята, че историята се движи по «естествено необходими закони», които с неизбежност водят до реализация на по-висши обществени формации.** Неслучайно и в своята последна публикувана статия през 1971 г., оценявана като теоретичното му завещание, споменатият Вили Айхлер вижда основната заслуга на новата идейна ориентация на социалдемократията в това, че чрез нея са преодолените „две-те кардинални слабости на теоретичната основа на социализма

Социализмът не е закономерен резултат на естествено движение на историята

Социализмът не
е "готов модел",
а "постоянна
задача"

- фатализма в историята и догматично фиксираната революционна крайна цел". В този смисъл целите на социалдемократията, свеждащи се до еманципация на човека от потисничество, експлоатация и чуждо определение, се реализират постепенно в един исторически открит процес. «Едно ново общество, което не се гради върху експлоатация и потисничество, няма да настъпи автоматично чрез някакво закономерно развитие на историята. За по-добро общество можем да се преборим само чрез целенасочено и отговорно действие».

Друг принципен момент на промяната е **отхвърлянето на идеята за социализма като "крайна цел", като "затворено и завършено общество"** и третирането му като никога несвършваща се "постоянна задача". "Социализмът е една постоянна задача да извоюва свобода и справедливост, да ги запази и да се осъществи в тях". Така гласи едно от ключовите изречения в Годесбергската програма. По думите на един анализатор на програмата, при такава постановка на въпроса, "социализмът вече се разбира не като фаза на общественото развитие, а като принцип, според който трябва да се води политика днес и тук, и във всяка променяща се историческа ситуация. Следователно може да става дума само за повече или за по-малко социализъм, а не за цялостно осъществяване на социализма на практика".

Вили Айхлер (1896-1971)

На извънредния конгрес на ГСДП в Бад Годесберг 1959

Вили Айхлер е роден през 1896 г. в Берлин. Преживяванията му от Първата световна война го водят към идеите на свободния социализъм. От 1922 г. нататък той е секретар на гьотингенския философ-неокантианец Леонард Нелсон, който му оказва огромно духовно влияние. След смъртта на Нелсон през 1927 г. Айхлер поема

ръководството на създадения от него Международен социалистически борчески съюз и е издател и редактор на неговия вестник.

След идването на нацистите на власт Айхлер е принуден да емигрира и продължава публицистичната си дейност в Париж. През 1938 г. е екстрадиран от Франция и през Люксембург достига до Лондон непосредствено преди началото на войната. През 1941 г. там се създава с участието на Айхлер Съюзът на немските социалисти, обединил представители на различни социалдемократически и социалистически групировки, който освен всичко друго се занимава и с теоретични разработки за бъдещето на следвоенна Германия и на социалдемократическото движение там. Една от най-активните фигури в това отношение е Вили Айхлер, чиято заслуга за разработване на ценностите на демократичния социализъм е общопризната. След края на войната Айхлер се завръща в Германия, установява се в Кьолн като главен редактор на „Райнише Цайтунг“ и продължава активната си теоретическа и политическа дейност. През 1946 г. е избран за член на Председателството на ГСДП - пост, който заема в продължение на 22 години.

Още от първите следвоенни години Айхлер е инициатор на интензивна дискусия за необходимостта от нова Принципно програма на ГСДП и за нейните теоретични основи. Ако някой има особен принос за създаването на Годесбергската програма, това е несъмнено Вили Айхлер. Както пише Вили Брандт, „във важни нейни части Годесбергската програма носи почерка на Вили Айхлер“. Не само поради това, че е председател на Програмната комисия, но и поради самата същност на програмата, носеща в принципни свои части идеите и вижданията на Вили Айхлер.

Вили Айхлер почива на 75-годишна възраст през 1971 г., завръщайки се от пътуване в Латинска Америка.

Обосноваването на социалдемократическите цели би могло да става на различна теоретична основа в зависимост от възприетите изходни философски позиции. «Решението в полза на социализма може да бъде обосновано по различен начин. Единството на демократичните социалисти се корени не в единна религиозна, философска или научна представа, а в еднаквите политически цели, които се основават върху общи нравствени основни ценности.» (Годесбергска програма).

Тук стигаме и до възприетия от социалдемократията след войната **принцип на мирогледен плурализъм**. Една от първите експлицитни негови формулировки можем да открием у следвоенния лидер на ГСДП Курт Шумахер, който още през 1945 г. заявява: «В социалдемократията се обединяват много хора, изхождащи от различните духовни, нравствени и политически мотиви. Все едно е дали някой е станал социалдемократ като се е ръководел от методите на марксисткия икономически анализ, от философски или етически основания, или от духа на Планинската проповед. Всеки има равно право в партията да отстоява своята духовна личност и да заяви своя мотив.»

Тези идеи намират място във Франкфуртската декларация на СИ и в програмите на отделните партии, в т.ч. и в Годесбергската програма: «Демократичният социализъм, чиито корени в Европа са християнската етика, хуманизмът и класическата философия, не желае да обявява последни истини, и то не от неразбиране и не от равнодушие към мирогледите и религиозните истини, а от уважение към вярата и принципите на човека, чието съдържание не може да се определя нито от политическа партия, нито от държавата.»

Сред различните варианти за теоретична обосновка на демократичния социализъм днес остава най-разпространен подходът на Годесбергската програма, която изхожда от т. нар. «етически реализъм». Той извежда ценностите като етично решение пред историческия или емпиричния анализ. Този подход може да се почувства още в самата структура на програмата. В противоположност на всички дотогавашни програми на ГСДП,

база и изходен пункт на принципните изявления на Годесбергската програма не е анализът на обществената действителност и на тенденциите на нейното развитие. Съвсем преднамерено и подчертано становищата на програмата се основават на предварително приети етични норми. Това са основните ценности на социализма и произтичащите от тях негови основни искания. Тук проличава най-съществената програмна промяна.

**Цели и ценности на социалдемокрацията:
Годесбергска програма на ГСДП (1959)**

... Социалистическото движение изпълнява историческа задача. То започна като естествен и нравствен протест на наемните работници срещу капиталистическата система. Гигантското развитие на производителните сили чрез науката и техниката донесе на един малък слой богатство и власт, а на работниците първоначално само беда и нищета. Да се премахнат привилегиите на господстващите класи и да се даде на всички хора свобода, справедливост и благоденствие - това беше и това е смисълът на социализма... ... Социалистите се стремят към общество, в което всеки човек ще може свободно да развива личността си и като действен член на общността отговорно да участва в политическия, икономическия и културния живот на човечеството... Свободата, справедливостта и солидарността, следващото от взаимната свързаност задължение едни към други, това са основните ценности на социалистическата воля... ...ГСДП е партията на свободата на духа. Тя е общност от хора, които идват от различни насоки на вярата и на мисълта. Тяхното единство се основава върху общи нравствени ценности и върху еднакви политически цели. Социалдемократическата партия се стреми към жизнен строй в духа на тези основни ценности. Социализмът е една постоянна задача - да се извоюват свобода и справедливост, да се запят и той да се докаже в тях...

В процеса на осъществяване на социалдемократическите цели човек се нуждае от определени норми, които да му служат за ориентир. Това именно са **социалдемократическите основни ценности**.

Основните ценности са принципните ориентири за политическо действие на социалдемократията. Те са и критерий, по който се оценява политическата дейност, политическите постижения и политическите намерения.

В този смисъл и демократичният социализъм като програмната цел на социалдемократията се определя в Годесбергската програма като «жизнен ред в духа на основните ценности». Той е политическа практика, определяна от целта, да се осъществяват повече свобода, справедливост и солидарност за всички във все повече жизнени области. «Свободата, справедливостта и солидарността» са онези «основни ценности на социалистическата воля», в духа на които трябва да е изградено «новото и по-добро общество», според формулировката на програмата.

За пръв път основните ценности на социалдемократията са въведени именно в споменатата Годесбергска програма. След това те бързо са възприети в програмите и на много други партии. Те не винаги се дефинират като «ценности». Могат да се срещнат понятия като «основни принципи», «идеали» или «идеи», но в последна сметка става дума за същото. Самите основни ценности също се различават в различните програми. Най-известна е триадата от Годесбергската програма, където се говори за свобода, справедливост и солидарност и от тях се извежда всичко останало. В други програми сред основните ценности можем да срещнем освен това и равенство, благоденствие, мир, сигурност, демокрация.

Основните ценности не са никакви своеволни формулировки, характеризиращи целите на дадено политическо движение. Те не са монопол и само на социалдемократията. Те имат своя история, тръгваща от прочутата триада на Френската революция «Свобода, равенство, братство», както и свое специфично съвременно съдържание.

Сред всички основни ценности централно място заема **ценността свобода**. От социалдемократическа гледна точка свободата е непосредствено свързана със задачата, да се създадат такива социални, икономически и политически условия, за да може всеки човек в обществото да развива своите способности и да води пълноценен живот. Ако на основата на съществуващите различни изходни социални, икономически и политически условия хората не са в състояние да ползват **равно** дадената им свобода, тогава се нарушава другата ценност на социалдемократията - справедливостта. Свободата за малцина би означавала привилегия.

Втората основна ценност, специално в Годесбергската програма и другите програми на ГСДП (това не е така например в програмите на австрийската и шведската социалдемократия), за разлика от «равенството» на Френската революция, се нарича **справедливост**. Още на пръв поглед в тази разлика може да се открие най-малкото стремежът да се избегне обвинението, че социалдемократите не се съобразяват с различията между хората от гледна точка на техните способности и се стремят към пълното им «нивелиране». Справедливостта трябва да направи възможна равната свобода за всички, като разкрива за всеки в обществото «равни права и равнопоставени жизнени шансове».

Австрийските социалисти говорят конкретно и за «социална справедливост» като гаранция за социален баланс между различните обществени групи. **Равенството** е една от четирите основни ценности, обявени от австрийските социалисти (наред с известната триада от Годесбергската програма). В тяхната програма е подчертано, че равенството не означава униформеност и уравниловка, а отказ от общество на класи и привилегии. Равенството е една от трите основни ценности и за испанските социалисти. Същото важи и за шведските социалдемократи, които са поставили в центъра на програмата си идеите за свобода, равенство, демокрация и солидарност. Те търсят равенството по-специално в разпределението на

Равна свобода
за всички

Справедливост-
та изисква равни
права и жизнени
шансове

Солидарност в
хуманното
общество

ресурси като самоопределение, икономическа сила, образование и култура.

Солидарността, от една страна, се третира от социалдемократията като солидарност в работническото движение за постигане на неговите хуманни цели: «Солидарността се изразява особено в сплотеността на групи, чиито членове трябва да се борят съвместно срещу зависимости и онеправдаване.» От друга страна, тя има и общочовешко значение, доколкото само съвместната дейност на хората, а не егоистичният индивидуализъм създава и осигурява предпоставките за индивидуално самоопределение.

Най-характерното за социалдемократическите ценности е не само специфичното им съдържание, но и третирането им не поотделно, а в тяхната цялост и взаимосвързаност: «Който не разбира необходимата взаимосвързка на трите основни ценности и тяхната равнопоставеност, ги стеснява, изпразва ги от съдържание и рискува - както в случая с тоталитарните движения - да ги разруши.»

Често към идеята за основните ценности на социалдемократията се отправя критиката, че тези ценности са просто пожелателни празни лозунги без аналитична и стратегическа стойност, че те изразяват неизпълнимия стремеж да се наложат на действителния живот ценности, които всъщност идват отвън. Това далеч не е така, доколкото не става дума за «налагане» на обществената действителност на абстрактни идеи, а за извода, че в съществуващата действителност определени ценности не са напълно реализирани или изобщо не са реализирани и че е необходимо политическо действие за тяхното възможно по-пълно осъществяване. В този смисъл основните ценности произтичат от действителността и представляват едно желано състояние, което да се реализира с политически средства.

Разбира се, тези основни ценности не могат да се приложат непосредствено за изработване на конкретни решения за управлението и преобразуването на дадено общество. За такава цел

От ценности към
политически
действия

ценностната триада «свобода - справедливост – солидарност» очевидно е недостатъчна. Както пише Томас Майер, от тези ценности «не могат да се изведат конкретни концепции за формиране на обществото. Тези концепции се раждат едва след като от реалния опит и от обосновани проблемни анализи възникват алтернативи за развитие, между които трябва да се избира от гледна точка на основните ценности.» За да станат изходен пункт за формулиране на непосредствени политически цели и действия, те трябва да придобият конкретно значение, както и да бъдат допълнени с годни за реализиране основни искания на социалдемократията.

След Годесберг историята на социалдемократическите програми и идеи всъщност е история на постепенното осъзнаване на централната роля на ценностите, история на непрекъснатото им конкретизиране, на очертаване на разликата им от обявяваните ценности на конкуриращите партии, а с това и неизбежната им интерпретация, поставяне на нови акценти, прецизиране от гледна точка на трупация се социален опит.

3.3. Собственост и икономическа власт: Съществена промяна в икономическите възгледи

Основните ценности на демократичния социализъм се отнасят и за икономическото устройство на обществото. Това означава, че в него също трябва да се реализират в максимално възможна степен свободата, справедливостта, солидарността. В такъв дух са формулирани и социалдемократическите програмни цели в областта на икономическия ред. Това се отнася както за документите на международната социалдемократия, така и за програмите на социалдемократическите партии. В Декларацията на Социалистическия интернационал тази цел е формулирана по следния начин: «Социализмът иска да преодолее капиталистическата система чрез един икономически ред, при който интересите на общността стоят над интересите на печалбата. Непосредствените икономически цели на соци-

алистическата политика са пълна заетост, ръст на производството, непрекъснато повишаване на благосъстоянието, социална сигурност и справедливо разпределение на доходите и богатствата.».

Според Годесбергската програма на ГСДП «цел на социалдемократическата икономическа политика е постоянно нарастващото благосъстояние и справедливо участие на всички в дохода на народното стопанство, живот в свобода без недостойна зависимост и без експлоатация».

Когато оценяват съществуващия икономически ред от гледна точка на съответствието му с основните ценности, социалдемократите откриват в него елементи с противоречив характер. От една страна, ако погледнем социалдемократическите програми от това време ще открием остра критика на съществуващото икономическо устройство. Показателна в това отношение е Декларацията на Социалистическия интернационал от 1951 г., където самият преамбюл представлява остра критика на капиталистическия икономически строй.

Подобна е оценката и в програмите на някои социалдемократически партии. Според програмата на Австрийската социалистическа партия от 70-те години капитализмът се е изменил, но е запазил основните си черти.

Съвременният капитализъм: Програма на Австрийската социалистическа партия(1978)

«При капиталистическия икономически ред обществените потребности се пренебрегват, ако тяхното задоволяване не обещава никаква печалба. Възникват производствени условия, които разрушават околната природна среда и увреждат физически и духовно хората. И днес в съвременното индустриално общество движеща сила на икономическото развитие са печалбата и неконтролираният ѝ растеж, а не задоволяването на потребностите на човека... Този икономически ред, изграден на базата на

„печалба - конкуренция“, дава предимство на личната полза и равнодушието, вместо на сътрудничеството и солидарността. Всичко се превръща в стока. Възможността за добър живот е поставена в зависимост от индивидуалната покупателна сила. Трудът не се оценява от гледна точка на неговата обществена необходимост и полза, а от доходите, които донася.»

От друга страна, социалдемокрацията отчита, че тези характерни черти, проявявали се с пълна сила в условията на класическия капитализъм, днес са съществено променени, не на последно място и в резултат на политиката на самата социалдемокрация. В тази връзка и нейните икономически възгледи и икономико-политически концепции се градят върху анализа на икономиките на съвременните общества - нещо, което се отбелязва още в споменатата учредителна декларация на Социалистическия интернационал:

Съвременният капитализъм: Франкфуртска декларация на СИ (1953)

«В много страни неконтролираният капитализъм се измества от икономически форми, при които държавата се намесва регулиращо в икономиката и в които нарастващото разширяване на обществената собственост върху средствата за производство стеснява кръга на действие на частния капитал. Необходимостта от икономическо планиране се признава от все по-значителни маси. Социалната сигурност и демократизирането на икономиката се осъществяват във все по-голям размер. Това е резултат от дългогодишните социалистически и профсъюзни борби. В страни със силни социалистически партии възниква нов социален ред.»

Тази оценка се отразява и при формулирането на по-конкретните цели и подходите на социалдемократията по отношение на икономическото устройство на техните страни. От гледна точка на теорията те отхвърлят детерминизма и ограничеността на вулгарния марксизъм, което обаче не означава възприемането на позициите на класическия либерализъм или на неолиберализма. То означава по-скоро придобиване от страна на социалдемократията на свобода за политическо действие.

Освобождаването на нейната икономическа политика от всякакви догми се счита за ключов момент в икономическите възгледи на социалдемократията. Ориентирът ѝ се свежда до прилагане на такива икономически средства, които откриват пътя за повече свобода и справедливост в конкретните условия на икономиката и обществото.

От тази гледна точка непосредствените задачи на социалдемократическата икономическа политика се виждат в повишаване на жизнения стандарт, равенство на шансовете в смисъла на справедливи начални условия, пълна заетост, икономическа сигурност чрез разширяване и усъвършенстване на социално-то законодателство, участие на работниците в управлението на производството. А контурите на желания от социалдемократията икономически ред се очертаваха в рамките на многообразна смесена икономика с равенство на началните възможности и свободна конкуренция, с пазарни механизми и регулиращи публични намеси.

По това време всички тези идеи са обвързани от ред социалдемократически партии в една сравнително цялостна концепция за **икономическата демокрация**, развивана още в учредителната декларация на СИ. «Целта на икономическата демокрация включва последователно идеи за равенство и за планиране на управлението на ресурсите, което в крайна сметка я прави несъвместима с либерализма. От друга страна, отдавайки значение на свободната изява на човека като начин за утвърждаване и развитие на неговата личност, икономическата демокрация, защитавана от социалистите, отхвърля колективистичния модел

на икономическа организация. Свободата на избор при потреблението на стоки и услуги, свободата за създаване на производствени предприятия, свободата в избора на професия и мястото на работа представляват съставна част на понятието икономическа демокрация.»

Именно с концепцията за икономическа демокрация социалдемократията очертава границите си спрямо онези представи за икономическия ред на обществото, които са неприемливи за социалдемократията, като възгледите на класическия либерализъм, на неолиберализма, на централизираната икономика. В рамките на тази концепция можем да открием социалдемократическите позиции и по двата принципни въпроса на икономическото устройство - собственост и власт, от една страна, пазар и план, от друга.

В самото раждане на социалдемократическото движение стои идеята, че **частната собственост върху средствата за производство** носи главната отговорност за експлоатацията, потискането, бедността и отчуждението. Поради това и главно-то искане, обосновано теоретически и изложено програмно, е насочено към дълбоки промени в капиталистическия характер на собствеността. Още тогава съществуват различни разбирания за това, как може да стане тази промяна. С течение на времето се оформят два главни подхода. Единият свежда промените до национализация (одържавяване) на основните средства за производство, при което държавата директно заема мястото на частния собственик и икономическите процеси се управляват централно от държавната бюрокрация. Вторият се свежда до тяхното обобществяване, при което в процесите на вземане на решения и на контрол на икономиката вземат участие различни социални групи, а самите решения на икономическите единици се координират чрез пазара или чрез централни планове.

Историческият опит, показал динамиката и възможностите за развитие на пазарната икономика, от една страна, и не-ефективността на централно дирижираната икономика, от друга, води до чувствителна промяна на акцентите по отношение

Значението на
частната
собственост

Премахването
на частната
собственост
вече не е
основна цел

на всички форми на замяна на частната собственост. В следващия период на практика социалдемократията е единна в своя извод, че премахването на частната собственост върху средствата за производство не може да бъде една от нейните цели, да не говорим за основната ѝ цел. То е едно от многото средства на икономическата политика, което би могло да се прилага преди всичко при злоупотреба с икономическата власт. Един от анализаторите на социалдемократическите идеи от това време заключава: «Съвременната социалдемократия вече не слага знак на равенство между социализма и обобществяването на средствата за производство. В Ерфуртската програма (програмата на ГСДП от 1891 г. - б. а.) и дълго след това обобществяването се считаше за квинтесенция на социалистическите възгледи за реда в икономическата област. Източноевропейският пример обаче показва, че обобществяването не води по необходимост до повече свобода и справедливост за работниците, а чрез свърхбюрократизиране, погрешно планиране и командна икономика може да доведе до нови форми на премахване на свободата.».

Този процес на преосмисляне продължава дълго и намира своя окончателен вид в програмите на социалдемократически партии в годините след Втората световна война. Още в Декларацията на Социалистическия интернационал от 1951 г. е залегнала идеята, че социалистическите цели не изискват колективизирането на всички средства за производство и че те са съвместими със съществуването на частна собственост във важни области, като например в селското стопанство, в занаятчийството, в дребната търговия, в дребната и средна промишленост. Една от принципните постановки на Годесбергската програма е, че «частната собственост върху средствата за производство подлежи на закрила и насърчаване, доколкото не пречи на изграждането на един справедлив социален ред.». И според австрийските социалисти промяната само в отношенията на частната собственост все още не създава промяна в смисъла на демократичния социализъм.

Годесбергската програма не изключва като възможност прехвърлянето на частна собственост в ръцете на общността, но само където «с други средства не могат да се гарантират благоприятни за обществото отношения на икономическа власт». Обществената собственост се счита по-скоро като форма за обществен контрол доколкото според социалдемократическата програма «централният проблем днес се нарича икономическа власт». «Където с други средства не могат да се гарантират благоприятни за обществото отношения на икономическа власт, обществената собственост е целесъобразна и необходима.».

Всичко това показва, че на мястото на въпроса за собствеността централният проблем за социалдемократията в областта на икономиката е концентрацията на икономическа власт и злоупотребата с нея, независимо дали става дума за частна или държавна икономическа власт.

Ако се обърнем към програмите на ГСДП, ще видим, че те третираят недостатъците на съществуващия икономически ред именно през призмата на икономическата власт.

Собственост и власт: Годесбергска програма на ГСДП (1959)

«Този, който разполага в големите организации на икономиката с милионни суми и с десетки хиляди работници, той не само стопанисва, а и упражнява власт спрямо хората; зависимостта на работниците и служащите излиза далеч извън икономически-материалната сфера. С умножената си чрез картели и съюзи власт лидерите на едрото стопанство придобиват несъвместимо с демократичните принципи влияние върху държавата и политиката. Те узурпират държавна власт. Икономическата власт се превръща в политическа власт... Това развитие е предизвикателство към всички, за които свободата и човешкото достойнство, справедливостта и социалната сигурност са основите на

Срещу концент-
рацията на ико-
номическа власт

човешкото общество. Затова обуздаването на властта на едрата икономика е централна задача на свободната икономическа политика. Държавата и обществото не трябва да стават плячка на мощни групи на интереси.»

За пазарна
конкуренция и
предприемачес-
ка инициатива

Социалдемократията се обявява по принцип в полза на пазара и пазарните механизми, особено там, където той чрез конкуренцията води до нарастване на ефективността и до по-добро осигуряване на стоки и услуги. Програмата на ГСДП признава правото на пазарна конкуренция и предприемаческа инициатива, които получават характеристика на важни елементи на социалдемократическата политика.

Пазар и конкуренция: Годесбергска програма на ГСДП (1959)

«Свободният избор на потребление и свободният избор на работно място са решаващи основи, свободната конкуренция и свободната предприемаческа инициатива са важни елементи на социалдемократическата икономическа политика. Автономията на съюзите на работниците и работодателите при сключването на колективните трудови договори е съществен елемент на свободния ред. Тоталитарното командно стопанство разрушава свободата. Затова Социалдемократическата партия казва "да" на свободния пазар навсякъде където наистина господства конкуренция. Но там, където пазарите попадат под доминацията на отделни индивиди или на групи, са необходими разнообразни мерки, за да се запази свободата в икономиката. Конкуренция - толкова колкото е възможно, планиране - толкова, колкото е нужно.»

Стокхолмската декларация на Социалистическия интернационал обобщава господстващите в социалдемократията идеи по отношение на пазара по следния начин:

***Пазар и конкуренция: Стокхолмска декларация
на СИ (1989)***

«В обществата, организирани по този начин и свързани към принципите на икономическото и социалното равенство, пазарът може и трябва да играе ролята на динамично средство за разгръщане на нововъведения и за отчитане на желанията на консуматорите чрез икономиката като цяло. Пазарът не трябва да бъде подчинен на едрия бизнес и манипулиран чрез неточна информация. Демократичното общество трябва да компенсира недостатъците дори на най-отговорната пазарна система. Правителствата не следва просто да поправят вредите, предизвикани от несъответствията на пазара или на неконтролираното използване на нови технологии. Държавата трябва по-скоро да регулира пазара в интерес на хората и да създава условия всички трудещи се да ползват преимуществата на технологиите както в процеса на труда, така и чрез нарастване на свободното време и на възможностите за съдържателно индивидуално развитие.»

Пазарът да се регулира в интерес на хората

От този последен цитат проличава, че социалдемократията не е безкритичен апологет на «стихийните механизми на пазара». Напротив, тя неизменно подчертава, че за нея пазарът не е самоцел, а инструмент на икономическо регулиране, който трябва да бъде оценяван по действителните му резултати. Пазарът не решава сам по себе си важните в обществено отношение задачи като осигуряване на пълна заетост, валутна стабилност и постоянен растеж, осигуряването на социалното равновесие или опазването на околната среда.

3.4. За държавата и демокрацията

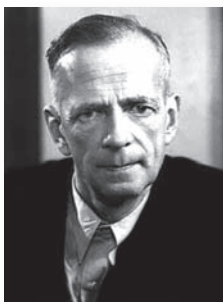
Един от централните пунктове на борби, несъгласия и разделения в работническото движение традиционно е бил проблемът за държавата и за отношението към нея. Основният въпрос се е свеждал до това, дали държавата при всички случаи е инструмент на господстващата класа или пък в условията на демокрация тя дава възможност за работническото движение да се извоюват равни права «в» и «чрез» една свободна демократична държава.

Исторически погледнато, социалдемократията е имала двойствена традиция и двойствен опит по отношение на държавата. От една страна, необходимостта да се бори с абсолютистки, авторитарни и диктаторски режими често е водела до негативно отношение към тези държавни устройства като «инструменти на господстващата класа», което е създавало предпоставки за негативно отношение към държавата изобщо. От друга страна, още с възникването на организирано работническо движение и на социалдемократически партии техните политически цели са се свеждали до демократизиране на съществуващите държави и използването им като основни средства за социалистическо преустройство.

Постепенно, особено след Първата световна война, този дуализъм започва да се изживява в полза на позитивното отношение към демократичната държава и отказа от нейното разрушаване или отслабване за сметка на спечелване на управленски позиции и реализиране на своите политически цели. Защото исторически погледнато демократичната държава не е само продукт на либерализма, но е и едно от достиженията на демократичното работническо движение. Освен това опитът на социалдемократията нееднократно е показвал, че всяко отслабване или разрушаване на демократичната държава означава не само невъзможност за осъществяване на основните ценности, но и заплахата от диктатура.

Непосредствено след края на войната лидерът на гер-

манските социалдемократи Курт Шумахер дава категоричен тон в това отношение: «Демокрацията е държавата, и държавата, която е жизнеспособна в Европа, е демокрацията. Ние отхвърляме всяка друга форма. Ние не можем да се впуснем във фантазмагориите на безкласовото общество и на подобни мечтания, за които не знаем нито кога, нито в каква степен могат да се реализират. Ние трябва да се обърнем към това, което е нужно, и това е демократичната държава със социалистическо съдържание».

Курт Шумахер (1895-1952)

Олицетворение на „непобедената от Хитлер Германия“ - така наричат Курт Шумахер - безспорната фигура, която доминира ГСДП и символизира партията след края на войната. Възстановяването на ГСДП и основните

линии на нейната политика и програмни идеи са в много голяма степен и негово лично дело. За това допринасят както неговите качества на политик и организатор, така и цялата му съдба, а и изключително силната му политическа воля.

Курт Шумахер е роден на 13 октомври 1895 г. в Западна Прусия. Израснал в типично чиновническо авторитарно немско семейство, той се насочва към самостоятелно политическо мислене в гимназията, ориентирайки се към ляволиберални и социалдемократически идеи. Избухването на Първата световна война скъсява учението му и той се записва доброволец за фронта. На Източния фронт той е тежко ранен и му е ампутирана дясната ръка до рамото. Деветнадесетгодишният инвалид от войната следва право и национално стопанство в Хале, Лайпциг и Берлин. По-късно защитава и дисертация на тема „Борбата за държавната идея в германската социалдемократия“.

Карриерата си на професионален политик започва още през 1920 г., първо като редактор в социалдемократически вестник, след това като депутат във Вюртембергския Ландтаг (1921-1931). Изборите през 1930 г. донасят на Шумахер мандат и в Райхстага. Там той е един от твърдите противници на нацизма. Навлича си особено силната омраза на нацистите с една своя реч пред Райхстага през 1932 г., в която заявява, че нацистката партия за пръв път в германската история е успяла напълно да мобилизира човешката глупост. През юли 1933 г., две седмици след забраната на ГСДП, той е арестуван в Берлин и прекарва десет години в различни концлагери, осем от които в Дахау. През март 1943 г. той е освободен поради крайно влошеното му здравословно състояние и очакванията на нацистите, че няма да живее още дълго. Въдворен е в непознатия му дотогава Хановер, където дочаква влизането на американските войски.

По-малко от месец по-късно и още преди капитулацията на нацистка Германия Шумахер вече е развил трескава организационна дейност и е успял да събере социалдемократически функционери от Хановер и да изнесе известната си реч „Ние не се отчайваме“, в която засяга всички основни теми, пред които стои германската социалдемократия и следнацистка Германия. Създаденото от него „Бюро д-р Шумахер“ фактически получава функциите на национална организация за възстановяване на ГСДП в западните окупационни зони и мандат за политическото и организационно ръководство на партията в цялата страна.

Шумахер и неговите идеи заемат централно място и на трите първи следвоенни конгреса на партията. А изборът на председател на партията се превръща в истински триумф за Шумахер. Той е избран с 244 от 245

действителни гласа.

Макар че междувременно здравето му продължава да се влошава (след тежка операция е ампутиран и кракът му), Шумахер не прекъсва активната си организационна и публицистична дейност. След разочароващите за ГСДП резултати от първите избори той налага минаването на партията в опозиция.

Шумахер умира неочаквано (на същия ден дава интервю на американски журналисти) на 20 август 1952 г. в квартирата си в Бон.

Още твърде рано в историята на социалдемократията (по принцип отчасти от самото ѝ възникване, но най-късно в годините след Втората световна война) става ясно, че за нея демокрацията не е нито тактическо средство в борбата за социализъм, нито дори просто благоприятна нейна предпоставка. Тя отдавна се е превърнала в цел и принцип на нейната политическа дейност. При това демокрацията е една и не подлежи на разделяне или релативиране по класов признак. Така първият конгрес на ГСДП след края на Втората световна война обобщава основните идеи за демокрацията в партията: Демокрацията не е просто формален принцип, а от гледна точка на историческия опит и на социалдемократическите цели – съзнателно искана форма на живот. В декларация на конгреса изрично се подчертава, че «има само една демокрация. Няма буржоазна и пролетарска демокрация. Няма социализъм без демокрация, без свобода на познанието и свобода на критиката. Няма също така социализъм без човечност и без уважение на човешката личност».

В Годесбергската програма ГСДП безусловно се обявява за демократичната държава. Тя застава зад създадения с нейното участие Основен закон (конституция), а заедно с това зад демократичната и социалната правова държава.

Има само една
демокрация

Демокрация: Годесбергска програма на ГСДП (1959)

«Германската социалдемократическа партия се обявява за демокрацията, при която държавната власт произтича от народа, правителството по всяко време е отговорно пред парламента и съзнава, че се нуждае постоянно от неговото доверие. В демокрацията правата на малцинството трябва да се спазват наред с правата на мнозинството. Правителство и опозиция имат различни задачи от еднакъв ранг; и двете носят отговорност за държавата. ГСДП желае в равноправна конкуренция с другите демократични партии да спечели мнозинството на народа, за да формира държавата и обществото според основните искания на демократичния социализъм.»

Практически всички социалдемократически програми повторят и развиват тази принципна позиция.

Според португалските социалисти например «няма социализъм без свобода. Политическата демокрация е единствената система на управление, която е съвместима със свободата и достойнството на Човека. Индивидуалните свободи не са формални, нито инструментални. Социализмът не е отрицание или отменяне на демокрацията, а задълбочаване на политическата демокрация с оглед на разширяването ѝ към цялото общество.»

Такава е програмната позиция и на шведската социалдемократия: «Социалдемократическите идеи за свобода, равенство и справедливост могат да бъдат реализирани само в демократично общество.»

В Годесбергската програма главният акцент е поставен върху изработването на позитивното отношение към демократичната германска държава. Същевременно в някои нейни части проличава различието с други политически идеологии, особено по отношение ролята ѝ в икономиката и социалната политика, както и спрямо превръщането на икономическата власт в политическа власт.

Опитът на социалдемокрацията като управляваща партия през последните десетилетия ѝ донесе определени поуки, особено за трудностите да се достигат съществени промени в съвременното общество поради наличието на мощни интереси. Не е случайно, че въпросите за държавата и по-специално за възможностите и пречките за осъществяване на социалдемократическа политика с нея са разработени значително по-подробно в по-късните документи на социалдемокрацията.

Ако се опитаме да обобщим тези позиции, бихме могли да стигнем до следното:

Първо, държавата не е неутрална, но тя не е и средство за реализиране на един класов интерес, доколкото държавната политика никога не е само резултат на натиска на противоположни частични интереси. В този смисъл държавата винаги добива и пространства за самостоятелно действие в степента, в която целите ѝ са приети от мнозинството на нейните граждани.

Извоюването на тези пространства за действие е възможно. Те не са предопределени, тъй като не само държавата е изложена на влияния, но и икономиката и обществото се нуждаят от държавата. Именно това ѝ дава шанс да използва влиянието си за премахване на икономически и обществени привилегии, за реализация на социалните права на гражданите.

Така се обосновава и ключовата за социалдемокрацията идея за **социалната държава**.

От самото си начало социалдемократическото движение се бори за отвоюване на социално-политически права.

Социалната държава: Ю. Браунтал, История на Интернационала

Постиганията на социалистическото движение не са малки. Неговата борба за социална справедливост промени коренно съзнанието на хората по отношение на социалната функция на държавата. Когато бе основан Интернационалът, господстващото мнение за дър-

Голямата идея
за социалната
държава

жавата, по думите на Ласал, ѝ приписваше само ролята на «нощен пазач». Тя трябваше да се грижи само за сигурността на собствеността, за законност и ред и не биваше да се намесва в «играта на свободните икономически сили», в отношенията между капитала и труда, най-малкото не за защита на работниците от експлоатация. Свободата за експлоатация на работниците от капиталистите не можеше да бъде ограничена чрез закони. По това време нито държавата, нито обществото се чувстваха отговорни за съдбата на вегетиращите в дълбока нищета работници. Но едва в годините около Втората световна война и особено след нея тези отделни достижения приемат друго качество с разширяването на функциите на държавата и с раждането на социалната държава.

За социалдемократията това имаше особено значение доколкото, по думите на Ханс Кремендал, **социалната държава се превръща във важен стратегически приоритет за демократичните социалисти, доколкото чрез демократичната легитимация на едно политическо мнозинство, тя принципно е в състояние да наложи неговата програма срещу съпротивляващите се частични интереси.**

Социалната държава: Рихард Льовентал

Исторически решаващото на този поврат бе, че за пръв път стана ясно, ... че в демократичната държава не само бе възможно да се постигнат частични успехи в социалната политика и други подобни сфери, а че бе възможно да се използва държавата с демократични средства като регулиращ апарат за цялостното развитие на икономиката. В течение на следващите години ... възгледът за държавата като орган за насочване на икономиката и за преустройство на об-

ществото не само чрез отделни малки стъпки, а в цялостна концепция, се възприе от цялата международна социалдемократия, а с това и от германската социалдемократия.

Идеята за социалната държава е типичната за социалдемократията формула, която можем да срещнем във всички нейни програми. Тя всъщност става нейната «марка», която я отличава от другите. В Годесбергската програма тя все още е само бегло маркирана: «Като социална държава държавата трябва да се грижи за съществуването на своите граждани, за да може да предостави на всеки правото на отговорно самоопределение и да насърчава развитието на едно свободно общество.». Много по-разширен анализ на възможностите и границите на социалната държава се съдържа в по-късния програмен документ на германските социалдемократи «Икономико-политически насоки '85», където са формулирани и целите на партията в това отношение:

Социална държава: Икономико-политически насоки '85 на ГСДП (1975)

Обявяването на социалдемократите в полза на демократичната, правова и социална държава като достоен за човека ред включва признаването на активната роля на държавата във формирането на обществените отношения за благо на гражданина. За нас, социалдемократите, една, макар и не единствена задача на демократичната държава, освен ограничаването и контролът на «частната» икономическа власт, е и развитието на обществения ред в посока на повече свобода, справедливост и солидарност. Затова ние отдавна насърчаваме и приветстваме нарастването на публичната отговорност в области като образование, здравеопазване, опазване на околната среда, но преди всичко по въпросите на социалната сигурност и на цялостното развитие на икономиката.

Демокрацията
се отнася не
само за
държавата

Друга основна специфика на социалдемократическите възгледи за държавата и демокрацията, която ги отличава особено от консерватизма и неолиберализма, е идеята, че демокрацията не трябва да се ограничава само до процеса на формиране на политическата воля чрез избори. Тя трябва да се разшири към всички онези организации и институции, в които протича съвместният живот на хората. Затварянето на демокрацията в «собствено държавната сфера» заплашва да ерозира демократичните принципи и да ги превърне просто във «външни» форми и процедурни правила. В същото време ключови обществени сфери са устроени недемократично и по този начин като тенденция заплашват и осъществяването на политическата демокрация.

Оттук следва и искането на социалдемократията за демократизиране и хуманизиране на всички обществени сфери и разбирането на **демокрацията като всеобща форма на живот**. «Ние се борим за демокрация. Тя трябва да се превърне в обща форма на живот, защото тя единствена дава израз на уважението към достойнството на човека и на неговата собствена отговорност. Демокрацията е форма на съществуване на свободата. Свобода има само там, където хората са готови и способни да поемат отговорност. Никой не трябва да бъде изключен в държавата и обществото от демократично участие или да бъде държан настрана от него чрез социални ограничения.».

Целта на демократизацията е прилагането на демократичните принципи във всички сфери на обществото.

***Демокрация и демократичен социализъм: Улоф Палме,
Писмо до Вили Брандт и Бруно Крайски (1972)***

Демократичният социализъм е движение на свободата. Стремещт на работническата класа към освобождение намери организационния си израз в работническото движение. Този стремеж имаше множество аспекти. Пре-

ди всичко трябваше да се развие производството, както и да се направи по-ефективно и да се организира по друг начин. Също толкова важно бе да се постигне по-справедливо разпределение на социалния продукт - чрез данъчна политика, чрез законодателството, чрез социално-политически мерки за сигурността и равнопоставянето на всички граждани на държавата. Стременията за свобода отидоха обаче още по-далече. Работническата класа искаше да се освободи от потисничеството, което упражняваха капиталистите в индустрията с помощта на тяхната икономическа власт. Ядро на демократичния социализъм бе и остава осъществяването на демокрацията във всички сфери на обществото, заместване на упражняването на власт чрез демократични форми на дейност и демократично съжителство.

3.5. „Класическият модел“ социалдемокрация – постижения и граници

Идейните промени в социалдемокрацията през десетилетията след Втората световна война са наистина дълбоки, особено ако сравним този „класически модел“ с „традиционния модел“ отпреди войната. Те не са случайно явление, а в последна сметка стават резултат на новия характер на обществото, на големите изменения в неговата икономика, политика и социални отношения. Променила се е социалната структура, други са възможностите на държавата, други са и възможностите на традиционно защитаваания от социалдемокрацията „малък човек“ да отстоява своите икономически и политически интереси.

Всичко това в последна сметка води до налагането на този «класически модел» на социалдемокрацията. Неговите характеристики са сполучливо описани от един от изследователите на социалдемокрацията Марк Кеселман:

„Традиционен“ и
„класически“
модел на соци-
алдемокрацията

**«Класически модел» на социалдемократията
(М. Кеселман)**

- първо, приемането на капиталистическата икономика е свързано с растяща държавна намеса за противодействие на неравномерното развитие;
- второ, използват се кейнсиански регулативни механизми за постигане на икономически растеж, високи заплати, ценова стабилност и пълна заетост;
- трето, държавата преразпределя плодовете на икономическия растеж чрез прогресивно данъчно облагане, програми на държавата на общото благоденствие, социално осигуряване и данъчни закони;
- и накрая, работническата класа е организирана в социалдемократическа партия, способна да спечели парламентарно мнозинство и тясно свързана с мощно, централизирано и дисциплинирано профсъюзно движение.

»Класическият модел» социалдемократия се изгражда като приемник, но и като критик на дотогавашния «традиционен модел». Това проличава от едно точно обобщение на основните елементи на разделителната линия спрямо «ортодоксалната социалдемократическа програма» (т.е. традиционния модел), направени още в края на 60-те от станалия по-късно известен германски социалдемократически теоретик и политик Петер Глотц:

**Разлика между «традиционния» и «класическия»
модел (П. Глотц)**

1. Категорията собственост окончателно загуби централната роля, която дълго време играеше в европейското работническо движение. *Differentia specifica* между политическите системи не е въпросът за частната собственост или обществените средства за произ-

водство, изобщо не е „икономическа“ категория, а лежи в областта на политическите права и свободи ... Това е много дискутираното изместване на ударението от стария към младия Маркс, от икономиката към антропологията...

2. *«Демократията - това не е много. Социализъм е целта!»*
Това беше лозунг на ГСДП от Ваймарския период. С него вече е свършено. Демократията е «много»...
3. *... «Утопиите» за безконфликтно общество, за тотално преодоляване на отчуждението не трябва да определят политиката - те винаги са следвани от насилие. Никой не се съмнява, че демократичният социализъм се нуждае от водещи цели, но той трябва да се пази да не изпадне в «историзъм», в историческата теология, която познава «необходимия» ход на историята, дори и нейния «смисъл»...*
4. *Тясно свързан с това е един проблем, който занимаваше още класическата политическа теория - проблемът за прилагане на насилие ... За една страна като ФРГ то се отхвърля като политическо средство ...*
5. *Тази точка следва от предишните две: Със социализма като мироглед е свършено. «Социалната демокрация» предоставя свобода на всеки сам да обосновава дълга си...»*

Ако хвърлим поглед назад към последните пет – шест десетилетия, можем най-общо да кажем, че десетилетията от края на Втората световна война до към 1973 г. обикновено се считат за “златна ера на социалдемократията”, за “социалдемократически век”, настъпил на основата на практическата реализация на много от идеите на „класическия модел“.

На тази основа в десетилетията след Втората световна война някои страни постигат в много висока степен целите, заложили в “социалдемократическия модел”. Става дума за формирането на:

Златна ера за
социалдемократията

- икономика, която осигурява почти пълна заетост при прилични заплати (*стълбът пълна заетост*).
- ефективна осигуровка срещу обичайните жизнени рискове като болест, инвалидност, бедност сред възрастните, временна безработица (*стълбът социална сигурност*).
- подкрепа за доходите и специфични потребителски субсидии за нуждаещите се (*стълбът ограничаване на бедността*).
- осигуряване на съществени публични стоки безплатно, най-вече образованието до университетско равнище (*стълбът публични стоки*).

Историческото постижение на социалдемократията в последна сметка е създаването на социално ориентирани баланси между труда и капитала, между държавата и пазара, между конкуренцията и солидарността.

На тази основа през 60-те и 70-те години на миналия век социалдемократията е силата, която е водеща в идейно отношение на стария континент. „Социалдемократическият модел“ намира своята персонализация и в множество изтъкнати личности – едни от най-големите държавници в новата европейска история. Сред фигурите, които олицетворяват тогавашната социалдемократия, са Вили Брандт, Улоф Палме, Бруно Крайски и много други.

Вили Брандт (1913-1992)

Вили Брандт, чието истинско име е Херберт Ернст Карл Фрам, е роден на 18.12.1913 г. в Любек. Отгледан е главно от дядо си, който е социалдемократ. Под негово влияние, след като е преминал през социалдемократическите детски и юношески организации, през 1930 г. като седемнадесетгодишен влиза в ГСДП.

Своего рода негов настойник става известният деец на ГСДП Юлиус Лебер, депутат от Любек в Райхстага. Той е и главен редактор на социалдемократическия вестник

Volksbote, където пише и Херберт Фрам още от 14-годишна възраст.

По това време той е настроен радикално и когато през 1931 г. част от ГСДП се отцепва в Социалистическата работническа партия, той се присъединява към нея.

След вземането на властта от нацистите той минава в нелегалност и приема името Вили Брандт, от което не се отказва и впоследствие. В края на март 1933 г. през Балтийско море емигрира в Дания, а след това в Норвегия. Открива бюро на СРП в Осло, пише статии, поддържа връзки с другите емигрантски групи, пътува нелегално до Германия, кореспондент е на скандинавски вестници в Испания по време на гражданската война. По-късно е принуден от Норвегия да избяга в Швеция.

След войната като кореспондент на норвежки вестници обикаля Германия. В Берлин го въвежда Густав Дарендорф, ръководна фигура в ГСДП, близък приятел на Ю. Лебер и баща на известния по-късно учен Ралф Дарендорф.

След завръщането му в Германия през 1947 г. негов втори наставник става Ернст Ройтер, наред със Шумахер най-значителната фигура в ГСДП в западните зони.

50-те години Вили Брандт прекарва главно в Берлин последователно като главен редактор на вестник, председател на социалдемократическата фракция в Берлинския сенат и кмет на Берлин. През 1961 г. е издигнат за кандидат за канцлер като фигурата, олицетворяваща „годесбергския похват“ и „новия стил“ на партията. През 1962 г. е избран за заместник-председател на ГСДП, а през 1964 г., след смъртта на Оленхауер, става неин председател и остава такъв до оттеглянето си през 1987 г.

През 1966 г. започва измъкването на ГСДП от дългогодишната ѝ позиция на опозиционна партия, което е свързано главно с името на Вили Брандт. Външен министър и заместник на федералния канцлер по време на „голямата коалиция“ (1966-1969) и първи социалдемократически кан-

цлер на страната от 1969 г. до 1974 г., когато подава оставка вследствие на шпионската афера „Гийьом“. Правителствата, водени от Вили Брандт, оставят значителна дияра в историята на страната, преди всичко с „източната политика“, но и в много други области на обществения живот.

През 1971 г. Брандт е удостоен с Нобеловата награда за мир.

От средата на 70-те години Брандт се ангажира с дейност в международното социалдемократическо движение. Той е избран през 1976 г. за председател на Социалистическия интернационал, какъвто остава до 1992 г.

Вили Брандт е и активен журналист, публицист и теоретик. Той е от хората, които прокарват, разпространяват и отстояват основните принципи на Годесбергската програма. Той става и председател на първата комисия, която трябва да подготви нов програмен документ на мястото на Годесбергската програма.

Вили Брандт почива през октомври 1992 г.

Общества на социална демокрация

В този период според Томас Майер ред демократични държави вече частично са осъществили социалната демокрация или – какъвто е случаят със скандинавските страни – са я осъществили във висока степен. Той разработва и специален **„индекс на социална демокрация“**, чрез който става възможно комплексното сравнение на социалните и либертарните демокрации. Според него най-висока степен на социална демокрация откриваме в страни като Швеция, Дания, Финландия и Норвегия, докато страни като Ирландия и САЩ са типични либертарни демокрации.

„Класическият модел“ допринася съществено за изграждането на социално справедливи общества, които сме свикнали да олицетворяваме например със „шведския модел“, със социалните държави в другите скандинавски страни, в Австрия, в Германия.

В най-голяма степен характер на „социалдемократически модел“ придобиват резултатите от управлението на шведските

социалдемократи. За пръв път те поемат правителствената власт през 1932 г. и управляват самостоятелно или в коалиция без прекъсване над 40 години – до 1976 г. За мнозина именно Швеция в този период дава посока за всички социалдемократи как може да се реформира обществото с мирни и консенсусни средства по пътя на „демократичния социализъм“.

Tage Ерландер (1901-1985):

„Силното общество“ на Швеция

Tage Ерландер е дългогодишен лидер на шведските социалдемократи. Той остава в историята като министър-председателят с най-дълъг непрекъснат стаж в парламентарните демокрации – цели 23 години (1946-1969). Той поема този пост през 1946 г. след смъртта на също дългогодишния социалдемократически министър-председател Пер Албин Хансон и укрепва позицията на социалдемократите като управляващата партия на Швеция.

Ерландер формулира идеята за „силното общество“ като общество с голям публичен сектор, с високо развити публични услуги, с универсално здравно осигуряване и значителни държавни инвестиции в образованието.

Напуска поста си през 1969 г., след като е спечелил седмите си поред парламентарни избори. Наследява го неговият „ученик“ Улоф Палме.

Шведската смесена икономика се характеризира с висок дял на публичния сектор и с успешна икономическа политика, водеща до постоянен икономически растеж, пълна заетост и контрол на цените. Важна роля играят и т. нар. работнически и пенсионните фондове. Всичко това, наред с политиката на сътрудничество, координация и компромисни решения между

Улоф Палме (1927-1986)

Улоф Палме е дългогодишен лидер на шведската социалдемократия и министър-председател на Швеция в периода 1969-1976 г. и от 1982 г.

до убийството му през 1986 г.

Роден е на 30 януари 1927 г. в заможното семейство. Въпреки произхода си от младежките си години се ориентира към Социалдемократическата партия. За това допринася личният му опит от дълбокото социално неравенство, натрупан по време на дългите му младежки пътешествия в САЩ и в страни от „третия свят“.

Поради лошото си здраве учи с частни учители и още като дете знае два чужди езика. Приет е в Стокхолмския университет на 17-годишна възраст. Продължава следването си в САЩ и отново в Стокхолм.

През 1949 г. става член на Социалдемократическата партия. Четири години по-късно Таге Ерландер го привлича в своя секретариат. През 1957 г. е избран за депутат, а през 1963 г. като близък политически съветник на премиера Ерландер вече е член на правителството като министър без портфейл. През 1965 г. е министър на транспорта и комуникациите, а през 1967 г. – министър на образованието. Когато през 1969 г. Таге Ерландер се оттегля, Палме е избран като председател на партията и наследява Ерландер като министър-председател. Заема този пост общо в продължение на повече от 10 години.

Правителството на Палме извършва важни конституционни реформи като променя една от най-старите конституции в света. Доизгражда „социалния модел“ чрез законодателни промени по отношение сигурността на работните места, грижата за децата, социалната сигурност за възрастните. Публичното здравеопазване е

сред най-ефективните в света. Още тогава той е един от пионерите на екологичната политика.

Палме се очертава като представител на едно ново поколение социалдемократически лидери. По отношение на възгледите му и вътрешната му политика го наричат „революционен реформист“. А във външната политика Палме получава голяма известност поради острата му критика на войната на САЩ във Виетнам (негови изявления на два пъти водят до „замразяване“ на дипломатическите отношения със САЩ), също така острата реакция срещу потъпкването на „пражката пролет“ и режима на Хусак, срещу франкисткия режим в Испания, срещу режима на Пиночет в Чили и особено срещу апартейда в Южна Африка. През 1975 г. е първият ръководител на западно правителство, посетил Куба. Един от най-активните дейци за атомно разоръжаване и неразпространение на ядреното оръжие.

На 28 февруари 1986 г. Палме заедно със съпругата си, както е имал обичай без охрана, се връща от филмова проекция към дома си, е застрелян, а съпругата му – ранена. Убийството остава неразкрито, въпреки че не липсват множество версии за причинителя и поръчителя.

основните социални партньори, по това време е наречено от социалдемократическия теоретик Г. Адлер-Карлсон „функционален социализъм“.

Показателно е, че сред движещите сили на шведския социален модел от самото му начало са Гунар и Алва Мюрдал – той Нобелов лауреат по икономика, съпругата му – носител на Нобеловата награда за мир.

Друг често споменаван пример за успешно реализиран „социалдемократически модел“ в този период обикновено е Датската социалдемократическа партия и ръководените от нея правителства. В периода след войната датските социалдемократи управляват (но винаги в коалиции) страната близо три десетилетия и имат

Гунар Мюрдал (1898 – 1987)

Карл Гунар Мюрдал завършва право в Стокхолмския университет. През 1927 г. защитава докторска степен по икономика. Преподава в различни университети в Европа и САЩ.

Наред с това участва активно и в шведската и в световната политика. Избран е два пъти за депутат в шведския Сенат от Социалдемократическата партия (1934–1936, 1942–1946). Член е на Борда на Шведската национална банка и председателства Плановата комисия. След края на войната в продължение на две години е министър на търговията в правителството на Таге Ерландер. Напуска поста си, за да стане изпълнителен секретар на Икономическата комисия на ООН за Европа (1947–1957).

През 1974 г. Гунар Мюрдал получава Нобеловата награда за икономика за принос в областта на теорията за парите и икономическите колебания и за задълбочения анализ на взаимните връзки между икономическите, социалните и институционалните явления. Той е удостоен с тази награда заедно със своя идеологически противник Фридрих Хайек, като се обявява за нейното премахване, тъй като е присъждана на „реакционери“ като Хайек и Милтън Фридман.

Г. Мюрдал почива на 88-годишна възраст през 1987 г. край Стокхолм.

ведеща роля при създаването на датската консенсусна демокрация и на високо развита социална държава със силен публичен сектор. По това време те са под влиянието на идеите на Кейнс, на шведския „функционален социализъм“, на идеите на Гунар и Алва Мюрдал. Още през 50-те години е въведена т. нар. народна пенсия, достъпна

Алва Мюрдал (1902-1986)

Съпругата на Гунар Мюрдал, Алва Мюрдал, също е известен учен, писател, както и социалдемократически политик. Била е министър и посланик. Продължително време заема ръководни постове в международни институции – ООН, ЮНЕСКО. Повече от десет години е представител на Швеция в Конференцията на ООН по разоръжаването в Женева. През 1982 г. получава Нобеловата награда за мир.

за цялото население. През 60-те години на миналия век, на базата на новата партийна програма „Пътят напред“ (1961), са изградени широко обхватна, финансирана от данъците, системи на социално осигуряване и на осигуряване срещу безработица. Огромни инвестиции са насочени към образованието и здравеопазването.

Йенс Ото Краг (1914-1978)

Една от най-известните личности на датската социалдемокрация. Той се счита и за един от най-големите политици на Дания. За страната Йенс Ото Краг има излъчване и възприемане подобно на Вили Брандт, Улоф Палме, Джон Кенеди.

На 16-годишна възраст (1930) се присъединява към социалдемократическата младежка организация и преминава през всички стъпки на партийна кариера.

Влиза в парламента след войната (1947), след това заема различни министерски постове – на търговията и индустрията (1947-1950), на икономиката и труда 1953-1957), на външно-икономическите връзки (1957-1958), на външните работи (1958-1962р 1966-1967). Министър-председател на Дания в годините

1962-1968 и 1971-1972. През 1962 г. наследява Виго Кампман не само като премиер, но и като лидер на партията.

Голямата му цел е присъединяването на Дания към Европейската общност. Иниципираният от правителството му референдум по този въпрос през 1972 г. постига успех. След като постига тази цел Краг на върха на кариерата си се оттегля от постове си по лични причини.

Почива на 63-годишна възраст от сърдечна недостатъчност.

Австро-кейнсианството

Най-изявените образци на „класическия модел“ социалдемократия са наистина скандинавските страни, управлявани продължително време от социалдемократи. Те са по индекса на Томас Майер и във висока степен „социални демокрации“. Но и в центъра на Европа можем да открием контурите на този модел. Страни като Австрия, Германия, Холандия също показват подобни черти, макар и в „средна степен“.

Бруно Крайски (1911-1990) и „австро-кейнсианството“

Бруно Крайски, наред с Вили Бранд, Улоф Палме и други, е една от фигурите, които олицетворяват „социалдемократическия модел“ през 70-те години на миналия век.

Роден е през 1911 г. във Виена. Още като ученик се ангажира с дейност в Социалдемократическата партия. След завземането на властта от националсоциализма емигрира в Швеция. След войната се завръща и работи във Върнино министерство и като дипломат.

През 1967 г. поема ръководството на австрийските социалдемократи, които тогава са в опозиция. След три години (1970) под негово лидерство те печелят мнозинство и формират правителство. Крайски става федерален канцлер и запазва този пост в продължение на повече от 13 години до 1983 г.

Неговата партия печели абсолютно мнозинство на изборите през 1971, 1975 и 1979 г. През 1983 г., когато АСП печели само с относително мнозинство, се оттегля от канцлерския пост и от националната политика. Остава активен в Социалистическия интернационал.

Още с поемането на партийното ръководство през 1967 г. Крайски става инициатор на изработване на нова програма за реформи „За една модерна Австрия“, като привлича и много авторитетни външни за партията експерти.

По време на управлението му Австрия се отличава с висок икономически растеж, пълна заетост, ниска инфлация и нарастващи доходи. Данъчната и икономическата политика на правителството, водена в рамките на „социалното партньорство“ и опираща се на висок дял на държавния сектор, става известна като „австро-кейнсианство“.

Същевременно обаче още от началото на 70-те години под натиска на студентските вълнения и задаващия се край на благоприятната икономическа конюнктура в ред страни, се поставя въпросът за конкретизиране и прецизиране на задачите на демократичния социализъм, за търсене на адекватни форми и методи на действие при реализиране на някои твърде абстрактно поставени цели и задачи. Това идейно оживление се излива през 70-те години в бурни теоретични дискусии по основни проблеми на социалдемократическия тип политика и завършва с приемането в ред партии на нови програми или на документи с подобно предназначение.

Началото на тази „втора вълна“ програмни решения поставя Норвежката работническа партия, която през 1971 г. след продължителни дискусии приема нова програма. През 1974 г. тя е последвана от белгийските социалисти. Година по-късно нова програма приемат и шведските социалдемократи.

В края на същата година, след близо петгодишна дискусия, на конгреса на ГСДП в Манхайм е гласуван с голямо мнозинство нов обширен документ от програмно естество - Икономико-по-

литическите насоки за 1975-1985 г. Председател на Програмната комисия е канцлерът Хелмут Шмидт.

Хелмут Шмидт

За мнозина Хелмут Шмидт е олицетворение преди всичко на прагматичния политик, на икономическия и финансов експерт. „Хелмут Шмидт не е човек на философстването, пише един негов

биограф. - Той е човек на действието. Той се захваща с проблемите. Той се чувства като прагматик.“ Това наистина е така, но същевременно той има и своя дял в програмното развитие на ГСДП, и то не само по времето, когато е социалдемократически федерален канцлер.

Хелмут Шмидт е председател на програмната комисия за т.нар. Дългосрочна програма на ГСДП - Икономико-политическите насоки. Той е член и на други теоретични комисии. Негови публикации са оказвали определено влияние върху дискусиите в партията. Автор е на няколко книги.

Хелмут Шмидт принадлежи към т.нар. военно поколение. Той е роден в Хамбург през 1918 г. След завършване на гимназията отбива военната си служба и фактически от 1939 г. участва във войната, която завършва за него с британско пленничество през 1945 г.

През 1946 г. по време на следването си в Хамбург (държавни и икономически науки) влиза в ГСДП. По-късно е референт в Хамбургския сенат на Карл Шилер, който тогава е сенатор за икономика и транспорт.

От 1953 г. с прекъсване от 1961 до 1965 г. (когато е сенатор по вътрешните работи в Хамбург) е депутат в Бундестага, като от 1967 г. е председател на парламентарната група на ГСДП. От 1958 г. е член на председателството на ГСДП, от 1968 г. е заместник-председател на партията.

От 1969 до 1972 г. е министър на отбраната, а от 1972 г. е министър на финансите. През 1974 г. е избран за канцлер на Федералната република - вторият социалдемократ след Вили Брандт на този пост в историята на ФРГ.

През 1977 г. принципна програма под надслов “Солидарност, равенство и качество на живота” приема и Датската социалдемократическа партия. От 1978 г. нова програма има и Австрийската социалистическа партия, която обикновено е играла важна роля за идейното формиране на цялото социалдемократическо движение.

Мнозина изследователи наричат този етап от идейното и програмното развитие на социалдемократията “реидеологизация” за сметка на господствалата през по-голямата част на 60-те години “деидеологизация”.

Затова не е чудно, че повечето нови документи не се ориентират към ревизия на принципни постановки, а по-скоро се стремят да детайлизират, конкретизират и верифицират основните идеи на “класическия модел”.

В началото на 80-те години обаче вече започва да става ясно, че социалдемократическите партии се сблъскват със значителни трудности. Социалдемократията се оказва чувствително засегната от натиска на възникналите нови проблеми както в резултат на кризисното развитие в началото и средата на 80-те години, така и на техническото преустройство на икономиката, на влошаването на международното положение, на разгръщането на “неоконсервативната вълна”, на промени в съзнанието на значителни маси от населението.

През 1983 г. Ралф Дарендорф провокира социалдемократията с твърдението, че социалдемократическият век е в края си.

Очерталата се промяна на рамките на дейността на социалдемократията води до необходимост от нова преоценка на нейните програми и до изработването на съответстваща на про-

Нови трудности
през 80-те
години

Свърши ли
“социалдемок-
ратическият
век”?

мените политическа стратегия. Тя трябва да отговори на сложни въпроси: По какъв начин да се реагира на новите тенденции в света, в Европа и в отделните нации? Какви да бъдат социалдемократическите отговори на въпросите за измененията в характера на труда, за бъдещия вид на социалната държава, за отношението "човек - техника - общество", "човек - природа - общество"? И в последна сметка, дали тя изобщо е в състояние да създаде реална и конкретна алтернатива на неоконсерватизма?

Естествено е самите социалдемократически партии да търсят интензивно отговор на тези, а и на други жизненоважни въпроси, да погледнат към „нови хоризонти“. Тези опити намират израз в подготовката и приемането на нови програми от ред социалдемократически партии, а също така и на Социалистическия интернационал.

В продължение на осмото десетилетие на миналия век нови програмни документи приемат швейцарските социалдемократи (1982), португалските социалисти (1986), финландските социалдемократи (1987). Най-значителна обаче отново изглежда програмната дискусия в ГСДП, която след няколкогодишни дискусии приема новата си Берлинска програма (1989).

Като отново постулира принципната валидност на основните решения, взети преди 30 години в Бад Годесберг, тази програма прави и ред крачки напред. Основната посока на движение на идеите, които владеят програмата, твърде добре се разкрива в думите на един от моторите на програмното обновление, Ерхард Еплер, който откроява осем централни послания на новия документ.

Основни идеи на Берлинската програма на ГСДП 1989 (Ерхард Еплер)

- *първо, всички принципни решения на Годесберг продължават да са в сила;*
- *второ, вече не е възможно отстояването на прекаления*

Има ли "нови
хоризонти"?

оптимизъм на Годесбергската програма по отношение на прогреса. Прогрес днес означава не продължаване на старото, а по-скоро преосмисляне, пренасочване, избиране, формиране;

- трето, вече не става дума просто за претегляне на икономическите и екологическите интереси за вземане на решение в полза на едните или другите. Става дума за нещо много повече - за поставяне на икономиката в такива рамки, които да я насочват към отговорни за екологията действия;*
- четвърто, техниката не е самостоятелен процес, а обществено действие, затова жалоните на техническото развитие (каква енергийна система, какъв транспорт, какво земеделие) трябва да се подготвят и решават в политически диалог с гражданите;*
- пето, икономическият растеж сам по себе си не е ценност. Важно е какво нараства и как то се отразява върху качеството на живота на хората;*
- шесто, мирът не може да бъде постигнат с въоръжаване. Той може да бъде осъществен само съвместно;*
- седмо, днес промените чрез реформи са единствената отговорна форма на политическо действие;*
- осмо, традиционните форми на политика не са достатъчни. Нужен е граждански диалог и участие на милионите, които внасят в политиката своите желания, страхове, надежди.*

В подобна насока вървят и разсъжденията на известния австрийски социалист Хайнц Фишер, изказани по време на теоретичната дискусия в неговата партия през 80-те години. Той формулира следните моменти, подлежащи на преосмисляне от страна на социалдемокрацията:

**Необходимост от промяна
на социалдемокрацията (Хайнц Фишер)**

- първо, тя трябва да се откаже от представата, че икономическите и социалните проблеми биха могли да се решат изключително чрез икономически растеж;
- второ, необходимо е да се преосмисли отношението към държавата, като за препоръчване е "разумен среден път на смесена икономика, при която се предотвратява разрушаването на трудно изградената сграда на социалната държава, но и не се допуска социалната държава да стане нефинансируема";
- трето, трябва да се отговори на екологическото предизвикателство;
- четвърто, да се преосмислят последиците от новите техники и технологии върху света на труда и върху цялото общество.

Ако социалдемокрацията намери подходящи отговори на тези въпроси и предизвикателства, тя може да се приближи към актуалната си цел, която според Фишер трябва да е следната: "Да докажем, че с нашия модел на икономическа и социална политика може да се постигне повече социална сигурност, по-малко безработица и по-постоянно икономическо развитие, отколкото това е в мнозинството други европейски страни. Да развием образцова екологическа политика, която изразява основния социалистически принцип, че не хората съществуват за икономиката, а икономиката трябва да се мери по мащаба на човека..."

Всичко дотук ни дава определена представа за основните насоки на програмната дискусия в социалдемокрацията през 80-те години на миналия век.

Събитията от края на 80-те и началото на 90-те години обаче отново поставят пред социалдемократическите партии коренно нови проблеми. Крахът на "реалния социализъм", глобалните последици от този процес, промените в границите на

европейския континент и т.н. създават обстановка, която трудно може да се сравни дори с тази само отпреди няколко години.

Ако отново обърнем поглед към този важен период на развитие на социалдемокрацията, на нейните програми и идеи, може да открием следните акценти:

- След края на Втората световна война идеите на социализма обхващат целия свят и намират разпространение на всички континенти.
- В Европа не се реализира шансът за обединение на социалдемократи и комунисти, очертал се в хода на съпротивата срещу фашизма и след краха на фашистката идеология и кризата на традиционните буржоазни партии. Нещо повече, противоречията се засилват и се видоизменят в противопоставянето на две враждуващи световни системи.
- Социалдемократическите партии, обединени в Социалистическия интернационал, оценяват като напускане на основни социалистически принципи установяването на еднопартийни режими и потискане на свободата в обществото и в стопанството от страна на комунистическите партии в Източна Европа.
- Въпреки своята продължителна, сложна и противоречива история социалдемокрацията запазва най-общата си цел - извоюване на равна свобода за всички хора чрез промяна на съществуващите обществени реалности. В същото време в годините след войната се извършва програмен поврат по отношение на обосновката на тази цел и на основните средства за постигането ѝ.
- При формулирането на своите цели социалдемокрацията се е отказала от вярата си в «смисъла на историята», във възможността от готови и «завършени» предварителни проекти за ново общество и от задължително предписани анализи на света и на човека, независимо дали всички те имат претенцията за научност.
- Социалдемокрацията вижда мотивацията и преследва своята цел в основните ценности - свобода, справедливост,

солидарност, равенство. Никоя от тези основни ценности не се абсолютизира, всичките взаимно се обуславят една друга. Именно в равнопоставеността и взаимнообусловеността на всички основни ценности може да се открие спецификата на социалдемократическия ценностен подход за разлика от този на други политически течения.

- От гледна точка на съвременната социалдемократия социализмът като максимално възможната при дадените условия реализация на основните ценности е «постоянна задача», а не «крайна цел».
- Социалдемократията разбира себе си като «общност от хора, които идват от различни насоки на вярата и на мисълта. Тяхното единство се основава върху общи нравствени ценности и върху еднакви политически цели» (Годесбергска програма). Този мирогледен плурализъм означава, че обосновката на социалдемократическите цели и ценности е възможна по различен начин и от различни теоретични изходни позиции.
- Социалдемократията е преодоляла тенденцията към абсолютизиране на отделни средства за сметка на своите цели. Тя вижда своята цел в разширяването на сферата на свобода на човека, в справедливостта при човешкото съжителство и в създаването на солидарно общество (обобществяването на средствата за производство, дълго време свеждано до съдържанието на социализма, може да бъде средство на приближаване към целта, но не е задължително да бъде такава).
- Основните ценности сами по себе си са само най-дълбоката основа, ориентирът и мерилото на социалдемократическата политика. Те добиват конкретно измерение, само когато от тях се изведат осъществими и конкретни «основни искания».
- След края на Втората световна война в социалдемократията бързо се налага една сравнително консистентна концепция за целите и пътищата на икономическата политика на

социалдемокрацията. В нея тя очертава границите си спрямо онези представи за икономическия ред на обществото, които са неприемливи за социалдемокрацията - възгледите на класическия либерализъм, на неолиберализма и на централизираната икономика.

- Икономическите цели на социалдемокрацията се извеждат от нейните основни ценности. В този смисъл социалдемократическите икономически концепции стават гъвкави и открити, без да са сковани в предварително зададени догми.
- Контурите на желания от социалдемокрацията икономически ред се очертават в рамките на многообразна смесена икономика с равенство на началните възможности, свободна конкуренция и държавна регулираща намеса. В нея имат място частната собственост и разпореждане със средствата за производство и пазарната конкуренция. Същевременно обаче, за да се достигнат целите на социалдемократическата икономическа политика, са нужни подходящи инструменти на държавно въздействие и стимулиране, планиране и регулиране на икономическия процес.
- Премахването на частната собственост върху средствата за производство не е цел на съвременната социалдемокрация. То е едно от многото средства на икономическата политика, което би могло да се прилага преди всичко при злоупотреба с икономическата власт.
- Централно място в икономическите възгледи на социалдемокрацията заема въпросът за концентрацията на икономическата власт и нейното превръщане в политическа власт. Първостепенна важност придобива въпросът за контрол на икономическата власт, независимо дали тя е в частни или държавни ръце. Различните социалдемократически партии разработват многообразен инструментариум за осъществяване на този контрол.
- Социалдемокрацията се обявява за пазара като исторически доказал се най-ефективен механизъм за икономическа

координация. Същевременно тя защитава позицията, че пазарите имат ред принципни функционални недостатъци, поради което те могат да се превърнат в оправдан икономически инструмент само във връзка с многообразни форми на пазарна държавна дейност и трудово-правни и социално-политически ограничения. Тези регулиращи мерки не са просто корекции «пост фактум» на действието на стихийните пазарни сили, а са от самото начало предпоставка за функциониране на истински пазар.

- Социалдемократията, водена от своите цели и основни ценности и поучена от историческия опит, застава безусловно зад плуралистичната представителна демокрация. За социалдемократията демокрацията не е средство, а самоцел.
- Историческото развитие доказва, че демократичната държава не е само продукт на либерализма, но е и едно от достиженията на демократичното работническо движение.
- При изясняването на отношението си към държавата социалдемократията се отграничава от две страни. От една страна, тя отхвърля буржоазно-идеалистичния възглед, който твърди, че държавата е в състояние да бъде неутрална инстанция, стояща над интересите в обществото и налагаща своите цели в него. От друга страна, социалдемократията се притовопоставя на разбирането за държавата като изпълнител на икономическите закони на капитализма.
- Новият опит засилва убеждението на социалдемократията, че задача на държавата е да отстоява интересите на общността като цяло спрямо натиска на обществени и икономически частични интереси. С това към досегашното залагане на демократичната държава се прибавя и съзнанието, че за успешна политика в нашата съвременност е нужно повече отколкото спечелване на мнозинство на избори.
- За социалдемократията държавата не е нещо монолитно. От тази гледна точка социалдемократията търси в тази ди-

ференцирана държавна структура онези пространства за действие, които могат да служат за реализиране на нейните цели с помощта на демократичната държава.

- Социалната държава е важен стратегически приоритет за демократичните социалисти, доколкото тя принципно е в състояние да наложи социалдемократическата програма срещу съпротивляващите се привилегировани интереси.
- Социалдемократията се стреми, демокрацията да не бъде ограничена само в държавното устройство, а да се разшири до принцип, прилаган във всички обществени сфери.
- На основата на «социалдемократическия модел» в ред страни са извършени съществени социални и икономически реформи в посока на повече социална справедливост и социално равенство. Те променят положението на трудещите се на работното място, в предприятието и в обществото като цяло.
- Позитивните промени не идват наготово, а са резултат на постоянните политически усилия на социалдемократическите партии и на работническите организации.
- В последна сметка се променя балансът между държава и (частна) икономика в полза на обществените спрямо частните интереси. Нарства влиянието на (социалната) държавата върху икономиката и обществото.
- Някои автори обосновават тезата за формиране на общества на «социална демокрация» в ред европейски страни.
- В годините след края на Втората световна война европейската социалдемократия изживява един почти непрекъснат и постоянен подъем. До средата на 70-те години социалдемократията по правило се приема като партия, която е в естествен съюз със социалните сили на бъдещето. В повечето страни тези партии си извоюват имидж на модерни, ефективни, прогресивни партии.
- В края на 70-те и през 80-те години на миналия век обаче се забелязват сериозни трудности за функциониране на така формирания «социалдемократически модел». След

«златния век за социалдемокрацията» от края на войната до към средата на 70-те години постепенно се очертават проблеми за социалдемокрацията и за социалдемократическите идеи.

4. СЛЕД 1989: КАКВО ОСТАВА ОТ СОЦИАЛИЗМА? СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА ПО „ТРЕТИЯ ПЪТ“ И СЛЕД ТОВА

4.1. Нови реалности – нови идеи, нов програмен и политически облик

През 80-те – 90-те години на миналия век се случват ключови промени в света, които неизбежно се отразяват на социалдемократията, на нейните позиции в обществото и на нейните идеи.

Първото, което формира ново състояние и нов етап на общественото развитие, е **крахът на „държавния социализъм“ през 1989 г.** За кратко време се разпада една световна система, променя се цялостната картина на света, в т.ч. и на света на идеите.

От гледна точка на идеите и практиката на социализма първият извод, който може да се направи, е за историческа победа на социалдемократията, на демократичното и реформисткото течение на социализма. Всички критики от страна на социалдемократията към комунизма – че не е възможен социализъм без демокрация, че не е ефективна икономика, основана на изцяло държавна собственост и изключваща пазара, че обществото, което се формира в тези страни, не е социализъм и т.н. – се потвърждават от практиката.

Оказва се обаче, че не остава време за някакъв триумф и „бране на плодовете“ от края на стогодишния спор в социализма. Защото противниците на идеите за социална справедливост и социално равенство с успех лансират идеята, че през 1989 г. е умрял всякакъв социализъм и че в бъдещето няма място за подобни идеи. Модна става тезата „Социализмът се провали на Изток, а на Запад е изпреварен от времето.“ Край на социализма, край на историята. Има само едно, няма място за алтернативи.

В тази ситуация отново се поставя въпросът „Какво остава от социализма?“. Крушението на т. нар. реален социализъм означава ли крушение изобщо на идеята за социализъм като олицетворение на стремеж към по-добро, по-справедливо състояние

Изводи от кра-
ха на “реалния
социализъм”

на обществото? Трябва ли да се откажем изцяло от изглеждащото завинаги или поне за дълго компрометирано понятие „социализъм“? Навремето социалдемократията противопоставя на идеите и практиката на болшеvizма понятието „демократичен социализъм“, но достатъчно ли е това след събитията от 1989 г.

С други думи, потвърждаването от историята на основни идеи на социалдемократията в социалистическия спор, не ѝ донася очакваното облекчение, а сякаш я поставя пред нови проблеми.

Вили Брандт, Бъдещето на демократичния социализъм (1990)

... Постсталинистката криза в комунистически управляваните страни потвърди правотата на тези, които от позициите на демократичния социализъм посочваха не само основните различия, но и принципните противоречия. Дори и сред ръководните среди на тези, които живееха с чувството на превъзходство, междувременно се забелязва приближаване до „реформистките“ позиции. Бяха сменени имена на партии, но съдържанието, разбира се, остана по-важно от етикета.

Така или иначе въпросът за бъдещето на демократичния социализъм се поставя по новому. Един реномиран либерал смята, че е дошло време да се обяви края на социалдемократическия век – тази мисия (в индустриално развитите страни) била изпълнена с установяването на демокрацията и с изграждането на социалната държава. „Залезът на боговете“ в съветския комунизъм, екологичната опасност от самоунищожение на човечеството, а също така и растящата мизерия в големи части на третия свят доведоха до сериозни съмнения сред някои, които си бяха поставили задача да работят за социалистическото бъдеще. На не малко хора се струва, че идеите, които в продължение на един цял век са били обречени да съдейст-

Бъдещето на
демократичния
социализъм - по
новому

ват за лечението на обществото от най-тежките му страдания, сега са остарели.

При това е ясно, че сегашните предизвикателства искат нови отговори...

... Каквото и да се промени в предпоставките и в пътищата на обновената политика, ще останат да важат основните координати. Демократичният социализъм ще означава социална справедливост и широка демократизация на обществото, както и демократизация на един ефективен икономически ред на базата на задължително зачитане на правата на човека и на основата на ненакърнимата правова държава. Той се стреми към общество на свободните и равните...

... Не е съвпадение, че последователните реформатори в променяния се комунистически лагер възприеха много от това, което е движело и занимавало движението на демократичния социализъм в неговата история. Става дума за изначалната идея на демократичния социализъм от времето на неговото възникване (когато капиталистическото класово господство и либералното оръязване на демокрацията промениха из основи исканията за свобода на буржоазните революции), че свободата е свобода само тогава, когато важи за всички хора във всички области на живота. Тази идея в историята е актуализирана всеки път отново. Равна свобода, действителна свобода може да съществува само тогава, когато хората общо, т.е. демократично решават по всички въпроси, които засягат общото им съжителство. Политически гарантираната и обществено завършената демокрация, това е и ще остане центърът на виждането на демократичния социализъм. Става дума за достойнството на човека и за неговата неотменима претенция да се самоопределя заедно с другите в солидарното общество...

Още повече, че промените от 1989 г. заварват повечето европейски социалдемократически партии в сложно положение. Осмото десетилетие слага край на хубавото време за социалдемокрацията. Още преди 1989 г. започва да помръква образът на социалдемокрацията като адекватно на съвременните проблеми и насочено към бъдещето движение.

Символичен израз на този обрат стават имената на Рейгън и Тачър, новите тогава президент на САЩ и министър-председател на Великобритания. С тях се свързва пробивът на нова философия на икономическата политика и на ролята на държавата, основана вече не на идеите на "социалдемократическия век", а на неолибералната икономическа и политическа мисъл. **Неолибералните и неоконсервативните идеи стават доминиращи.**

От тази гледна точка "социалдемократическият модел", заложен на социалното равенство и сигурност и на нарастваща роля на държавата в областта на икономиката, е обявен за виновник за настъпилите икономически кризи и определен за неадекватен на реалните икономически и социални тенденции на развитие на западните общества. Неоконсерватизмът успява да наложи като основни "негативни образи" в целия политически дискурс теми, тясно свързани със социалдемокрацията – макроикономическо регулиране, държава на всеобщото благоденствие, социална държава, държавен интервенционизъм и дирижизъм, бюрокрация, колективизъм, манталитет на нарастващи искания и т.н. В тези принципи се търсят преките причини за икономическите трудности. Особено остри са критиките към социалната държава. Мнозина бързо възприемат за убедителна тезата, че пренатоварването на държавата със социални задължения е разпиляло нейните сили и средства, породило е твърде големи и неоправдани очаквания, в резултат на което се е стигнало до разрушителни за икономиката последици.

На този фон "дух на времето" става ориентираната към предлагането икономическа политика, която залага на свободата на икономиката за сметка на регулиращата и изравняващата ръка на държавата.

Той се материализира в наложилите се след краха на „реалния социализъм“ т. нар. „вашингтонски консенсус“, който изхожда от тезата, че пазарът дава по-добри резултати от политиката във всички обществени сфери, и е формулиран в разрез с това, което обикновено наричаме „социалдемократически модел“.

Основните елементи на този **„вашингтонски консенсус“** – примат на паричната стабилност; свобода на пазара и дерегулация; приватизация на публичната собственост и публичните услуги – са в открито противоречие с традиционните социалдемократически идеи, че частната собственост е свързана със социална отговорност; че обществото се нуждае от постоянен „обществен договор“, който да включва всички и да не изключва граждани; че публичната сфера трябва да се разбира много по-широко отколкото това се прави в американската традиция и че има нейни части, които не подлежат на пълна приватизация.

Социалдемократията е поставена в нова ситуация и от появата през 70-те – 80-те години на миналия век на друг политически феномен, довел до **възникването на нови екологически идеи и движения** – масовото осъзнаване на екологичните и хуманните рискове от развитието на индустриалната цивилизация, критичното отношение към идеята за икономически и технически прогрес в неговите чисто количествени измерения и формирането на тази основа на т. нар. нови социални движения. Към тях се ориентират значителни маси критично и самостоятелно мислещи млади хора, които дотогава са част или най-малкото потенциал именно на социалдемократията. Избликът на нов масов протест в този период води до навлизане на нови идеи в политическия дискурс на развитите общества, свеждащи се до генерализираща критика на техниката и на индустриалното общество, на културата и на съществуващата цивилизация изобщо. Тази критика включва и „провалът на социалната държава“, но с различни аргументи, най-вече с предизвиканите от нея последици като централизация и бюрократиза-

ция. Под съмнение е поставена и идеята за икономическия растеж от гледна точка на екологическите последствия, което също засяга сърцевината на тогавашния “социалдемократически модел”.

В този смисъл “класическият социалдемократически модел” се оказва под двойна преса – на доминиращия неолиберален икономически дискурс и на набиращата сила критичен екологически дискурс. Това се отразява негативно и на политическото влияние на социалдемократията, изразено в изборни загуби.

Става очевидно, че са настъпили обективни и субективни икономически и социални промени, които не благоприятстват прилагането на “класическия социалдемократически модел”, довел до такива значителни успехи социалдемократията и западноевропейските общества като цяло през изминалите дотогава десетилетия.

Тежката икономическа криза през средата на 70-те години, последвана от неустойчиво развитие и нови кризи, рязко прекъсва един продължителен период на икономически растеж. Кризата е посрещната с техническа и организационна рационализация, целяща едновременно възстановяване на положителната икономическа динамика и икономия на работна сила. В тези условия характерният за „класическия модел” социалдемократия т. нар. неоекънсиански подход се оказва неефективен за решаване на настъпилите икономически проблеми.

В същата посока действа и **бързото развитие на процеса на глобализация**, което променя условията на икономическа и политическа дейност на държавите. Неокейнсианският инструментариум може да бъде ефективен преди всичко в рамките на националната държава, когато тя може да регулира и да поставя ориентири и критерии на една национална по своята същност икономика. Глобализацията на финансовите потоци прави това невъзможно, тъй като тези потоци са толкова големи, че се откъсват от регулиращата ръка на националната държава (включително и на най-мощните държави) и се насочват свободно там, където откриват най-изгод-

ни условия за реализация. Националната държава се оказва принудена да формира своята лихвена и данъчна политика не чрез насърчаване на вътрешното търсене с оглед на национални цели на развитие и социално благоденствие, а с оглед на запазване на националните капитали в страната и привличане на повече инвестиционни потоци отвън. За да запази конкурентоспособността на своите производства и капитали и за да привлича външни инвестиции, тя е принудена малко или повече да води политика на предлагането, като намалява трудовите разходи и данъчните ставки. Ако не го направи, тя рискува да причини бягство на капитали, а в резултат на това да се изправи пред нови загуби на работни места и бюджетни дефицити. Нарастващата международна конкуренция именно в такава насока води в последна сметка до невъзможност от поддържане на социалния компромис, вътрешно присъщ на социалдемократията.

Сериозни проблеми за „класическия тип“ социалдемократия възникват и от протичащите **дълбоки промени в социалната структура и политическата култура на западното общество**. На първо място трябва да се отбележат процесите на **индивидуализация**, изразяващи променено качество на социалната структура, на социалната диференциация и на менталитета на гражданите. Новото се свежда до значително увеличаване на възможностите за индивидуални решения относно жизнения път, социалното групиране и личната идентификация. Това води до спадане на значението на големите социални и професионални групи – около които всъщност се формират големите партии – по отношение на формиране на съзнанието и поведението на отделния индивид.

През тези години се очертават и **съществени промени в ценностите на хората** в посока от материалистко съзнание (което стоеше в основата и на „класическия модел“ социалдемократия) към т. нар. пост-материалистко съзнание, поставящо акцент върху индивидуалните шансове за реализация, върху „новия прогрес“ и т.н.

Резултатът от всички тези развития е рязко нарастване на диференциацията на обществото по отношение на социално положение, начини на мислене, стил на живот и политическо поведение. В тези условия социалдемократията започва да губи една от основните си опори, а именно възможността да мобилизира големи групи от хора, обединени от близкото си положение в обществото и начина си на мислене и в значителна част организирани в професионални и партийни формирования.

Към това можем да добавим и бързо протичащите в условията на техническа рационализация **процеси на свиване на традиционното ядро социалдемократически избиратели – индустриалните работници**, които прогресивно намаляваха своя относителен дял в активното население.

Тези щрихи ни показват, че това, което се случва в икономиката, социалната структура, политическата култура и политическото поведение на хората в развитите страни от 70-те години нататък, поставя пред социалдемократията принципно нови проблеми, на които тя не би могла да отговори на базата на съществуващата като “класически модел” програма и политика. Обичайните за социалдемократията политически цели и средства до голяма степен бяха обезценени. Според социалдемократическия теоретик Томас Майер изходът за нея е един: Тя “има реален шанс и при променените условия да остане годна да събира мнозинства и да предизвиква доверие като лява алтернатива, само ако на трансформацията на социалните менталитети и проблемни съдържания съответства адекватна на тях трансформация на социалдемократията”.

Очерталата се промяна на рамките на дейността на социалдемократията очевидно изисква преоценка на нейните програми и изработването на съответстваща на промените политическа стратегия.

През втората половина на 80-те и началото на 90-те години тя намира израз в подготовката и приемането на нови програми от повечето европейски социалдемократически партии, а също така и от Социалистическия интернационал.

Крахът на реалния социализъм, довел до отпадане на един конкурентен социално-ориентиран модел, засиленият процес на глобализация на световните финансови пазари и на световната икономика като цяло, осъзнаването на екологическите императиви дават нов тласък и ново направление на социалдемократическите идейни дискусии. А не бива да се забравя и идеологическият ефект от „победата на капитализма“, който прави много труден всеки критичен анализ и алтернативен проект за бъдещето.

Новите социалдемократически програмни документи стават израз на принципно обновление на партийните позиции в няколко ключови пункта. С тях е въведено ново поколение политически въпроси, което досега не присъства в социалдемократически програми.

Новите въпроси

Ново поколение политически въпроси

Става дума за такива въпроси, като враждане на социаллиберални елементи в традиционната социалдемократическа икономическа концепция, водещи до нов баланс между свободата на пазара и социалната сигурност; като преосмисляне на ролята на държавата в икономическата и социалната политика; като преоценка на съдържанието на модерната индустриална политика, свеждаща се не до подпомагане на остарели предприятия и отрасли, а до концентрация върху инфраструктурните инвестиции и стимулирането на развитието на модерните технологии; като включването на екологически аспекти като интегрален елемент на социалдемократическата икономическа политика. От критичната преоценка на научно-техническия прогрес и на икономическия растеж се ражда и една нова програмна задача на социалдемократията - екологично обновление и екологично преобразуване на индустриалното общество.

В този смисъл теоретичните дискусии и програмните промени в социалдемокрацията в този период могат да се третират като важен етап в един непрекъснат път на идейно обновление. Това, което ги отличава, е тяхната съпоставимост с най-големите преломи при формирането на социалдемократическата идентичност. Томас Майер, един от най-изявените съвременни социалдемократически теоретици, говори за формиране през последните години на четвърти значим теоретически дискурс в програмно отношение. Ако първите три принадлежат отдавна на миналото (спорът между марксисти и анархисти за ролята на държавата; реформа или революция; диктатура или демокрация), то настъпващият четвърти голям теоретически дискурс в историята на социалдемокрацията трябва да преосмисли „кризата на прогреса“ и на мястото на изживения социалдемократически модел на индустриалната цивилизация да предложи нов проект за социалния прогрес.

Тези промени отчасти намират място във вече разгледаните важни програмни документи като Берлинската програма на ГСДП (1989) и Стокхолмската декларация на Социалистическия интернационал (1989). Бурните събития през тази година обаче сякаш оставят в сянка очертаващия се нов облик на социалдемокрацията.

Процесът на програмно обновление набира нова скорост през 90-те години на миналия век.

4.2. „Третият път“ на „новия лейбъриزم“

В центъра на идейните дискусии този път застава британската Лейбъристка партия, която за втори път в историята на социализма (след периода непосредствено след края на Втората световна война) успява да бъде водеща сред социалдемократическите партии.

Дебатите за идейния профил на социалдемокрацията през ХХІ век се концентрират около **концепцията за «третия**

път». Зад тази както популярна, така и оспорвана, метафора се крият различните опити на европейската левица да пречупи хегемонията на неоконсерватизма и да формулира нов баланс между императивите на икономическата динамичност и на социалната справедливост.

Любопитно е, че значителна част от тях изкрystalизират най-напред отвъд океана още през 80-те години. Интелектуални среди, близки до Демократическата партия в САЩ, за пръв път употребяват формулите „нов свят“; „нова икономика“ – глобализиран постиндустриален ред, основан на знания и информация; „нова социология“ – широка средна класа, съпътствана с маргинализиране на значителни слоеве от населението; процеси на разпад на традиционното семейство и др.; „нова социална държава“; „ново управление“.

На тази основа през 90-те години в Европа се появяват и идеите за „нова социалдемократия“, „нова левица“, „нов лейбъриزم“, „нов център“.

Но интелектуална дълбочина на тези дискусии дават преди всичко идеите на английския учен Антъни Гидънс, който се налага като водещият мислител на социалдемократията на нашето време.

Антъни Гидънс

Антъни Гидънс е роден през 1938 г. в Едмънтън, Лондон. Израства в скромно семейство от средната класа, като е първото дете от фамилията, учило в университет. Получава магистърска степен от London School of Economics и докторска в Кембридж. Работи години наред в Кингс коледж в Кембридж, където става професор (1987). Между 1997 и 2003 г. е директор на London School of Economics.

Автор е на 34 книги и над 200 статии, преведени на около 30 езика. Считан е за един от най-изявените учени в све-

За „трети път“
на социалдемократията

та в областта на социалните и хуманитарните науки. Носител е на почетни титли на петнадесет университета от различни страни.

Съветник е на Тони Блеър и е автор на неговите водещи политически идеи. В ред свои произведения формира и отстоява идеята за „третия път“ – „Отвъд ляво и дясно“ (1994), „Третият път: Обновлението на социалдемократията“ (1998), „Третият път и неговите критици“ (2000), „Накъде сега за новия лейбъризм?“ (2002). Подкрепя с публицистични и медийни изяви Лейбъристката партия и участва в активно в близки до нея изследователски центрове.

През 2004 г. получава титлата барон Гидънс и е член на Камарата на лордовете от Лейбъристката партия.

В по-общ план Гидънс разглежда „третия път“ като своеобразен „утопичен реализъм“, чиято голяма цел е да „помага на гражданите да прокарат своя път през големите революции на нашето време – глобализация, трансформации в личния живот и отношението ни към природата“.

„Третият път“ е проект за „тройна модернизация“:

- *на икономиката под знака на глобалната конкуренция, т.е. приспособяване към условията на глобализацията*
- *на политическата система – повече участие и общност*
- *на социалната държава – промяна към „активизираща държава на социалните инвестиции“*

За Гидънс „третият път“ е адекватният път на съвременната социалдемократия в ерата на глобализация, който трябва да е разположен в т. нар. от него „радикално-демократичен център“ - между „социалдемократията стар стил“ и „неолибералния пазар“.

рен фундаментализъм“. За тази цел социалдемокрацията трябва да се откаже от идеите за „линеен прогрес“ като приеме противоречивия характер на науката и техниката и произтичащите от това рискове, както и от традиционните социалдемократически идеи за (държавно) насочване на икономиката.

„Третият път“: Ценностен каталог

- *Равенство в смисъла на равенство на шансовете*
- *Защита на слабите и уязвимите (минимални социални стандарти)*
- *Свобода като лично определяно действие (засилване на принципа на личната отговорност)*
- *„Няма права без задължения“ – от гледна точка на социалната държава и в отношенията гражданин-държава и индивид-общество*
- *Власт само чрез демократични процедури – повече участие*
- *Космополитен плурализъм – вместо национализъм и шовинизъм*
- *Философски ценностен консерватизъм – по отношение на екологичната политика и рисковите технологии*

Идеите за „третия път“, превърнати в програмна концепция на Лейбъристката партия, несъмнено са в основата и на резкия подем на партията в края на 90-те години. След 18 години в опозиция, преживяла четири поредни унижителни изборни поражения, на моменти изглеждаща в плачевно организационно и политическо състояние, Лейбъристката партия под лозунга „Нов лейбъриزم“ успя да спечели невиджана изборна победа.

Идейният и политически възход на "новия лейбъриزم"

Безпрецедентната изборна победа на „новия лейбъризм“ (1997)

1 май 1997 г. е шокиращ за считаната за най-установена и трудно податлива на резки промени британска политика. Никога досега в историята си Лейбъристката партия не е получавала толкова много места в Камарата на общините – 418. Никога досега Консервативната партия не е получавала толкова слаби резултати, стигнали дотам тя да няма нито един депутат в избирателните райони на големите градове Ливърпул, Манчестър, Бирмингам, Лийдс, Шефилд, Единбург. Никога досега след войната не е имало толкова голямо преливане на гласове от старата към новата управляваща партия – 10%. Ако вярваме на „Таймс“, това е „най-революционният изборен резултат в британската политика от 50 години насам“.

Очевидно причините за тази изборна победа са много и разнообразни. Част от тях са състоянието на Консервативната партия, разочарованието от нейната политика, икономическото положение, промененият имидж на самата Лейбъристка партия, изключителният професионализъм на предизборната кампания, личностните качества на лейбъристкия лидер Тони Блеър.

Тони Блеър

Антъни Чарлс Линтън Блеър, известен като Тони Блеър, е роден в Единбург, Шотландия на 6 май 1953 г. като втори син в семейството. Детството си прекарва отчасти в Австралия, отчасти в Англия, в Дъръм, където баща му преподава в универ-

ситета. Завършва право в Оксфорд и започва юридическа кариера. По това време се запознава с бъдещата си съпруга Чери Бут.

Влиза в Лейбъристката партия през 1975 г. Кандидатира се за парламента за неизбираемо място, с което, макар и получил слаб резултат, впечатлява тогавашния лидер на лейбъристите Майкъл Фут. По това време Блеър се счита за част от левницата в партията, дори пише, че е „достигнал до социализма чрез марксизма“. Когато за пръв път влиза в парламента през 1983 г., Блеър прави изявление в Камарата на общините, в което отново се обявява за социалист, а Лейбъристката партия за партия на демократичния социализъм.

Кариерата на Блеър тръгва бързо нагоре в резултат на активните му действия като опозиционен депутат. След внезапната смърт на Джон Смит през 1994 г. Блеър спечелва лидерския пост в партията и става лидер на опозицията в парламента.

През 1997 г. Блеър на 43-годишна възраст става най-младият от 1812 г. министър-председател на страната. Със следващите изборни победи през 2001 и 2005 г. той се превръща в лейбъристски премиер с най-дълъг стаж в британската история и в единствената личност, водела партията към изборни победи в три последователни парламентарни избори.

Правителствата на Блеър провеждат различни социални реформи, включително въвеждането на минимална заплата, имат успехи при регулиране на „ирландския въпрос“, осъществяват „деволюцията“ със създаването на парламенти на Шотландия, Уелс и Северна Ирландия. След атентатите през 2001 г. Блеър е сред най-активните поддръжници на „войната срещу терора“ и на политиката на Буш, включително и по отношение на навлизането в Афганистан (2001) и Ирак (2003).

На 10 май 2007 г. Блеър обявява намерението си да се оттегли от постове си на премиер и на лидер на партията, което става факт през юни същата година.

От целия този комплекс от причини тук ще се спрем само на една част – идейното състояние и програмните позиции на самата Лейбъристка партия, като го свържем с една показателна реплика на Тони Блеър от времето на предизборната борба в началото на 1997 г.: „Торите биха се радвали да се борят с Лейбъристката партия от края на 70-те и началото на 80-те години. Но това не е така... Хората виждат същите стари тории, но нова Лейбъристка партия“.

Ако трябва да се определя посоката на тази промяна, тя сочи „надачно“. По думите на сп. „Икономист“, „това, което прави новите лейбъристи неудържими, е че те се превърнаха в тории“ или, както често се казва, в „консерватори с човешки облик“.

След загубата на властта през 1979 г. първата реакция на лейбъристите е придвижване „наляво“. След това обаче идват катастрофалните резултати през 1983 г., най-лошият изборен резултат в историята на партията изобщо. Това несъмнено води мнозина до извода за необходимостта от нова политика, която да държи сметка за реалностите в обществото. Резултатът е изместване „към центъра“, което продължи и до изборите през 1997 г. В идеологическо отношение от особена важност е отказът още през 1995 г. от прочутия член 4 на партийния устав, който обявява за основна цел на партията одържавяването на икономиката. Не случайно този акт на лейбъристите се опиричава на техния Годесберг.

Новото в икономико-политическата платформа на лейбъристите наистина е отказ от някои традиционни и дълбоко вкоренени в партията постулати – високо данъчно облагане с цел преразпределение на средствата (tax and spend), особена роля на профсъюзите и в макроикономически план (например сключване на „социален договор“ на национално равнище),

национализация на електрическата и газовата промишленост и железниците.

Това обаче не означава, че лейбъристите са се превърнали в “по-добрите тории” или че са изпаднали в чист прагматизъм. В политическата им програма, а и в политическите им действия се очертават щрихите на нова стратегия, на формиране на нови структури и нов ред на функциониране на британското общество, особено на неговата политическа система. Именно там се очертават и големите различия между лейбъристи и тории.

В областта на икономическите и социалните отношения също може да открием щрихи на новата модернизаторска визия на лейбъристите. Централните послания в това отношение са *globalism* и *inclusion*, т. е. ориентация към световния пазар, съпроводена със социална интеграция. С идеята за глобализма очевидно се напуска концепцията за традиционната социална държава. Основен критерий за лейбъристката политика вече не е социалното преразпределение, а по-скоро конкурентноспособността на британската индустрия в епохата на глобализация. А социалната интеграция (включването на хората в общия интерес вместо тяхното изключване) трябва да служи като своеобразен неин заместник в новите условия. Идеята за *stakeholder society* (в противовес на англо-американския *shareholder* капитализъм), от една страна, отразява визията на новия лейбъризм за общността (*community*), в която всеки има права, но и задължения, а от друга страна, приближава британците към континенталния социален модел на работническо участие в управлението и в капитала на предприятията.

Същевременно би било пресилено да се говори за пълен отказ от социалната държава. В този дух биха могли да се споменат и идеите за въвеждане на минимална заплата и за по-високото облагане на печалбите от денационализираните индустрии, които да се използват за целите на образованието, издигането на въпросите на образованието в центъра на политиката, запазването на Националната здравна служба, готовността за подписването на Социалния протокол на Маастрихтския договор, отказано от консерваторите.

Тази промяна води до смаляване на големите различия с консерваторите, но същевременно и до по-тънко и практически приложимо очертаване на алтернативните виждания на лейбъризма. Новият реализъм, т. е. прагматичното съобразяване със съществуващите условия и рамки може да стане база за дълбоки реформи.

Тони Блеър на конгреса на Партията на европейските социалисти (1999)

Мисията ни е да модернизираме и да обновим нашите общества в новия век.

Да създадем общества с гарантиран социален минимум, но и да дадем възможност на гражданите да създават все повече и повече блага за себе си и за своите семейства.

Почтеност, социална справедливост, равенство на възможностите, солидарност и отговорност – това са нашите ценности и те са вечни. Нашата задача е да направим така, че тези традиционни ценности да бъдат в съответствие с днешния свят като предложим нова и обърната към бъдещето политика, която отговаря на предизвикателствата на 21 век...

Няма съмнение кои са предизвикателствата, пред които сме изправени: глобализацията и социалната катастрофа.

Не можем да избегнем промените. Така че ние трябва да бъдем тези, които осъществяват промените, които подготвят хората за тях...

Тази политика представлява третия път между социализма от стар стил и дясното. Нейните корени и ценности са в левоцентризма. Искаме да дадем възможност на всички, нуждаем се от способностите на цялата нация.

Левоцентризмът и лявото постигат винаги най-доброто, когато двете идеи справедливост и прогрес са

свързани. Не е достатъчно да бъдем партия на социалната справедливост. Освен това ние трябва да бъдем партия с виждане за бъдещето, което хората разбират и което ги мотивира.

Има фундаментална разлика между дясното и левоцентризма. Ние вярваме, че активната държава може да прави добро за хората...

4.3. „Третият път“ и другите социалдемократически партии

„Третият път“ се оказва първият отговор на левицата в лицето на британските лейбъристи на новите предизвикателства, който не е дефанзивен и който сочи напред. Той обаче се възприема по различен начин в социалдемократическото движение – има своите поддръжници и последователи, както и своите опоненти. Това ражда, от една страна, подобни „трети пътища“ в едни страни, а от друга, програма и политика, която избягва голямо приближаване до неолиберализма и отстоява елементи на „класическия модел“ в други страни.

Любопитното е, че следващата изборна победа на социалдемократията, последвала победата на лейбъристите, идва във Франция при твърде различни идеи и политически предложения на френските социалисти.

Изборната победа на френските социалисти 1997

Неочакваната и убедителна победа на френската левица на парламентарните избори, последвала небивалия успех на Тони Блеър във Великобритания, изглежда като поредната брънка от началото на „нова социалдемократическа ера“ в Европа.

Социалистите са изненадани от насрочването на предсрочни избори (една година преди редовните избори)

Има ли повече
„трети пътища“?

от страна на президента Ширак, който смята, че това е подходящият момент да запази мнозинството си и през следващите пет години.

Социалистите обаче печелят 250 места в парламента (с 193 повече от предишните избори), левицата като цяло има 320 места, докато „президентското мнозинство“ получава само 253 места (с 219 по-малко).

Това е първият случай от 1877 г. насам, когато френски президент губи насрочени от него парламентарни избори.

Различният
подход на
френските
социалисти

Алтернативата, която левицата предлага за Франция, твърде много се отличава от „новия лейбъризм“. Някои изследователи с право определят френската политическа програма като напълно различна социално-политическа и икономическа стратегия за отговор на предизвикателствата на глобализацията на пазарите от тази на новия лейбъризм.

Блеър побеждава с идеята не да прекрати или промени съществено неолибералния курс на своите предшественици, а да го доразвие, като го направи приемлив в социално отношение. Емблемата „нов“ се отнася с много по-голяма сила към самата партия, отколкото към Великобритания, макар да се използва като прилагателно и за двете съществителни.

Лионел Жоспен, поредната социалдемократическа „звезда“ в Европа, и френската левица отхвърлят неолиберализма и се опитват да решат социалните проблеми на Франция с помощта по-скоро на съвременена неокейнсианска политика. Противно на Блеър, Жоспен не признава тезата за глобализацията като форсмажорна принуда за социалдемократическата политика, водеща до неизбежно възприемане на икономическа политика на предлагането и до разграждане на социалната държава.

Лионел Жоспен

Роден е през 1937 г. в предградие на Париж. Получава солидно образование в парижкия Институт за политически изследвания и в ЕНА. След завършване на образованието си започва работа в

Министерството на външните работи.

Преди да се присъедини към Френската социалистическа партия през 1971 г. членува в троцкистка организация. Част от кръга около Франсоа Митеран, в края на 70-те години е вторият човек в партията, а след като Митеран е избран за президент през 1981 г. става неин генерален секретар.

Депутат е в Националното събрание от 1978 г. След като губи депутатското си място при голямото изборно поражение на социалистите през 1993 г., Жоспен обявява оттеглянето си от политиката. Скоро след това обаче се завръща, за да участва във възстановяването на партията. Избран е за кандидат на социалистите на президентските избори през 1995 г., като му прогнозира минимални шансове за успех от гледна точка на тогавашната ситуация на партията. Изненадващо обаче той повежда на първия тур и губи с много малка разлика от Ширак на втория тур. Този резултат се оценява като знак за възраждане на партията и Жоспен отново става първи секретар на ФСП.

Жоспен формира широка коалиция, която печели предизвиканите от Ширак предсрочни парламентарни избори през 1997 г. Жоспен става министър-председател и управлява в „съжителство“ с Жак Ширак до 2002 г. Неговото правителство въвежда 35-часовата работна седмица, както и допълнителни здравни осигуровки за най-бедните. Безработицата намалява с близо милион души.

Жоспен се кандидатира на президентските избори през 2002 г. Разпокъсаността на левицата не позволява да се класира на балотажа. След тази загуба Жоспен напуска премиерския пост и се оттегля от активната политика.

Френските социалисти и Жоспен залагат на засилване ролята на държавата по отношение на заетост, социална справедливост и икономическо развитие. Главното послание, с което левицата печели изборите, е намаляването на безработицата и на социалната изключеност. Особено голяма роля играят конкретните параметри на предизборната програма: създаване на 700 000 нови работни места за младежи, половината от които в публичния сектор, за който отговаря правителството; съкращаване на работното време при запазване на работната заплата; увеличаване на покупателната способност чрез чувствително увеличение на минималната заплата с 4%, намаление на данъка върху добавената стойност, намаляване на дела на данъци и вноски, който достигна близо 50% при правителството на Жюпе.

Финансирането на тези програми се осигурява с промени в данъчната политика - увеличение на данъка върху печалбата на големите (с над 50 млн. франка годишен оборот) фирми, увеличение на т. нар. социален данък (разпределен непропорционално с цел да не засегне домакинствата с ниски доходи, които са облекчени и от намаляването на вноските за здравно осигуряване). Доколко концентрацията на такива значителни средства в политиката на заетост е възможна за продължително време в условията на глобалните принуди за рестриктивна бюджетна и парична политика и при необходимостта от спазване на критериите от Маастрихт и досега остава открит въпрос.

Другата ос на промените, предложени от левицата, се отнася до промени в политическата система с цел демократизация, децентрализация и премахване на условията за поражение на

партийно-политическа корупция - ограничаване на компетенциите на изпълнителната власт и по-ефективен контрол върху нея; промени в отношенията между изпълнителна и съдебна власт в полза на независимостта на съдебната власт; засилване на позицията на парламента; премахване на натрупването на постове в отделна личност.

След големите изборни победи на британските лейбъристи и френската левица през 1997 г., през следващата година идва изборният триумф и на германските социалдемократи.

Голямата изборна победа на ГСДП през 1998 г.

На 27 септември 1998 г. триумф преживява и ГСДП. С получените 40.9% от гласовете (с 4.5% повече от предишните избори) и 298 от общо 669 мандата в Бундестага (с 46 повече отпреди) тя за втори път в историята на ФРГ след 1972 г. става най-силната парламентарна група и изпревари основния си конкурент ХДС/ХСС. Двете консервативни партии съответно се оказват с най-слабия изборен резултат от 1949 г. насам – 35.2% (с 6.2% по-малко от 1994 г.) и с 245 (с 49 по-малко) мандата в Бундестага.

Тези изборни резултати, които с право се считат за най-големите промени на избори в страната изобщо, довеждат до нещо безпрецедентно във Федералната република – за пръв път в германската история смяната на властта се извършва не посредством смяната или преориентацията на коалиционен партньор. За пръв път в историята на Германия изобщо левицата идва на власт и управлява без помощта на партньор от десницата или центъра. С мнозинство от 21 мандата червено-зелената коалиция получава всички предпоставки за стабилно управление на най-мощната западноевропейска държава през следващите четири години.

Дойде времето
и на германската
социалдемок-
ратия

С победата на германските социалдемократи и зелени се потвърди тенденцията в края на века Европа отново да бъде почти повсеместно управлявана от леви правителства.

Причините за триумфа на социалдемократите в Германия твърде много се доближават до причините за успеха на английските лейбъристи и на френските социалисти.

Естествено и тази победа на социалдемократи в Европа до известна степен се дължи на слабостта на политическия противник. След шестнадесетгодишно управление християндемократи и свободни демократи изглеждат изчерпани, обременени с много неизпълнени обещания, конфронтирани с отрицателни резултати от икономическата и социалната си политика. Към това могат да се добавят и ред тактически грешки, в т.ч. и нежеланието на Хелмут Кол да се оттегли от политическата сцена.

Подобно на случаите във Великобритания и Франция значителна роля за изборната победа изигра и фигурата на кандидата за канцлер и неговото медийно представяне. Откак загуби властта в началото на 80-те години ГСДП сменя на всички поредни избори кандидата си за канцлерския пост, всеки от които в последна сметка ставаше лесна плячка за "изборния локомотив" Хелмут Кол.

Герхард Шрьодер е петият социалдемократически кандидат в пет последователни избори. Още далече преди номинирането му обаче той съперничи на Кол по отношение на симпатиите на избирателите и скоро го надминава.

Герхард Шрьодер

Герхард Шрьодер е роден през 1944 г. в Мосенберг. Баща му загива като военен в Вермахта през Втората световна война няколко месеца след раждането на сина му. Герхард Шрьодер

започва да работи отрано като същевременно учи във вечерна гимназия. През 1966-1971 г. следва право в Уни-

верситета Гьотинген. Първо работи като асистент в университета, а от 1976 г. до 1990 г. е адвокат.

Шрьодер става член на ГСДП през 1963 г. През 1978 г. е избран за председател на нейната младежка организация и добива национална известност. През 1980 г. е избран за депутат в Бундестага.

През 1986 г. влиза в парламента на Долна Саксония. След като ГСДП печели изборите в тази федерална провинция през 1990 г. той става министър-председател начело на коалиция на социалдемократи и зелени. От тази позиция печели и следващите два избора през 1994 и 1998 г.

Герхард Шрьодер е издигнат за кандидат-канцлер на социалдемократите на изборите през 1998 г. и има сериозен принос за убедителното им спечелване. В края на октомври вече е канцлер и оглавява правителствена коалиция на ГСДП и Зелената партия. Остава на този пост и след изборите през 2002 г., когато социалдемократи и зелени отново печелят мнозинство. През 1999 г. заменя Оскар Лафонтен като председател на партията и остава на този пост до 2004 г.

През 2005 г. предизвиква предсрочни парламентарни избори, при които ГСДП в много трудна ситуация губи изборите само с 1% разлика. Формира се „голяма коалиция“ на християндемократи и социалдемократи, в която Шрьодер отказва да поеме пост. Оттегля се от парламента и от политиката. Насочва се към икономически постове и в момента е председател на борда на Nord Stream AG.

Въпреки несъмненото значение на личностите във все повече персонализиращите се избори по американски образец в Европа, в последна сметка обаче е по-важно да се потърсят съдържателните моменти в политическата алтернатива на социалдемократите, които дават основание на мнозинството избиратели да гласуват за тях.

В предходното изложение е очертана програмната промяна в ГСДП и непрестанните програмни дискусии и стремеж към обновление след преминаването на партията в опозиция. Голяма част от тях намират място в политическата оферта на социалдемократията. Освен това те създават и достатъчна програмна основа за формиране и съществуване на коалиция между социалдемократи и зелени.

Ако сравним германския случай с това, което става във Великобритания и Франция, първото, което прави впечатление, е фактът, че ГСДП се опитва успешно да обедини в себе си двете крайности на съвременната социалдемократическа скала, демонстрирани от Блеър и Жоспен. Кандидатът за канцлер Шрьодер е символ на позиции, по-близки до тези на Блеър, докато тогавашният председател на партията Лафонтен изглежда много по-близо до линията на Жоспен. Тази комбинация очевидно се оказва успешна от гледна точка на изборните резултати.

Темите на социалдемократическата алтернатива в Германия от тази гледна точка са близки до тези в другите две страни, като комбинират до известна степен различни методи за решаване на проблемите.

Същевременно в хода на управлението си германската социалдемократия и нейният лидер Шрьодер все повече клонят към „варианта Блеър“, отдалечавайки се от някои стълбове на класическата социалдемократия. В тази линия се вписва т. нар. документ „Шрьодер – Блеър“, публикуван през юни 1999 г. в Лондон. Появата на този документ, още повече в чужбина, а не в Германия, предизвиква смущение в средите на партията. То идва от това, че в този документ, на практика без предварителна дискусия, като един вид «свършен факт» се издигаха идеи, които най-малкото бяха спорни, а в някои отношения и неприемливи за партия като ГСДП. Мнозина го приемат като опит за „програмна революция отгоре“ и дори като намерение за „идеологически преврат“ към тотално приспособяване към неолибералния модел и пълният отказ от държавното регулиране като централна характеристика на социалдемократическата икономическа и финансова политика.

Блеър и Шрьодер: „Пътят напред за европейските социалдемократи“ (1999)

Документът на Блеър и Шрьодер, озаглавен „Пътят напред за европейските социалдемократи“, макар по принцип да отстоява основните ценности на социалдемократията, същевременно в голяма степен се отдалечава от присъщите на германската социалдемократия идеи и практики на държавно икономическо и бюджетно регулиране. За сметка на това се предлага комбинация от гъвкави пазари (които трябва да бъдат „дерегулирани“ и „дебюрокрактизирани“) и от по новому дефинираната роля на държавата като „държава на социалните инвестиции“ за разлика от „социалната държава“. По ред въпроси се заемат позиции, твърде различни от отстояваните дотогава, като допускането на сектор на ниски заплати, отказът от конфликтни стратегии спрямо капитала за сметка на данъчни облекчения, отдръпването от преразпределителната роля на държавата за сметка на инвестициите в „човешкия и социален капитал“.

Някои оприличаваха тази промяна с това, което стори новозеландската Лейбъристка партия, която се превърна в радикална неолиберална про-пазарна партия, което пък в последна сметка доведе до бърз упадък на тази партия.

По време на изборите и непосредствено след това една от водещите идеи на предизборната социалдемократическа програма е идеята за „новия център“. Подобно на предизборните шлагери „нов лейбъризъм, нова Британия“ във Великобритания и „нова левица“ във Франция тя е използвана особено често от Герхард Шрьодер. Макар и да не получава ясно определено съдържание, от една страна тя служи да обозначи целевата група, която е от особено значение за бъдещето на социалдемокра-

цията, а именно новите средни слоеве, а от друга страна, подчертава едновременно както умереността, така и насочеността към бъдещето на намеренията на социалдемократията.

На челно място в социалдемократическата програма се поставя борбата срещу безработицата. Тя е обаче един елемент от по-широка стратегия, която изглежда като съчетание от идеи на неокейнсианството и обръщане към реалностите на глобалните пазари и произтичащите от тях рестрикции. Така, особено в изявленията на Шрьодер, силно се подчертава значението на иновациите и на инвестициите в производствата на бъдещето, които да повишат конкурентоспособността на германската икономика и по такъв начин да допринесат и за решаване на социалните проблеми. Предвижда се през следващите пет години инвестициите в тези сфери да се увеличат двукратно. В същото време важна роля в социалдемократическата алтернатива играят и конкретните предложения в областта на социалната сигурност и справедливост, в т.ч. по-справедлива реформа на пенсионното дело, приемане на закон за защита на правата на наемните работници, облекчения за пациентите при медицинското обслужване и др. В много случаи обаче продължава да остава неясен принципът, по който ще се посрещат социалните рискове – чрез мобилизиране ресурсите на цялата нация или чрез тяхното “приватизиране”, т.е. разчитане на ролята на самите засегнати и на техните колеги по работно място.

ГСДП поставя в центъра на своята политика и проблемите на опазване на околната среда и екологичното обновление, в т.ч. въпроса за постепенния отказ от ядрената енергетика (на базата обаче на консенсус по този проблеми), използване на соларната енергия, стимулиране на продукти с ниска енергоемкост и съобразени с екологичните потребности.

Като цяло, след годините на кризата и на търсене на изход, които продължават близо две десетилетия, убедителните изборни победи на лейбъристите, на френските социалисти и на германските социалдемократи в края на 90-те години дават основание поне за временния извод, че социалдемократията е успяла да намери новата си идентичност и че на тази основа е настъпил

нов пореден подем на европейската социалдемократия след десетилетна неоконсервативна хегемония.

4.4. Контурите на новия социалдемократически модел

Дори и повърхностен поглед върху стратегиите и политиката на тези социалдемократически партии имат много общо в себе си, но същевременно са налице и определени различия. Ако говорим за нова обща социалдемократическа идентичност, по-скоро става дума, по сполучливата оценка на Томас Майер, за една сравнително широка скала от възможности за избор на социалдемократическа стратегия. С други думи, става дума по-скоро за различни варианти на програмно и политическо обновление – в случая между “класическия модел” на социалдемократията, от една страна, и неолибералните възгледи и политика от 80-те и 90-те години.

Всъщност моделите, които социалдемократията предложи през последното десетилетие, са най-малко три (според сполучливата типологизация на известния изследовател на социалдемократията Волфганг Меркел):

Типове социалдемократия към края на 90-те години на XX век (В. Меркел)

- 1. **Либерална социалдемократия** – Великобритания и донякъде Холандия. Замества държавните регулации с пазарни механизми. Свързва осигуряването на минимален социален стандарт с икономическите потребности (Лейбъристка партия). Включването в пазара на труда се осъществява по-скоро с икономически натиск (Англия) или бюджетни стимули (Холандия) отколкото с икономическа сигурност и преквалификация. Постига успехи на пазара на труда и по отношение на благосъстоянието, но тези, които остават безработни, са в най-тежко положение в сравнение с други европейски страни.*

Какво се промени в социалдемократията в края на XX век?

2. **Модернизирана социалдемокрация** (Дания, Швеция). Тя не просто либерализира социалната държава и трудовия пазар, а ги модернизира. Тя залага на „държавата на социалните инвестиции“, която реформира системите на социална сигурност като активизира безработните и инвестира в човешкия капитал. Държавата изисква от хората задължения по отношение на образованието и на труда, но им гарантира социална сигурност и икономическо благосъстояние. Този модел се оказва успешен и в условията на глобализация и индивидуализация.
3. **Традиционалистка социалдемокрация** – Франция, Германия. Тя променя твърде малко традиционните регулации и инструменти в социалното осигуряване и трудовия пазар и в голяма степен точно поради това не може да осъществи целите на социалдемократическата политика в променените условия. Парадокс, ако не ирония, е фактът, че точно партиите, които остават най-верни на обичайните средства и пътища, в най-голяма степен се провалят при реализацията на традиционните цели социална справедливост, висока заетост, жизнени шансове.

Все пак от програмните дискусии, приетите програмни документи и политическа практика на „новия лейбъризм“, „новия център“, „новата левица“, на трите споменати разновидности на социалдемократическа политика прозират контурите на „новия социалдемократически модел“.

В неговата основа стои преди всичко **отговорът на социалдемократията на жизненоважното за нея предизвикателство на глобализацията**, която променя условията на икономическа и политическа дейност и която подрива основите на „класическия социалдемократически модел“. Социалдемократията спада към засегнатите от реализирания досега модел на глобализация. Не е случайно например, че още в Берлинската

Как да се отнасяме към глобализацията?

програма на ГСДП (1989) въпросите на глобализацията предшества всички текстове за икономика и икономическа политика.

В условията на глобализация възможностите за формиране на политиката от страна на социалдемократията изглеждат намалели в такава степен, в каквата никой не можеше да си го представи преди едно поколение. В условията на неолиберално дефинираната глобализация се е стеснила политическата опция за социалдемократическите правителства, и то в такава степен, че тези партии са принудени да провеждат политика, която трудно може да се нарече социалдемократическа в познатия смисъл на думата.

Реформи, свързвани по традиция с десницата и осъществявани от нея през 80-те и началото на 90-те години, започнаха да се провеждат от самите социалдемократи от втората половина на 90-те години. Председателят на Социалистическия интернационал Антонио Гутierrez дори говори за ситуация, при която социалдемократията е попаднала в клопка.

***Глобализация и социалдемократия: Антонио Гутierrez,
председател на СИ (2002)***

Социалдемократия е в клопка, понеже за нас е много трудно да осъществим необходимите реформи за превръщане на глобализацията във възможност за всички, а в същото време сме включени в управлението на днешната глобализация. За да намерим изход от тази клопка е абсолютно необходимо да представим ясна алтернатива както на консерватизма на користните интереси и на силите, които се противопоставят на реформирането на глобализацията, но също така и алтернатива на тези, които отхвърлят глобализацията.

Изходът от тази „клопка“ се търси във възможността за въздействие върху процеса на глобализация, в превръщането ѝ в глобализация с „човешко лице“.

Противоречивият характер на
глобализационните процеси

От тази гледна точка, на *първо място*, трябва да се каже, че социалдемократията не стои на кръстопът, при който трябва да взема решение да приеме или да не приеме глобализацията. Този избор вече е направен. Социалдемократите приемат глобализацията като обективно явление и необратим процес. От това следва, че и подходът на социалдемократията към глобализацията не може да бъде дефанзивен. Същевременно глобалните процеси не се възприемат и като своеобразна „непреодолима сила“, която не може да бъде контролирана и формирана от хората.

На *второ място*, за социалдемократията настоящият модел на глобализация е както нечестен, така и неустойчив като перспектива. Той води до дълбоко разделен свят между богати и бедни, между зони на мир и зони на война. Естественият резултат е безредие и недоволство сред народите, което ще стимулира екстремистки нагласи, нови конфликти и още по-голяма несигурност. Глобализацията може да бъде източник на ново богатство, но в същото време и създател на страхове за бъдещето. Днес тя изглежда като деструктивна сила в много аспекти: бърза деиндустриализация и социално-икономически проблеми в Европа, натиск върху системите на социална сигурност, експлоатация чрез трафик и нелегална имиграция, международен тероризъм, трансгранична престъпност, регионални конфликти, разпространение на оръжие, заплахи за околната среда, постоянна бедност в развиващия се свят и отслабена мултилатерална международна система.

В такъв свят качеството на човешкия живот се влошава, гражданите се чувстват изоставени от политиката или защото те усещат, че тя вече не може да действа ефективно, или пък подозират, че тя не се интересува от техните ежедневни грижи. Страхът за бъдещето, общото чувство на несигурност и уязвимост се използват от популистите и от десницата за разрушаване на европейския социален модел.

На *трето място*, въпросът се свежда до ориентирането на глобализацията в полза на всички, а не само на малцина. Въсъщност това са и декларираните намерения в Социалистиче-

ския интернационал, в Партията на европейските социалисти, в националните партии – да се върне глобализацията в ръцете на демокрацията и на народа.

Социалдемократията не приема за даденост натрапваната от мнозина алтернатива – или подчинение на императивите на глобализацията, т.е. отказ от отговорността на самата политика освен за създаване на най-изгодни условия за привличане на инвестиции, или постепенна политическа гибел. В своите стратегии тя изхожда от положението, че въпреки всичко съществуват достатъчно свободни пространства за действие, които позволяват на социалдемократията да води, наистина различна от досегашната, но собствена и различна от другите политически сили, икономическа политика.

Досегашната практика показва, че различните социалдемократически партии откриват и пробват различни отговори. Парадните – и разнотипни - примери са, както видяхме, „третият път“ на британските лейбъристи, преминавал след това в т. нар. *progressive governance*, от една страна, и «левият реализъм» на френските социалисти, от друга.

Ако се опитаме да обобщим поне основните тенденции, можем да открием на равнище на националната държава постоянен процес на „дерадикализация“ на социалдемократията. Пазарът все по-очевидно получава примат по отношение на икономическия живот не просто като необходимо средство, което трябва внимателно да се насочва и контролира, а като нещо желано и за левицата. Основна цел и на социалдемократията става преди всичко поддържането на дългосрочната икономическа устойчивост, което включва отказ от увеличаване на държавния дълг, предимство на борбата с инфлацията, бюджетна дисциплина и рестриктивна парична политика. Дългосрочната устойчивост трябва да се запази дори и с цената на съкращаване на разходи за социални нужди, пенсии, образование, здравеопазване. Отслабва ентузиазмът по отношение на държавната намеса в икономиката с цел поддържане на относително социално равенство, а финансовите ограничения дават по-малък простор

за реализацията на традиционните социалдемократически ценности. С това обаче тя става политически по-уязвима, особено от страна на популистки партии и движения.

В много случаи протича процес на приспособяване на социалдемократията към тези процеси, който отчасти включва и възприемане на неоконсервативни позиции. Според някои автори именно „сдобряването на лейбъристите с финансовите пазари“ е отличителният белег на „новия лейбъризм“ в сравнение със „стария“. Истината е, че на практика всички големи индустриални страни, независимо каква политическа партия е управляваща сила, в една или друга степен извършиха повратът от „старата“ социална държава към държава, осигуряваща най-изгодни позиции в глобалната конкуренция.

В този смисъл глобализацията се посреща преди всичко с „политика на предлагане отляво“. Тя малко се отличава от станалото типично за всички „структурно приспособяване“, включващо дерегулиране (особено на пазара на труда), либерализация на цените и на валутните курсове, приватизация на държавни предприятия, стабилизация на националната валута, рестриктивна бюджетна политика

Особеният акцент на социалдемократията, особено във Великобритания и Германия, е противопоставянето на „конкуренцията за снижаване на разходите“ на позитивно оцветена „конкуренция на иновациите“, т.е. прехвърляне на междудържавната конкуренция от плоскостта на намаляване на заплати, социална сигурност, фирмени данъци към плоскостта на квалификацията, образованието, науката, инфраструктурата, енергийната ефективност, мотивацията на работещите чрез поддържане на доходите, подобряване на качеството на живота и тяхното участие във вземане на решения на работно място.

Инвестициите и капиталът са мобилни и могат да се разполагат на всяко място в света. Друго е положението с инфраструктурата на страната, с квалификацията на работната сила и с научния потенциал на нацията. Това са фактори, които не са подвижни, но имат огромна роля за привличане или отблъскване на капитала

Не отиват ли
твърде далече
промените в
социалдемократическите
програми и
политика?

и инвестициите. Конкуренцията тук може естествено да се води и чрез намаляване на разходите, но това е неперспективна политика. Социалдемократията предлага другия път – повишаване качеството на тези сфери и отстояване на конкурентните позиции именно чрез високото качество на образование, наука, инфраструктура. На мястото на контрапродуктивната конкуренция, гласаща надолу разходите (но с това и всичко друго) идва продуктивната конкуренция по отношение на качеството. И не е случайно, че в центъра на политиката на тези партии (особено показателни са примерите на британските лейбъристи и на германските социалдемократи) стои образованието и квалификацията.

Ключов елемент на социалдемократическите програми по отношение на глобализацията е налагането на нови форми на наднационално политическо и икономическо регулиране, на нови политически рамки на международния икономически ред. Това всъщност е социалдемократическият отговор на променената от глобализацията ситуация – при положение, че решенията се вземат на наднационално равнище, натам трябва да се насочи и самото регулиране. Поради това и социалдемократическият проект трябва да се превърне колкото в национален, толкова и в европейски и глобален проект. Негова цел е изграждането на нов тип глобална демокрация, свързваща националните и регионалните демократични структури.

Позицията на социалдемократията е, че в глобализацията се свят е нужна система на управление на много нива, която да използва по най-добрия начин предимствата на всяко едно равнище – локално, национално, регионално и международно; да подобри взаимовръзката и взаимодействията между тези равнища; да укрепи международното равнище, което очевидно е най-слабото звено от гледна точка на проблемите, които трябва да се решават.

Една от основополагащите идеи на „новата социалдемократия“ е идеята за **„нов прогрес“**.

Според социалдемократите неолибералната теория и практика се оказва неспособна да предложи решение и на друг глобален проблем – опазването на околната среда. Конкуренци-

За нови политически рамки на международния икономически ред

Идеята за „нов прогрес“

ята за снижаване на производствените разходи, водеща до дерегулиране и на екологическите стандарти, е обратното на това, което трябва да се направи.

През последните десетилетия става ясно, че човечеството не може да се отнася към природата както досега, ако иска да я запази и за бъдещите поколения. Същевременно човечеството днес разполага с достатъчно технологии и знание, както и с необходимите финансови средства, за да осъществи екологически реформи. За да станат те факт обаче са нужни дълбоки реформи, нужна е отговорност на политиката. От друга страна, екологическите отговорности не могат вече да бъдат оставяни на желание-то или нежеланието на отделните "икономически единици".

Дискусиите по тази проблематика водят социалдемократията към разбирането, че бъдещето не може да бъде страничен продукт на традиционната технологично-индустриална икономическа политика. "Кризата на прогреса" налага търсения на качествено нови решения, като се изхожда от убеждението, че прогресът би имал бъдеще, само ако той се преформулира във вид на социален и екологически прогрес. В последна сметка в европейската социалдемократия постепенно започна да се оформя едно ново разбиране за прогреса. Своята цел в тази област социалдемократията вижда в това техническото развитие и обновлението на икономиката да се движат в рамки, които са от полза и за хората, и за природата. Социалдемократията издига идеята за екологическа модернизация на индустриалното общество, в която се опитва да "примири" икономика и екологията при същевременно осигуряване на заетостта.

В такава насока новата социалдемократия развива своите концепции и политика за "екологически отговорна икономика", за "екологическа модернизация" и т.н. Нейната основна идея е в създаването с политически и икономически средства на необходимата вътрешна връзка между икономическо развитие и опазване на околната среда.

Социалдемократията отхвърля като погрешна тезата за съществуването на неразрешимо противоречие между икономика и екология, между икономически растеж и опазване на околната

среда. Тя като цяло не е съгласна с искането за замразяване на икономическия растеж с екологически цели, не защото отхвърля целите, а защото смята, че не просто растежът като такъв вреди на околната среда. Предположението, че растежът и екологията са в противоречие е вярно, но само от гледна точка на сегашната структура на растежа. По-високият растеж може както да разрушава, така и да опазва и възстановява околната среда. Важно е по-скоро какъв тип е растежът, какво точно се увеличава и какво се намалява.

Социалдемократическата политика в това отношение залага както на международно съгласувани действия, така и на промени в национален план. В центъра на тази политика се поставя икономичното използване на суровини и енергия.

Друг принцип, който социалдемократията се стреми да наложи, е да осъществява такава политика, която да държи отговорни за екологическите вреди техните същински причинители, а не общността като цяло. Постепенно тези разходи трябва да се поемат чрез данъци и вноски от причинителите, което ще спре или намали разпиляването на ресурси. Това ще принуждава производството и потреблението да се насочват към продукти и технологии, по-малко вредни за околната среда.

Наред с това политиката трябва да създаде стимули за преминаване от принципа на простото поправяне на екологически щети към принципа на грижата за тяхното предотвратяване. С помощта на широк инструментариум трябва да се създадат условия за предварително определяне на екологическата необходимост във всички области - производство, свят на труда, потребление, свободно време.

Ключово място в социалдемократическия проект заема възгледите за **„новата социална държава“**.

Конкуренцията между държавите за най-изгодни позиции на глобализиращите се пазари води дотам, че идеята за социален прогрес, която е реализирана с помощта на кейнсианската социална държава, започва да изглежда безнадеждно остаряла. Ако от гледна точка на „конкуренцията между две световни системи“

Отива ли си
социалната
държава?

социалната политика има значителна ценност, от гледна точка на икономическата глобализация тази ценност е поставена под сериозно съмнение. Социалната държава се роди като отговор на световната икономическа криза в края на 20-те години на миналия век и представлява опит да се укротят силите на световния пазар с помощта на политически действия и подходяща социална организация. Това означава засилване на националната държава по отношение на световния пазар, т.е. подчертаване на приоритета на политиката спрямо икономиката. Глобализацията обаче разрушава именно поставените от политиката граници. Разбира се, националните държави не изчезват, но те губят част от суверенитета си, и то именно в областта на вземането на икономически решения. Резултатът е, че те все повече се превръщат в орган, който изхожда от изискванията на глобализацията и адаптира от такава гледна точка интересите на гражданите. При това възможностите ѝ за социална, екологическа, образователна и културна политика намаляват, доколкото запазването и подобряването на конкурентната позиция се свързва в последна сметка с намаляване на социалните разходи при едновременно намаляване на данъците, които са техен основен източник.

Загубата на част от "икономическия суверенитет" на държавата води до ерозия на социалните права, които в своя комплекс, създават не просто "социалдемократическия модел", но и фундамента на съвременната демокрация. Настъпва процес на социално изключване на значителни части от населението и на най-богатите страни. Всъщност една от основните причини за "възкръсване на социалдемократията" в края на миналия и началото на нашия век е именно нежеланието на много хора да изпаднат от социалната тъкан на обществото, превръщайки се в жертви на глобализацията. Те продължават да виждат в лицето на социалдемократията политическа сила, която би могла поне в някаква степен да се противопостави на тази тенденция, като възстанови единството на икономически растеж, социална сигурност и демократичен ред, обвързвайки ги с екологическа предвидливост.

Социалдемократията счита, че и в това отношение политиката не трябва да бяга от своята отговорност за социалното развитие и за социалните права на гражданите. Пазарите, били те и глобализирани, се нуждаят от политическа рамка, за да функционират социално справедливо, а оттам и ефективно от гледна точка на цялата нация или дори на човечеството.

На този фон в новата социалдемократия се формират различни мнения за бъдещето на социалната държава. По правило част от социалдемократическите политици и теоретици повече или по-малко твърдо се противопоставят на неоконсервативните нападки срещу социалната държава. Същевременно те търсят реални възможности за промени в традиционната социална държава, без това да води до нейното премахване. Често се отстоява позицията, че по принцип социалната държава трябва да се запази в нейния вид, но да се осигури по нов начин и в дългосрочна перспектива нейното финансиране. Това е възможно, от една страна, ако социалните разходи се финансират изцяло от общи прогресивни данъци (а не както досега по смесения принцип застрахователни вноски и държавни субсидии общи данъци), а от друга страна, се осигури постоянност, макар и на по-ниско равнище, на вноските. По отношение на пенсионните разходи финансирането от страна на държавата и работещите може да се облекчи като се комбинира със самостоятелни застраховки.

По-разпространено обаче е мнението, че социалната държава би могла да се запази, само ако се промени съществено. От една страна, тя би трябвало да прибегне повече до икономически, отколкото административни, форми на дейност. От друга страна, тя трябва да даде повече свобода на самите граждани да формират своето бъдеще и в това отношение. Антъни Гидънс, най-известният интелектуалец от групата около Тони Блеър, извежда от този извод необходимостта от „позитивна социална държава“. Позитивното се търси в смяната на парадигмата – на мястото на преки разплащания с „клиентите“ трябва да дойдат инвестиции в човешкия капитал и стимулиране на различни по обхват пре-

„Позитивна
социална
държава“

дприемачески дейности, което води до заместване на пасивната политика на пазара на труда с активни и превантивни действия.

Антъни Гидънс за социалната държава (1994)

Ние трябва да сме готови фундаментално да преосмислим социалната държава, също и по отношение на по-широките въпроси на глобалната бедност. В много страни това, което остана от социалистическата идеология, бе концентрирано върху защитата на социалната държава от атаките на неолибералите. И наистина, може да има много основни характеристики на социалната държава, които трябва да бъдат отстоявани срещу опустошенията на съкращенията на разходи или на приватизацията. Например от гледна точка на доверието и солидарността социалните придобивки или услуги често олицетворяват връзки и ангажименти, които просто биха изчезнали при въвеждането на по-насочена към пазара "бизнес" ориентация.

Социалната държава обаче бе създадена като "класов компромис" или като "споразумение" при социални условия, които сега са се променили съществено. А и нейните системи на сигурност бяха изградени с цел да се справят по-скоро с външни отколкото със самосъздадени рискове... И накрая, социалната държава се утвърди в следвоенния период, когато изглеждаше невероятно отново да се появят хронични високи равнища на безработица.

Днес съществува неотложна необходимост от ново "споразумение". То обаче вече не може да приеме формата на разпределение на ползи отгоре надолу. Напротив, социалните мерки, замислени като противодействие на поляризиращите резултати на онова, което в последна сметка остава класово общество, не трябва да бъдат просто "раздавани", а да съдържат в себе си възможности за действие... В това отношение би трябвало да се ми-

сли за модели на позитивно благоденствие. Държавата на благоденствието израсна като средство за защита от неблагоприятията, които се „случват“ на хората. Колкото до социалната сигурност тя преди всичко поправя последиците след като злополуката е станала факт. Напротив, позитивното благоденствие поставя много по-голямо ударение върху мерки от сферата на политиката на живота, като отново цели да свърже независимостта с личните и колективните отговорности.

Други фактори също тласкат към подобно развитие. С нарастването например на нетипични трудови отношения и честата смяна на работното място възниква необходимост да се въведе нова социална политика, основана върху ориентирани към потребностите принципи. Освен това стават нужни нови импулси за повече участие и активност. Затова новата социална политика не може да бъде просто продължение на бюрократичната преразпределителна политика на старата социална държава. Самото поставяне на въпросите за участие и активност означава да се подходи към кризата на социалната държава с нови въпроси и с по-широк хоризонт. Особено важно е осъществяването на децентрализация.

В последна сметка големият проект в това отношение може да се нарече децентрализация и включва преразпределение на труда, по-голяма заетост, реформа на социалното осигуряване. Тази политика не може да бъде вече в такава степен около държавата. Нужни са нови гъвкави институции.

Както в идеите за „третия път“, така и в програмите на други партии важно място заемат и политическите промени, обобщавани често в тезата за **„демократизация на демокрацията“**

Част от социалдемократическия проект е изводът, че неолибералната политика в отговор на глобализацията крие опасности и за самата демокрация. Целта на демокрацията в последна сметка не е да осигурява максимална печалба на една малка част

Може ли да се
демократизира
демократията?

от обществото, а да създава условия за равноправно участие на хората в политиката. И във вътрешен план последните десетилетия поставят ред въпроси за ефективността на демокрацията, а промените в съзнанието на значителни части от обществото раждат искания за по-нататъшно развитие на демокрацията.

Затова не е чудно, че новата социалдемокрация далеч не се ограничава само в собствено икономическите, социалните и екологическите проблеми на развитие. Значителна част от нейните програми и политика са насочени към решаване на натрупани по времето на неоконсерватизма и неолиберализма проблеми на политическото и културното развитие.

Новата социалдемокрация се обявява за децентрализация на властта, за по-голямо ѝ разпръсване в обществото и неговите подсистеми, за прилагане на нови форми на политическо участие. За това говори и реалната ѝ политика, особено във Великобритания и Франция.

В епохата на глобализация сред социалдемократите стои въпросът за валидността на техните **социалдемократически ценности**. Всеобщо е мнението, че те не може и не бива да се отказват от своите цели – здравата връзка на демокрация и социална справедливост, равенство и справедливост по отношение на доходи, максимална заетост, примат на политиката и на публичните цели на икономиката и частните интереси. Големият въпрос изглежда да се свежда до средствата, с които ще се реализират тези цели в една съществено променена обстановка.

Това обаче не е съвсем така, доколкото и по отношение на ценностите, т.е. на нормативните принципни ориентири за политическо действие на социалдемократията, се открояват определени промени. При съществени програмни промени няма как да е иначе доколкото без тези основни ценности е невъзможно и целенасоченото практическо решаване на конкретни политически въпроси. Без ясно дефинирани ценности и цели няма целесъобразно политическо действие.

Нужна ли е нова
интерпретация
на социалде-
мократическите
ценности?

Партия на европейските социалисти

Глобализацията означава значително предизвикателство към важни ценности в самото сърце на националната държава като равенството и солидарността между хората. Тя засилва все по-агресивните ефекти от международната конкуренция и отслабва способността на държавата да води ефективна дейност. В този процес се губи важността на споделените ценности в ядрото на демократичната национална държава.

За нас е жизнено важно да възстановим и препотвърдим определени ценности не само вътре в националната държава, но и в Европа и на глобално равнище. Тези универсално признати ценности трябва да служат като водещи принципи за реформите и политиката, нужди за да се управлява глобализацията.

От тази гледна точка теоретичната задача, която стои за решаване, е да се очертае и в новата ситуация различието между социалдемократическите ценности (в тяхната конкретизация), от една страна, и неолибералните принципи и политика, от друга.

Различията могат да се открият по отношение на целия комплекс основни ценности:

Първо. За социалдемократите свободата наред с формалните си предпоставки, има и материални предпоставки, които трябва да бъдат реализирани. Тук принципът е, че свободата е *“равната свобода за всички”*, а не свободата за силните в икономическо и социално отношение да налагат волята си върху слабите.

Второ. За съвременната социалдемократия справедливостта надхвърля простото равенство пред закона, равенството на политическо участие и равенство на стартовите възможности. Същевременно тя отхвърля равенство на резултатите. В съвременното социалдемократическо виждане справедли-

ността не се ограничава само до равенството на началните възможности („равен старт“) и да се оставя всичко друго на играта на пазарните (и други) сили. Принципът тук е *„равенство на жизнените шансове“*.

Пазарът е оптимален инструмент за координация на икономически решения, но в никакъв случай не е последната инстанция за справедливо разпределение на жизнените шансове. За социалдемократията съществуващите неравенства на имуществата, на доходите и на жизнените шансове в голямата си част са несправедливи и не подлежат на политическо или социално-морално оправдание.

Разбира се, социалдемократическото разбиране за равенството не изключва и извода за наличие на *„справедливи неравенства“* (също новост в интерпретацията на основните ценности), но критериите за това трябва да се обсъждат публично и да се определят по политически път.

Специално в лейбъристката концепция за *„третия път“* за пръв срещаме и друга новост в третирането на идеята за социална справедливост. Ако досега социалната справедливост на практика се свързва главно с процеса на разпределение, т.е. с доходите, сега тя се разглежда значително по-широко. Социалната справедливост започва да бъде разбрана като комплексно, а не просто, равенство, като пълна интеграция („включеност“) на индивида в общността за разлика от неговата декласация и „изключеност“ от нея. По думите на Антъни Гидънс *„новата политика определя равенството като включеност, а неравенството като изключеност“*. Социалната справедливост се възприема като равенство на шансовете, което по правило води до неравенство на резултатите. Наред с това се забелязва и налагането на формулата за *„по-силна отговорност“* на отделния индивид.

Трето. Свободата и справедливостта могат да бъдат осъществени, само когато хората действат солидарно. С други думи, наред със справедливостта солидарността остава онази ценност, която в особено силна степен носи социалдемократическата специфика.

4.5. Социалдемократическите идеи след „третия път“

В края на 90-те години на миналия век и началото на нашия век всичко изглежда чудесно за социалдемократията. Тя управлява самостоятелно или като водеща сила в най-големите европейски държави - Германия, Великобритания, Франция, както и в още 9 страни на ЕС, т.е. в 12 от тогава 15-те страни-членки. Всички институции на Съюза са доминирани от социалдемократи. Възниква впечатлението, както казват някои коментатори тогава, за „чудодейното завръщане на социалдемократията в една либерална ера“.

Неолибералните и неоконсервативните сили в Европа, разчитайки на „подреждащата сила“ на свободния пазар, се оказват до голяма степен безучастни наблюдатели на тези процеси. Настъпилият вследствие на това „дефицит на социална справедливост“ е основната причина за възхода на социалдемократията в нейния обновен облик на границата на стария и новия век.

Тази политика позволи на социалдемократическите партии да печелят избори и да управляват малко или повече успешно в продължение на десетилетие и половина. След това обаче този политически проект не изглежда достатъчно привлекателен, за да убеждава мнозинства и да печели избори. Оказа се, че прекалено много въпроси и проблеми трудно могат да намерят отговор или решение в рамките на този модел, което пък води до това бурният възход на европейската социалдемократия да не продължи дълго. През последните няколко години политическият пейзаж в Европа се променя коренно. Избирателите наказват управляващите социалдемократи и позволяват на консерватори и либерали (които също не показват сами по себе си блестящи резултати) да ги заменят в управлението. На сцената се появява и десният популизъм, който успешно навлиза в социалдемократическия електорален потенциал. По такъв начин мнозинството социалдемократически партии се оказват в опозиция.

Основният фактор са резултатите от политиката на социалдемократическите правителства. Оказва се, че в дългосрочен

Равносметка от
политиката на
„Третия път“

план и идеите на "третия път" и на "новия център" не променят съществено социалната ситуация и материалното положение на трудовете слоеве.

Изборните загуби на социалдемократическите партии, свиването на политическото влияние естествено водят и до необходимост от ново преосмисляне на доминиращите през 90-те години идеи на социалдемократията.

Първият извод за отстъплението на социалдемократията се свежда до наличието на недостатъци в самия политически модел на „новата социалдемократия“.

„За мнозина от говорителите на „новия дискурс“ да си с духа на времето означаваше да изоставиш всичко, което досега ти е било мило и скъпо. Създаде се проблематичното впечатление за възникване на нова социалдемократия, която гледа на модернизацията като на самоцел. Наистина реформата на тогавашната социална държава нямаше алтернатива, поне от принципна гледна точка. Обективно обаче промяната на курса на социалдемократическите партии доведе и дотам, че бяха изоставени класически позиции на европейското работническо движение и основаната на тях практика на социалната държава като се вкараха нови елементи в програмите. Има известно основание днес в контекста на „предварително действащата социална държава“ да се говори за смяна на парадигмата. Опризнаните пространства в някои полета на социалната политика и политиката на благоденствие бяха заети от нови партии, макар и само реторично – десни радикали и десни популисти, радикални партии на левицата, но дори и от променящи се консервативни партии... „ (В. Пергел)

Още преди изборната загуба на лейбъристите през 2010 г. започва да се налага изводът, че „третият път“ е достигнал своите граници и са необходими промени.

През тези години мнозина известни автори дават своя принос за очертаване на нови теоретични подходи за обосноваване и изграждане на политиката на социалдемократията в условията на глобализация. Един от тях е Томас Майер, който в няколко свои книги в средата на първото десетилетие на нашия век (една от тях – „Бъдещето на социалната демокрация“ – е издадена на български език през 2007 г.) прави опит да създаде една последователна, широко обхватна и завършена теория за „социалната демокрация“ в рамките на общата теория за демокрацията. Той също търси новото дефиниране и позициониране на бъдещето на социалдемократията във времената на глобализация, европеизация, индивидуализация и демографски промени.

Томас Майер

Томас Майер, роден през 1943 г., следва философия, политология и германска литература във Франкфурт, където защитава и докторат за ролята на пролетариата в теорията на Карл Маркс. Член е на ГСДП и е заместник-председател на Комисията по основни ценности към нейното Председателство. През последните десетилетия е един от най-известните теоретици в средите на съвременната социалдемократия – професор в Университета Дортмунд, научен ръководител на Политическата академия на Фондация „Фридрих Еберт“, главен редактор на теоретичното списание „Нойе гезелшафт-Франкфуртер Хефте“. Той е и един изключително продуктивен учен с по-широки научни интереси в областта на политическата наука и теорията за демокрацията. С трудовете си „Теория на социалната демокрация“ и „Практика на социалната демокрация“, в които изгражда една цялостна теория на социалната демокрация, той внася свой принос в дискусиата за бъдещето на социалдемократията

В трудовете на Томас Майер социалната демокрация е представена като един от основните “модели демокрация”. От тази гледна точка тя се конкурира с т. нар. либертарен модел демокрация. И двата варианта имат общ произход – в класическата либерална теория за демокрацията. Те обаче са тръгнали по различни пътища и днес представляват два основни алтернативни модела демокрация.

Въпросът в последна сметка е кой от тези варианти по-адекватно осмисля условията, които трябва да бъдат изпълнени в действителния обществен живот, за да могат универсалните основни права на либералната демокрация да се превърнат в реално действащи и правно осигурени шансове за свобода на всички граждани.

Майер тръгва не толкова от основни ценности и необходимостта от реализацията им в обществения живот, колкото по проправения път от класическия либерализъм с начален пункт основните човешки права. Става дума за гражданските, политическите, социалните и икономическите основни права, които са развити в *документите на ООН от 1966 г.* и които са ратифицирани от 148 държави от всички културни кръгове и региони в света. Можем да кажем, че централната ос на развитата от него теория е формирана около идеята за *формалната* валидност и за *реалното* действие на основните права.

Тук Томас Майер всъщност доизгражда започнатото от 20-те години на миналия век от германския правист Херман Хелер формиране на теория на социална демокрация на основата на разширеното тълкуване на човешките права с акценти, първо, социални права, и второ, създаване на материални предпоставки за тяхната реализация в обществената практика. Този подход по-късно се свързва главно с името на британския учен Томас Маршал след излизането на труда му “Граждански права и социални класи”.

В теоретичната основа на социалната демокрация Майер инкорпорира и идеите за справедливостта на такива крупни учени като Джон Роулз, както и видни представители на кому-

нитаризма като Майкъл Уолзър. И разбира се, специфичният за социалдемократията ценностен подход.

Теорията на социалната демокрация анализира, какви институционални, икономически, социалнополитически и културни стратегии за действие водят до материалното осъществяване на тези права в съвременния свят. На това равнище тя интегрира в себе си множество отделни теории като тези за социалната държава, за икономическото насочване и регулиране, за демократизацията на обществото и др.

**Томас Майер, „Бъдещето на социалната
демократия“ (2005)**

*В съвременния глобализиран свят си противостоят два ясно конкуриращи се модела на демокрация: **либертарният** модел, който се практикува като пример в САЩ, и моделът на **социалната** демокрация, който е приблизително осъществен в повечето страни на Европа. Либертарната демокрация се опира единствено на основните граждански и политически права и вижда общественото съдържание на свободата в саморегулиращите се пазари, неограничената свобода на собственост и свободните договорни отношения. Социалната демокрация се стреми към осъществяването също на основните социални, икономически и културни права и иска да ги реализира чрез едно социално пазарно стопанство, обвързано със социалната държава, уповаваща се на основните права.*

Двете концепции се отнасят до формирането на отделни общества и до световния ред като цяло. На либертарната демокрация съответства типът на пазарната глобализация, социалната демокрация се стреми освен това към политическата глобализация, за да може в глобализирания свят да се гарантира демократична отговорност.

Глобализацията не лишава социалната демокрация от нейните основи. Тя я поставя обаче пред нови предизвикателства и я прави още по-наложителна.

Нова програма на германските социалдемократи

Първите резултати от подобни програмни корекции на равнището на социалдемократическите партии като цяло можем да открием в приетата през 2007 г. нова програма на германските социалдемократи, работата по която започва още в „добрите времена“ за социалдемократията, а завършва в момент, когато ГСДП е „младши партньор“ в „голяма коалиция“ с християндемократите.

Хамбургската програма на ГСДП (2007)

Германската социалдемократия работи продължително време по новата си програма – близо осем години. При това тази работа е прекъсвана на два пъти поради провеждани избори. През тези осем години начело на ГСДП стоят четирима различни председатели – Шрьодер, Мюнтеферинг, Платцек, Бек. И всяка смяна на председателя води до известно пренасочване и на програмната дискусия.

В последна сметка ГСДП прие програма, с която успя да формулира наново целите и политическите направления на своята дейност. Въпреки всички внушения, тази програма не е насочена назад, а формулира цялостна визия за социалдемократическо действие в условията на глобализация и на дълбоки промени в света. Тя очертава един съвременен профил на германската социалдемократия, който я отличава от нейните политически конкуренти както отляво, така и отдясно.

Можем да кажем, че в окончателния си вариант програмата успява да „преработи“ причините за очерталите се неуспехи и избягва риска да „прескочи“ към либералната социалдемократия, която, може би успешна за някои страни, не бе приемана от поддръжниците на германската социалдемократия. В мнозинството си те разчитат на нова, по-активна роля на националната държава, но в качеството ѝ на „защитник от“, а не на изпълнител на глобализацията, каквото тя изглежда в много случаи и при правителства на т. нар. „трети път“.

По такъв начин тя изпълни и функциите, които ѝ се възлагаха – да доближи програмните виждания до промените във външната среда без да изоставя принципните идеали и цели, да действа сплотяващо вътре в партията, да подобри излъчването на партията навън към обществото.

Ако се сравнят различните варианти на програмата в хода на времето, най-добре проличават основните насоки на осмисляне на резултатите от „третия път“. Резултатът е стремеж към връщане към идентичността на партията като партия на социалната справедливост.

Чисто символично тази посока се демонстрира в споровете за съдбата на понятието **»демократичен социализъм«**, водеща идея на «класическия модел», но изпаднала по-скоро в забвение след краха на «държавния социализъм» и станала предмет на остри дискусии при изготвянето и приемането на програмата..

В Хамбургската програма, макар и не на висотата на Годесбергската и Берлинската програма, демократичният социализъм все пак получава по-значимо място в окончателно приетия вариант отколкото в предишния вариант. Включен е и своеобразен отговор на аргументите за отпадане на тази идея от социалдемократическия програмен арсенал, а именно, че крахът на държавния социализъм от съветски тип не е опровергал идеята за демократичния социализъм (както понякога се твърди по време на дискусията), а напротив, потвърдил е по убедителен начин ориентацията на социалдемократията към основните ценности.

В последна сметка демократичният социализъм остава както носещ стълб на приемствеността и на традицията в партията, така и идея, която продължава да има значимост за съвременността и за бъдещето.

Връщане към
идентичността?

Хамбургската програма за демократичния социализъм

Нашата история е белязана от идеята за демократичния социализъм – за едно общество на свободните и равните, в което са осъществени основните ни ценности. То изисква определено устройство на икономика, държава и общество, при което са гарантирани гражданските, политическите, социалните и икономическите основни права за всички хора, и те могат да живеят без експлоатация, потисничество и насилие, в социална и лична сигурност.

Демократичният социализъм за нас си остава визията за едно свободно, справедливо и солидарно общество, чието осъществяване е постоянна задача.

В същото време в програмния текст остава и „конкурентното понятие“ социална демокрация - „принципът на нашето действие е социалната демокрация“. По-нататък в програмата обаче социалната демокрация се третира по-скоро като обществото, в което в относително голяма степен са реализирани основните ценности на социалдемократията, т.е. на демократичния социализъм по предишни формулировки.

Разбира се, по-важни са позициите, заети в програмата по ключовите въпроси на политиката на социалдемократията – отношението към пазара и вида на социалната държава. Германската социалдемократия залага на по-критично отношение към **ролята на пазара** от това, което можем да срещнем в някои правителствени документи и управленски решения в качеството ѝ на управляваща партия. Тя подчертава централната роля на социалната държава с поглед най-напред към миналия век, но след това тази оценка се разширява и към настоящето и бъдещето. Нещо повече, твърди се, че в съвременните условия социалната държава е още по-нужна.

Хамбургската програма за пазара и за социалната държава

... В един свят с все по-оскъдни ресурси това е повече от необходимо и не бива да се оставя на пазара. За нас пазарът е необходимо средство, което превъзхожда другите стопански форми на координация. Но оставеният на самотек пазар е сляп в социално и екологично отношение. Сам по себе си той не е в състояние да осигури в необходимия обем публичните блага. За да разгърне своята позитивна ефективност, пазарът се нуждае от правила, от санкционираща държава, действени закони и честно ценообразуване...

... Социалната държава е голямо постижение на цивилизацията на XX век. Тя допълва гражданските права и свободи със социални права за гражданите. Затова за нас демокрация и социална държава са единно цяло. Социалната държава освободи милиони хора от принудата на техния произход, запази ги от жестокостта на пазара и им откри шансове сами да устроят живота си. Тя е решаваща предпоставка за икономическата динамика, която твори нашето благосъстояние. Социалната държава е организираната солидарност между силните и слабите, младите и старите, здравите и болните, работещите и безработните, хората с увреждания и здравите хора...

... Там, където формите на заетост стават все по-гъвкави, а често и все по-несигурни, централната функция на социалната държава става още по-важна: да гарантира сигурност в промяната.

Социалната държава е постижение на човешката цивилизация

Изводът е, че успешните социални държави пазят хората от бедност и правят възможно социалното им израстване и днес, когато глобалният капитализъм задълбочава разрыва между богати и бедни, когато и в германското общество се изострят социалните противоречия. С други думи, тук се доизгражда аргументът, че и в

сегашния, и в бъдещия свят политиката не трябва да бяга от своята отговорност за социалното развитие и за социалните права на гражданите. Пазарите, били те и глобализирани, се нуждаят от политическа рамка, за да функционират социално справедливо, а оттам и ефективно от гледна точка на цялата нация.

В тази връзка в Хамбургската програма са формулирани като основни цели за реформиране на социалната държава именно сигурността (с поглед към „старата“ социална държава), участието и еманципацията (с поглед към „новата“ социална държава).

В годините около приемането на Хамбургската програма и след това в социалдемократията (в т.ч. до известна степен и в Лейбъристката партия при новия ѝ лидер Гордън Браун) се налага изводът, че социалдемократията, за да пази своята идентичност, не бива да изоставя принципните си идеи, формирани във времето.

4.6. Идейни проекти след световната криза

В такава ситуация я заварва разразилата се дълбока **финансова и икономическа криза**.

Икономическият срив и почти пълното разпадане на глобалния финансов сектор, заедно с най-дълбоката рецесия от времето на Голямата депресия от 30-те години водят до рязък спад в благосъстоянието на хората и водят до нарастване на безработицата.

Кризата не само нанася жестоки щети на световната и националните икономики, но променя и политическата атмосфера. Тя се оказва нагледно свидетелство за сериозния провал на идеологията на свободния пазар. С фалита на Лемън Брадърс на 15 септември 2008 г. идеите за неограничена свобода на капитала получават тежък удар. Рухва вярата в чудодейното свойство на пазарите да се регулират сами. Оказва се, че няма друг спасител освен държавата, която се връща на сцената, повикана точно от тези, които десетилетия обосновават идеята, че държавата няма място в икономиката.

Мнозина очакват, че след провалите на финансовия капитализъм и възникналата криза на доверие ще се стигне до реструктуриране на политическото пространство в посока наляво. Би било справедливо да получат и политическа реабилитация идеите на социалдемократията, които предупреждават за подобни резултати от оставените без никакъв надзор финансови пазари.

Това обаче не се случва. Напротив, ирония на историята е, че партиите, чиято политика доведе до кризата, продължават да управляват европейските страни. Изследователи от Центъра за американски прогрес – мозъчен тръст, близък до Барак Обама, – дори създават специално понятие „европейски парадокс“, за да обяснят ситуацията, при която в европейското обществено мнение като цяло доминира социалното мислене и отхвърляне на нерегулирания пазарен капитализъм, но в политически план Европа се доминира от десни партии.

За да възвърне политическото и идейното си влияние социалдемократията също трябва да намери обяснение на този парадокс и да открие пътищата за преодоляването му.

Преди всичко тя трябва отново с оглед на кризата и на нейните резултати внимателно да анализира политиката си през предните години, да си изясни успехите и провалите, да развие с поглед към бъдещето политическа алтернатива и на неолиберализма, и на т. нар. „мек“ консерватизъм (Саркози, Меркел), и на популизма.

Доминиращите изводи са всъщност продължение на заключенията, направени след неуспехите на социалдемократическите партии през първото десетилетие на XXI век.

Осъществяваните от социалдемократически правителства реформи се оценяват като социално несправедливи и отклоняващи се от традиционните социалдемократически ценности. Поради това партиите губят доверие в качеството им на гаранتي на социална справедливост. Други партии започват сериозно да ги конкурират в тази им роля.

Социалдемократията трябва да осъзнае, че ред процеси през последните години се оказват с отрицателни последици за

„Европейският парадокс“

Поуки за социалдемократията

голям брой хора - загуба на доходи и работни места, нарастваща несигурност по отношение на заетост, нарастващ производствен натиск на работното място и засилващата се принуда към мобилност на населението със съответните последици за перспективите на личния живот на хората.

В последна сметка социалдемократите не успяват да извлекат политическа полза от кризата, защото и социалдемократията се възприема като част от системата и с това като съотговорна за нейните резултати. Те не успяват поради това и да се представят като убедителна алтернатива, олицетворяваща нова политика.

Както справедливо отбелязва Ерхард Еплер, един от водещите умове на германската социалдемократия през последните десетилетия, при допитвания до общественото мнение голямото мнозинство граждани на европейските страни дават отговори, които са близки до социалдемократическите програми. Но това се оказва недостатъчно, за да гласуват за тях. Мнозина не вярват, че социалдемократите могат да го направят, а някои не са сигурни дали и наистина искат да го направят.

Ако това е така, очевидно все още не е решен въпросът за адекватните социалдемократически идейни и политически позиции в съвременния период. Търсенето на новия социалдемократически проект продължава. В него са включени самите партии и техните експертни екипи, мозъчни тръстове, фондации, институти по приложна политика, изявени учени.

Какви са възможните насоки?

Един от вариантите можем да открием в последния труд „Лошо ни се пише“ (2010) на известния историк, изследовател на най-новата европейска история **Тони Джуд**. Той е неочакван, защото сякаш обръща погледа назад, а не напред. „Ако социалдемократията има бъдеще, то ще е бъдеще на социалдемократията на страха“, пише той. „Първата задача на радикалните опозиционери днес е да напомнят на своята публика за постиженията на XX век, както и за вероятните последици на нашето необмислено бързане да се откажем от тях. Левицата, за да бъде пределно ясен, има какво да запази.“

С това Джуд ни връща към резултатите на социалдемократическата политика от времето на „класическия модел“. „Ние възприемаме като дадени наготово институциите, законодателството, услугите и правата, които наследихме от великата епоха на реформата на XX век. Време е да си припомним, че всичко това беше немислимо преди 1929 г. Ние сме щастливите ползватели на трансформация, която беше безпрецедентна по своя обхват и по своите резултати. Има много нещо за защитаване.“

Тони Джуд (1948-2010)

Роден е в Лондон. Преподава в Кембридж, Париж, Бъркли, Оксфорд. През 1987 г. основава Институт за изследване на Европа в Университета Ню Йорк, където остава до смъртта си. Най-известната му книга е „След войната“ (2006). В последната си книга

„Лошо ни се пише“ (2010) Джуд провокира започналата дискусия за бъдещето на социалдемократията като се обявява в защита на постиженията на „социалдемократическия век“ в Европа и с това за необходимостта от своеобразен „социалдемократически консерватизъм“.

Въпросът обаче е доколко е възможно в днешния свят социалдемократията да отстоява „печалбите от миналото“. Трудно е да си представим завръщането към концепциите на 70-те и 80-те години и господстващите идеи за социалната държава и за солидарността. Обществената и икономическата база в това отношение е вероятно загубена за дълго време.

Вторият вариант би бил опит за повторение и продължение на политиката на „третия път“. Мнозина обаче са убедени, че особено след изборната загуба на британските лейбъристи през 2010 г. е настъпил и окончателният край на идеологията на

„Третият път“
стигна края си

„третия път“. Самият „архитект“ на „третия път“ Антъни Гидънс с основание се обявява за балансирана оценка на резултатите от 13-годишното лейбъристко управление, което по своята продължителност надхвърли продължителността на управление на всяка друга социалдемократическа партия в последно време, включително и в скандинавските страни. Постиженията на лейбъристките правителства са значителни, но и Гидънс вижда един от големите недъзи, наред с активната роля на Тони Блеър във войната в Ирак, в това, че „признаването на достойнствата на пазарите е нещо различно от пълзенето пред тях“. „Пазарният фундаментализъм трябваше да бъде по-категорично критикуван и неговите граници да бъдат показвани.“

Световната финансова криза според Гидънс изглежда е сложила край на света, който помогна да се роди „новият лейбъризм“. Нужно е дълбоко преосмисляне и формирането на нови идеи за политиката, но то не може да се открие в миналото.

Антъни Гидънс, Възходът и падението на новия лейбъризм (17 май 2010)

Новият лейбъризм като такъв е мъртъв и е време да се откажем от това понятие. Но някои от ключовите социални и икономически тенденции, на които той беше отговор, запазват своята значимост, както и значителна част от неговите политически възгледи...

Кейнс отново е на мода, но не може да има връщане към кейнсианската политика на управление на търсенето, практикувана между 1945 и 1979 г. Предизвикателството пред нас е да запазим и усилим гъвкавостта и креативността, която пазарите предизвикват, но да насочим тези качества към дългосрочни, социално желани цели.

Трети начин е отново да бъдат изучени актуалните проблеми на гражданите, както и техните опасения за бъдещето. Германските автори Ян Енгелс и Геро Маас, които анализират състо-

янието на настоящата дискусия за бъдещето на социалдемократията в Европа, извеждат от тази дискусия три главни области, в които хората чувстват безпокойство и несигурност и които се нуждаят от нови отговори от страна на социалдемократията:

- **Социална несигурност:** *„страх от изпадане“ (близо 80 милиона в страните на ЕС са под линията на бедността)*
- **Културна несигурност:** *престъпност, имиграция*
- **Политическа несигурност:** *загуба на доверие към демократичните институции*

Новите страхове
на хората

Според тях, ако иска да възстанови позициите си, социалдемократията трябва да отговори подходящо именно на тези тревоги.

В момента дискусията в социалдемократическите партии, независимо от поетата посока, е в пълен ход. Целта е създаването на един „нов проект“ на социалдемократическо мислене и действие, който да възстанови мястото на ценностите на хуманното общество, на социалната справедливост и на „жизнената среда извън пазара“ в политиката. А това означава преди всичко изграждането на нова рамка на регулация на капиталистическата икономика след опита със световната финансова криза. Наред с това се търсят и специфични именно за социалдемократическите партии идеи за справяне с проблемите на цивилизацията (демография, климат, изчерпване на ресурси, загуба на природните основи).

Остава общо споделяно убеждението, че след ерата на примат на икономиката и пазара е дошло времето за завръщане на политиката, а с това и на демокрацията.

В търсенето на нова социално-икономическа водеща идея, която да очертава пътя към *нов, социален и устойчив растеж*, днешната социалдемократия се опира на идеите, развити от световно известни учени като например нобеловите лауреати по икономика Джоузеф Стиглиц и Амартия Сен, които правят опит да

се изследва по нов начин икономическата ефективност и социалния прогрес. Много от нещата, които са важни за хората и за обществото, не присъстват в класическата формула за икономически растеж. В един нов индикатор трябва да се вземе предвид не само икономическото производство, но и доходите, замърсяването на природата, достъпа до здравни и образователни услуги, сигурността на гражданите и дори политическата свобода.

В социалдемократическата дискуссия навлизат и важни критични оценки на Джоузеф Стиглиц по отношение на либерализацията на пазарите, както и идеите му за повишаване ролята на държавата в икономиката. Изследванията му на страни, в които е въведен свободният пазар, го води до извода, че оттеглянето на държавата от управлението на икономиката много често води да безизходица. Само тя може да наложи на пазарите нужната регулация и да върне вярата в социалната справедливост и социалната законност.

Джоузеф Стиглиц

Известният американски икономист и професор в Колумбийския университет е роден през 1943 г.

През 2001 г. е удостоен с Нобелова награда за икономика. Бил е старши ви-

цепрезидент и главен икономист на Световната банка, но напуска поради несъгласие с нейната политика.

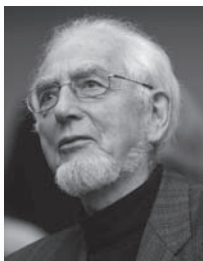
Основател е и член на множество мозъчни тръстове като Инициативата за политически диалог, Колегиум интернационал и др., чиято цел е да разкрият нови подходи за преодоляване на препятствията по пътя към мирен, социално справедлив и икономически устойчив свят.

Председател е на Съвета на икономическите консултанти при президента Клинтън (1995-1997). Съветвал е и президента Барак Обама, като същевременно е критикувал действия на неговата администрация.

През октомври 2008 г., в началото на световната финансова криза, председателят на Общото събрание на ООН му възлага председателството на комисия, която да подготви доклад за причините за световната криза и възможните решения за изход от нея. Докладът става известен като „докладът Стиглиц“.

Джоузеф Стиглиц е известен с острата си критика на икономистите-пазарни фундаменталисти и на начина на управление на глобализацията. Не спестява критиката си и към „пазарния социализъм“ на „третия път“. Определян е като „неокейнсианист“ и съвременната социалдемократия често се опира на негови идеи.

Разбира се, както виждаме и в предни текстове, в самата социалдемократия тези въпроси са на пръв план най-малкото от края на 80-те години на миналия век. Проблемът за „новия растеж“ получава нови отговори още от това време. Развитието на тези възгледи продължава и до днес. Пример е Ерхард Еплер, един от авторите на Берлинската програма на ГСДП именно в тези й раздели, който от десетилетия пледира за друг тип отношение към икономическия растеж.

Ерхард Еплер

Ерхард Еплер е роден през 1926 г. През 1956 г. заедно с бъдещия президент на страната Густав Хайнеман преминава от Общогерманската народна партия в ГСДП. От началото на 70-те години на миналия век в продължение на повече от 20 години е член на висшите й ръководни органи. През периода 1961-1976 г. е депутат в Бундестага. Бил е федерален министър за икономическо сътрудничество при различни

правителства в края на 60-те и началото на 70-те години на миналия век.

В продължение на две десетилетия (1973-1992) Еплер е председател на „идейната работилница“ на ГСДП – Комисията по основни ценности. Автор е на множество книги. Неортодоксален мислител, който е привърженик на „екологичното“ отваряне на социалдемократията и активен участник в програмната ѝ дейност през последните десетилетия.

И в настоящите дискусии от позицията на огромния си опит Еплер отстоява новаторски и модернизаторски позиции по отношение на бъдещето на социалдемократията.

Ерхард Еплер за икономическия растеж (2010)

...Нуждаем се не от караница между икономисти или философи за благодата или проклятието на икономическия растеж, а от политически дебати какво трябва и какво не трябва да расте...

...Въпросът е какво е по-доброто за общността... Растежът вече не може да бъде предмет на процентни нараствания или намаления, а на това дали растежът е неотложно необходим, дали е безвреден или е вреден. Не липсват критерии – какво ускорява или забавя климатичните промени; кой растеж е устойчив и траен? Кой тип растеж подобрява качеството на живота и кой тип го излага на опасност?

Дискусията за бъдещето на социализма надхвърля рамките на националните партии и с особена активност се води на европейско равнище.

В нея се включват водещи социалдемократически политически като например лидерът на Партията на европейските соци-

алисти Пол Нируп Расмусен. Показателни в това отношение са неговите “Десет тези за бъдещето на социалдемократията в Европа” (2010). В тази своя публикация той посочва, че независимо от всички проблеми и трудности, социалдемократията запазва статуса си на алтернатива на неолибералния модел в Европа, че разликите по отношение на дясното в Европа остават. Расмусен очертава още веднъж фундамента - социалдемократическите ценности и идеи са основани и ще продължат да бъдат основани върху създаването на качествени работни места; приспособяване към екологичните императиви; истинско равенство на половете; респект към социалната държава и фундаментална реформа на финансовия сектор, така че той да благоприятства реалната икономика.

Пол Нируп Расмусен

Пол Нируп Расмусен е роден през 1943 г. Министър-председател е на Дания в периода 1993 – 2001 г. Близко десетилетие доминира датската политика. Води активна и успешна икономическа

политика, основана на умерен неокейнсианизъм, но включила и значителна по размера си приватизация.

От 2002 г. концентрира дейността си на европейско равнище. Като председател на групата на ПЕС на високо равнище по въпросите на глобализацията и като председател на т.нар. “лисабонска мрежа” на ПЕС той бързо се превръща във една от водещите в интелектуално и политическо отношение фигури в ПЕС. През април 2004 г. е избран за председател на ПЕС. На последните избори за Европейския парламент през 2004 г. Расмусен получава максимален брой гласове за кандидатурата си в страната. На конгреса в Порто (2006) е преизбран за председател на ПЕС.

Според него не може да има продължително икономическо възстановяване или нов модел на растеж без фундаментална реформа на финансовите пазари. Принципната задача на такава реформа трябва да бъде предотвратяването на бъдещи финансови кризи. Надеждното регулиране и контрол трябва да имат две цели: да накарат финансовите пазари да служат на реалната икономика и да осигурят финансова стабилност. За това е необходим данък върху финансовите транзакции.

Идеята на Расмусен е ЕС да приеме Пакт за прогрес в социалната област и заетостта и във всеки европейски законодателен акт да бъде включвана „клауза за социален прогрес“ като се взема предвид социалният и екологическият ефект, за да не бъдат обикновените хора дългосрочните жертви на жаждата за печалба и на некомпетентността на финансовия сектор.

***Пол Нируп Расмусен, Десет тези за бъдещето
на социалдемократията в Европа (2010)***

... Един от шокиращите аспекти на сегашната криза е колко бързо обвинението за финансовата криза беше прехвърлено от реалността на лошите банки и инвестиционни фондове към мита за свръхразходите на публичния сектор. Държавната хазна не само плати сметката, но се оказва и виновната.

Трябва да направим така, че обикновените хора да не бъдат дългосрочните жертви на жаждата за печалба и на некомпетентността на финансовия сектор. Накратко, това от което се нуждае Европа, е Пакт за прогрес в социалната област и заетостта...

... Европейските социални държави имаха фундаментална роля за предпазването на хората от най-тежките ефекти на финансови и икономически кризи. Сега трудностите значително по-големи в резултат на масовата безработица и на застаряващото население, и то в контекста на намаляващи финансови ресурси. Вследствие на

кризата рискът от постоянни социални разделения и неравенства нарасна. Консервативният отговор за „рестрикции“ може само да задълбочи тези разделения.

Ние предлагаме във всеки европейски законодателен акт да бъде включвана „клауза за социален прогрес“ и да се взема предвид социалният и екологическият ефект от това законодателство...

На конгреса си през 2009 г. ПЕС взема решение да стартира процес на програмно обновление. През април 2010 Президиумът на ПЕС приема рамков документ “Нашата визия за прогресивни общества през XXI век”, с което започва процесът на разработване на **Декларация на принципите на ПЕС**. Предвижда се тя да се приеме през 2012 г.

***Четири основни теми ще бъдат предмет
на обсъждане в рамките на процеса
на изработване на програмата:***

- *нашите ценности*
- *анализ на съвременното общество и мястото на личността в обществото днес*
- *нов макроикономически модел*
- *мястото на Европа в света.*

През март 2011 г. вече е публикуван дискуссионен документ на ПЕС по първата тема „Социалистически и социалдемократически ценности през 21-ви век“. В него най-напред се поставят въпросите, които подлежат на дискусия през следващите месеци. Изхожда се от позицията, че отговорите, които досега са предлагани въз основа на социалдемократическите ценности, вече не съответстват на съвременните реалности и че е достигнат моменът, когато се налага тези ценности да намерят съвременен изказ.

**„Социалистически и социалдемократически ценности
през 21-ви век“ (Дискусионен документ на ПЕС, 2011)**

... Става дума да открием причината защо, независимо от предполагаемия закономерен резултат, кризата не доведе до това, гражданите да възприемат социалистическите и социалдемократическите политически алтернативи. Длъжни сме да възстановим връзката си с тях чрез мощно послание към обществото и хората, здраво стъпило на нашите ценности.

За да имаме успех е наложително да бъдем възприемани като сила, носеща модернизация. Да бъдеш носител на прогрес означава да разработиш виждане за обществото като устойчиво, приобщаващо, всецяло обърнато към бъдещето и което е най-съществено - осигуряващо възможност на всеки да допринесе в полза на обществото. Това винаги са били целите, които социалната демокрация неотклонно е отстоявала. Стремещт на нашия възглед е да трансформира обществото, не само да го опазва.

... Свободата, равенството, солидарността и социалната справедливост са онези ценности, които предопределят действията ни в полза на изграждането на демократични, развити и мирни общества. В тях се намира съхранен духът на нашето движение. Нещо повече, ценностите сплотяват, което е от особена важност в условията на фрагментирани общества.

Европейската социалдемократия отново потвърждава своите традиционни ценности. Същевременно обаче тя задава и ред критични въпроси:

- Какви са последиците за социалната справедливост и разпределението на благата във времена на ограничено пространство за маневри от страна на правителствата?

- По какъв начин примиряваме свобода и равенство до такава степен, че едното да предполага другото?
- По какъв начин е възможно да бъдат съчетани сигурността и индивидуалните права и свободи.
- Дали идеята за справедливо споделяне на отговорностите за промените на климата би могла да се разглежда като подходящо средство за решаване на въпроса за отговорността на развитите страни за климатичните промени?
- По какъв начин обосноваваме взаимосвързаните ценности на свобода, равенство и солидарност така, че този набор от ценности да се превърне в основа за възобновена надежда? Това ли са основните политически двигатели, за да бъдат социализмът и социалната демокрация в състояние да променят реалностите и да възстановяват оптимизма на мястото на страха?

Както виждаме, идейната дискусия в социалдемократията продължава.

Дискусията
продължава

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Картината на развитието на социалистическите и социалдемократическите идеи от самото им начало преди повече от век и половина до наши дни е сложна и пъстра. Виждаме както дълбоки идейни различия, така и сериозни програмни промени.

Но през цялото това време социалистическите и социалдемократическите идеи и партии са неизменна и важна част от идейния и политическия ландшафт на Европа и на света. Независимо от превратностите на историята това политическо течение се оказва стабилно, с относително постоянна социална база и солидна подкрепа на гражданите.

Всички прогнози, съпътствали социалистическото движение от самото му начало (дори и преди да се роди), че е близък неговият край, не се сбъдват. Защото те имат един съществен недостатък - те третират по един почти фаталистичен начин социализмът и социалдемократията като нещо пасивно, като нещо непроменимо. В така рисувания образ те се оказват пасивна жертва в променящия се свят, лишена от право на собствени реакции и неумолимо следваща едва ли не "железен закон" за падение на историческия феномен социализъм и социалдемократия.

А точно това не отговаря на истината. Цялата история на социалдемократията например показва, че тя е съставена от партии, които са способни към промяна, към самообновление, при това често с учудваща дълбочина и обхват. Един показателен пример в това отношение е вероятно най-влиятелната социалдемократическа партия - ГСДП. Сега тя е единствената партия в Германия, която носи непроменено името си още от 1890 г. И едва ли някой ще постави сериозно под съмнение твърдението, че тази партия ще продължи да съществува.

Очертаната картина на почти непрекъснато програмно обновление на социалистическите и социалдемократическите идеи и партии не е израз на някаква самоцел или на интелектуални игри. Това е един постоянен процес на формиране и отстояване

на социалдемократическа идентичност в променяща се социална среда и в конкуренция с други политически партии.

През новия век нейната посока е към търсене на отговор на ключовия въпрос: Как да се води социалдемократическа политика в условията на ограничени или липсващи ресурси, в условията на ожесточена национална конкуренция на глобалния пазар, в условията на хегемония на неолибералното мислене - без да се изоставят основните принципи на политическа идентичност – принципите на солидарността и на социалната справедливост.

ИНДЕКС КРАТКИ БИОГРАФИИ

Айхлер, Вили 103	Либкнехт, Карл 75
Бакунин, Михаил 33	Люксембург, Роза 59
Бауер, Ото 88	Майер, Томас 197
Бebel, Август 43	Маркс, Карл 16
Бернцайн, Едуард 52	Мюрдал, Алва 137
Блеър, Тони 164	Мюрдал, Гунар 136
Брандт, Вили 130	Оленхауер, Ерих 100
Вайтлинг, Вилхелм 14	Оуен, Роберт 13
Гидънс, Антъни 161	Палме, Улоф 134
Джуд, Тони 207	Прудон, Пиер-Жозеф 28
Еберт, Фридрих 76	Расмусен, Пол Нируп 213
Енгелс, Фридрих 18	Ренер, Карл 87
Еплер, Ерхард 211	Симон, Сен 12
Ерландер, Таге 133	Стиглиц, Джоузеф 210
Жоспен, Лионел 171	Фурие, Шарл 13
Кауцки, Карл 63	Хилфердинг, Рудолф 85
Краг, Йенс Ото 137	Шмидт, Хелмут 140
Крайски, Бруно 138	Шрьодер, Герхард 174
Ласал, Фердинанд 30	Шумахер, Курт 119
Ленин, Владимир 47	
Либкнехт, Вилхелм 42	

ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА

Брандт, Вили, Спомени, Изд. „Христо Боев“, София 1992

Гидънс, Антъни, Третият път. Обновлението на социалдемократията. ИК „Прозорец“, София 1999

Европейската социалдемократия и предизвикателствата на новото време. ВС на БСП, София 2001

Европейската социалдемократия. Сборник от нови програмни документи. Фондация „Фридрих Еберт“, ЦИПИ, София 2008

Еплер, Ерхард, Зората на новата ера - За необходимостта от изграждане на социална демокрация в Европа, Фондация „Фридрих Еберт“, Форум Социална демокрация - Визии и опции за Югоизточна Европа, София 2010

Ерке, Михаел, Третият път и европейската социалдемократия. Политическа програма за информационното общество? София 1999

Ерке, Михаел, Социалдемократически партии в Централна и Югоизточна Европа - Организации, основани върху политически убеждения или агенции за управление на правителството?, Фондация „Фридрих Еберт“, София 2010

Канев, Добрин, От Годесберг до Берлин. Програми и програмни дискусии в германската социалдемократия, Фондация „Фридрих Еберт“, София 1997

Канев, Добрин, Социалдемократията: „Класическият модел“, Фондация „Фридрих Еберт“, София 1998

Канев, Добрин, Новата социалдемократия, Фондация „Фридрих Еберт“, София 1999

Канев, Добрин, От Берлин до Хамбург. Програмните дебати в германската социалдемократия през ХХI век, Фондация „Фридрих Еберт“, София 2008

Майер, Томас, Бъдещето на социалната демокрация, Фондация „Фридрих Еберт“, София 2007

Модерната социалдемокрация и глобализацията. Фондация „Фридрих Еберт“, ЦИПИ, София 2004

Модерната социалдемокрация. Устави. Фондация „Фридрих Еберт“, ЦИПИ, София 2006

Развитие на модерната социалдемокрация. Части I – X. Фондация „Фридрих Еберт“, ЦИПИ, София 2004-2008

Социалдемократически програми. Съст. Добрин Канев. София 1994

Социалдемократията в новия век. Перспективи за българската левица. Фондация „Солидарно общество“, ЦИПИ, София 2002

Христоматия по социална демокрация 1: Основи на социалната демокрация, Фондация „Фридрих Еберт“, София 2010

Христоматия по социална демокрация 2: Икономика и социална демокрация, Фондация „Фридрих Еберт“, София 2011

Швайцер, В. Я., Съвременната социалдемокрация. Справочник. София 1990

ДОБРИН КАНЕВ е доктор по философия и доцент по политически науки в Нов български университет. От 2002 г. е секретар на Президента на Република България по изследвания и анализи. Има постоянен изследователски интерес към проблемите на съвременната социалдемокрация, като е публикувал книгите „От Годесберг до Берлин. Програмите на ГСДП“ (1997), „Социалдемократията – “класическият модел” (1998), „Новата социалдемократия“ (1999), „От Берлин до Хамбург“, Програмни дебати в германската социалдемократия през ХХІ век“ (2008). Автор е на множество статии и

студии по въпросите на съвременната българска политическа и партийна система, публикувани в САЩ, Австрия, Белгия и др. Научен ръководител е на Школата по политически мениджмънт и съставител на книгите „Политически мениджмънт“ (2001) и „Мениджмънт и комуникация в политиката“ (2006).

ЛИЛИЯНА КАНЕВА е доцент и доктор по история. Директор е на Центъра за исторически и политологически изследвания при Националния съвет на Българската социалистическа партия. Научните ѝ интереси са свързани с изследвания на историята и теорията на социалдемократията, политическия маркетинг и мениджмънт. По тези проблеми има ред публикации – статии, студии, монографии. Съавтор е на книгата „Политически маркетинг – теория и практика“ (2006). Член е на преподавателския екип на Школата по политически мениджмънт на Фондация Фридрих Еберт в София.